

Το βιβλίο αυτό παρακολουθεί τις προοπτικές και τους πεποχηρισμούς δύο βασικών εννοιών της ανθρωπολογίας: του πολιτισμού και της εθνογραφίας, έννοιες που η ακριβήρησή τους έχει οδηγήσει την ανθρωπολογία σε κοινή καιτή. Και φαίνεται ότι τα τίθεται μονοπάτια εξέδου από την κοινή θα χαραχθούν αναγκαστικά μέσα από τις δύο αυτές έννοιες, καθώς αυτές διευρύνονται και μεταβάλλονται συνεχώς για να συλλάβουν όσο το δυνατόν περισσότερα και ακριβέστερα την κοινωνική πραγματικότητα.

Μέσα από αυτή τη διαδικασία αναγράφεται ο τρόπος με τον οποίο η έννοια πολιτισμός συνολικά με την έννοια κοινωνία και πώς, μέσα από το διάλογο αυτό, προκύπτουν νέες έννοιες-εργαλεία, όπως πρακτική, λόγος, δύναμη και εξουσία, που ειδοούν απεσα στον τρόπο με τον οποίο εφαρμόζεται η εθνογραφία τόσο ως ερευνητική διαδικασία και μεθοδος όσο και ως τρόπος γραφής.

Έτσι, η σχολή της αμερικανικής πολιτισμικής ανθρωπολογίας ανταμώνει με τη βοετανική σχολή της κοινωνικής ανθρωπολογίας, και οι δύο μαζί συνομιλούν με βάση τα στοιχεία που προσφέρει στη σύληση αυτή η γαλλική σχολή της εθνολογίας. Το αποτέλεσμα του διαλογού και των ζυμώσεων αυτών είναι μια αναθεωρημένη πλέον, πλουραλιστική, ενιαία, πλατιά, οικτική και αναποχοαστική ανθρωπολογία.

ΝΟΡΦΟΛΟΓΙΚΟΙ ΟΡΙΖΟΝΤΕΣ
 Πολιτισμός και Εθνογραφία
 Δημήτρου Γκέφου-Μαδιανού



Δήμητρα Γκέφου-Μαδιανού ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΑ

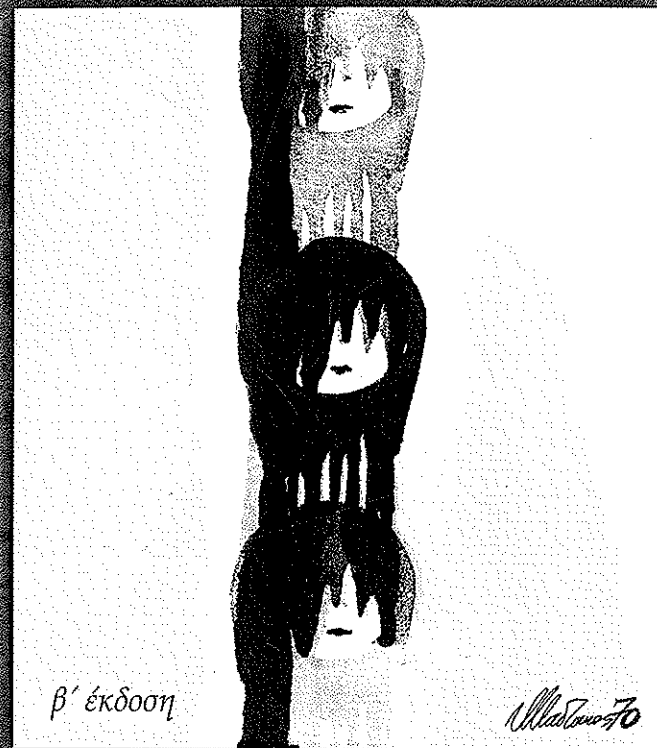
Α Ν Θ Ρ Ω Π Ο Λ Ο Γ Ι Κ Ο Ι Ο Ρ Ι Ζ Ο Ν Τ Ε Σ



Δημήτρου Γκέφου-Μαδιανού

ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΑ

Από τον Εθνογραφικό Ρεαλισμό
 στην Πολιτισμική Κοιτική



β' έκδοση

Μαδιανού

Ελληνικά
 Γράμματα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	13
----------------	----

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Κεφάλαιο 1. Εισαγωγή: η ανθρωπολογία πάντα κριτική και πάντα σε κρίση;	21
---	----

Κεφάλαιο 2. Από τον πολιτισμό στους πολιτισμούς	39
---	----

Culture εναντίον *civilization*: έννοιες

και περιεχόμενο	41
-----------------------	----

Το «πνεύμα των ανθρώπων»: από τον Herder

στον Boas	48
-----------------	----

H sui generis φύση του πολιτισμού:

από την αυτονομία στη χρησιμότητα	67
---	----

Αναθεωρήσεις και κριτικές	81
---------------------------------	----

Ο «τόπος» (<i>locus</i>) του πολιτισμού	88
---	----

Κεφάλαιο 3. Στροφή στη δομή των πολιτισμών: η κρίσιμη καμπή	97
--	----

Πολιτισμός και κοινωνία: όροι αντιθετικοί;	97
--	----

Ο δομισμός του Lévi-Strauss: η πρώτη συμφιλίωση του «πολιτισμικού» με το «κοινωνικό»	114
---	-----

Η πολιτισμική διάσταση του κοινωνικού: οι νεο-μαρξιστές και η θεωρία της κοινωνικής οργάνωσης	122
--	-----

Πολιτισμός και λαοί χωρίς ιστορία	126
---	-----

Κεφάλαιο 4. Ο πολιτισμός ως σύμβολα και κοινά νοήματα	131
--	-----

Από τη δομή στη διαδικασία	131
----------------------------------	-----

Ο πολιτισμός ως νόημα και ερμηνεία	143
Ο πολιτισμός ως επινόηση και μεταφορά: η «τροπικότητα» του πολιτισμού	152
Κεφάλαιο 5. Από το νόημα στην αμφισβήτηση	157
Η κρίση της δομής και η επιστροφή του «δρώντος υποκειμένου»	157
Δομή και ιστορία: η συμφιλίωση του πολιτισμού με τη δομή	168
Ο πολιτισμός ως πολιτική	172
Κεφάλαιο 6. Πολιτισμός και ετερότητα. Καταργώντας τα πολιτισμικά σύνορα;	187
Το ζήτημα της αναγνώρισης και της εκπροσώπησης: η πολιτική των ταυτοτήτων	191
Ο πολιτισμός και οι στρατηγικές της αντίστασης	197
Πολιτισμός και συναισθήματα	201
Πολιτισμός, γλώσσα, λόγος	206
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ	
ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΑ: ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ	
Κεφάλαιο 7. Εθνογραφία και πολιτισμική γνώση	215
«Εθνογραφία», «εθνολογία», «ανθρωπολογία»: σε αναζήτηση μεθόδου	216
Η επιτόπια έρευνα ως τρόπος γνώσης των «άλλων» πολιτισμών	232
Κεφάλαιο 8. Συμμετοχική παρατήρηση και θεωρητικά ζητήματα	245
Το «οξύμωρο» της συμμετοχικής παρατήρησης και άλλα διλήμματα	245

Η θετικιστική προσέγγιση	257
Το ερμηνευτικό «παράδειγμα»	265
Το τέλος της εθνογραφίας;	282
Κεφάλαιο 9. «Από τη σκοπιά του ιθαγενούς»: η εθνογραφία ως ερευνητική διαδικασία	297
Η αμερικανική σχολή πολιτισμικής ανθρωπολογίας	299
Η βρετανική σχολή κοινωνικής ανθρωπολογίας και η καθιέρωση της «επιστημονικής» εθνογραφίας	306
Η γαλλική σχολή εθνολογίας	315
Κεφάλαιο 10. Από τον εθνογραφικό ρεαλισμό στην πολιτισμική κριτική	327
«Γράφοντας τον πολιτισμό»: η εθνογραφία ως κείμενο	327
Ερμηνεύοντας τον πολιτισμό: πυκνή περιγραφή	351
Διάλογος και αναστοχαστική εθνογραφία	355
Η εθνογραφία ως αναπαράσταση: διαβάζοντας τον πολιτισμό	364
Κεφάλαιο 11. Τα μετά τον πολιτισμό και την κριτική της εθνογραφίας	371

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Επιλεγμένοι όροι	387
Χαρτογραφική απεικόνιση ανθρωπολογικών και εθνογραφικών ερευνών	411
Παγκόσμιος χάρτης πολιτισμών (οδηγός)	412
Χάρτης 1. Ελλάδα - Κύπρος	414
Χάρτης 2. Ευρώπη	416
Χάρτης 3. Ασία	418

Χάρτης 4. Ωκεανία - Νήσοι Ειρηνικού	420
Χάρτης 5. Βόρειος - Κεντρική Αμερική	422
Χάρτης 6. Νότιος Αμερική	424
Χάρτης 7. Αφρική	426
Βιβλιογραφία	429
Ευρετήριο κύριων ονομάτων	495
Ευρετήριο εννοιών	505
Φυλές που αναφέρονται στον τόμο	525

ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΓΝΩΣΗ

Παρ' όλη τη διακύμανση στη θεωρητική συγκρότηση και τη ρευστότητα στην ερμηνευτική διασάφηση της έννοιας και του περιεχομένου του όρου 'πολιτισμός', παραμένει αδιαμφισβήτητο το ότι ο τόπος ανάδυσης της πολιτισμικής γνώσης είναι η εθνογραφία. Έχει υποστηριχθεί ότι η εθνογραφική έρευνα συνιστά ένα ξεχωριστό χαρακτηριστικό της σύγχρονης ανθρωπολογίας που τη διαφοροποιεί από τις άλλες κοινωνικές επιστήμες (Stocking 1983, Ellen 1984, πρβλ. Τσαούσης 1995:19). Μέσα από την εθνογραφική έρευνα η ανθρωπολογία τροφοδοτείται με νέο υλικό, στη βάση του οποίου αναπτύσσονται οι θεωρίες και δοκιμάζονται οι νέες ιδέες. Ορισμένοι ερευνητές επισημαίνουν ότι η εθνογραφική έρευνα έχει φτάσει στο σημείο να αποτελεί συνθήκη *sine qua non* για το status του ανθρωπολόγου και για την είσοδό του στην επιστημονική του κοινότητα (Clammer 1984:63).

Η διαδικασία αυτή, μέσω της οποίας οι ανθρωπολόγοι ασχολήθηκαν με τη μελέτη «άλλων» πολιτισμών, δεν συνέβη ξαφνικά, ούτε ήταν ανακάλυψη ενός συγκεκριμένου ανθρωπολόγου ή μιας συγκεκριμένης ανθρωπολογικής παράδοσης, όπως έχει κατά καιρούς υποστηριχθεί από τη βρετανική κυρίως σχολή. Η ανάπτυξη της επιτόπιας έρευνας και της συμμετοχικής παρατήρησης έγινε σταδιακά

και σχετίζεται με μια σειρά από αλλαγές μέσα και έξω από την ανθρωπολογία. Τέτοιες αλλαγές είναι η ανάπτυξη μιας κριτικής προσέγγισης στις εθνογραφικές πηγές, η αλλαγή θεωρητικών κατευθύνσεων στην ανθρωπολογία, η ανακάλυψη μη δυτικών λαών και η συσσώρευση υλικού (γραπτών περιγραφών και μουσειακών αντικειμένων) για διάφορους λαούς ή έθνη στην Ευρώπη καθώς και για φυλές Ινδιάνων και Εσκιμώων στη Βόρειο Αμερική. Άλλες σημαντικές αλλαγές που σχετίζονται με την ανάπτυξη της εθνογραφικής μεθόδου είναι η ανάπτυξη των φυσικών επιστημών, η εύκολη πρόσβαση σε απομακρυσμένες περιοχές του κόσμου, η ανάπτυξη της ευρωπαϊκής αποικιοκρατίας, καθώς και η τεχνολογική εξέλιξη των μέσων επικοινωνίας.

«Εθνογραφία», «εθνολογία», «ανθρωπολογία»: σε αναζήτηση μεθόδου

Στη σύγχρονη ανθρωπολογική μεθοδολογία ένας μεγάλος αριθμός όρων, όπως «εθνογραφία», «επιτόπια έρευνα» ή έρευνα πεδίου και «συμμετοχική παρατήρηση», συχνά χρησιμοποιείται εναλλακτικά. Ωστόσο, η εμφάνιση και η πορεία των όρων αυτών στην ιστορία της ανθρωπολογικής έρευνας είναι πολύπλοκη και διαφέρει από χώρα σε χώρα, αντανακλώντας μεθοδολογικές και θεωρητικές επιλογές που συχνά είναι ανταγωνιστικές μεταξύ τους. Μερικές φορές επίσης οι όροι αυτοί, τόσο στις σύγχρονες όσο και σε παλαιότερες εκδοχές τους, φέρουν ταυτόχρονα ποικίλες σημασίες τις οποίες είναι σημαντικό να γνωρίζουν οι σύγχρονοι ερευνητές (πρβλ. Παπαγιαννής 1990).

Ο όρος «εθνογραφία» είναι ο αρχαιότερος από τους

παραπάνω που χρησιμοποιήθηκαν για να περιγράψουν την εν γένει ανθρωπολογική έρευνα. Από τα μέχρι τώρα στοιχεία στο χώρο της ιστορίας της ανθρωπολογίας φαίνεται ότι ο όρος αυτός καλλιεργήθηκε αρχικά σε ευρωπαϊκό έδαφος και αποδείχτηκε, όπως διαπιστώνουμε σήμερα, ιδιαίτερα ανθεκτικός. Μέχρι πολύ πρόσφατα επικρατούσε η άποψη ότι ο όρος «εθνογραφία» καθώς και ο μεταγενέστερός του «εθνολογία» είχαν γαλλική καταγωγή: νεότερες ωστόσο έρευνες, κυρίως από τον ανθρωπολόγο Han F. Vermeulen¹ του Πανεπιστημίου του Leiden στην Ολλανδία, ο οποίος ασχολείται με την ιστορία της ευρωπαϊκής ανθρωπολογίας, έδειξαν ότι ο όρος «εθνογραφία» (*Völkerkunde* ή *ethnographie*)² και ο παράγωγός του «εθνογραφική μέθοδος» εντοπίζονται για πρώτη φο-

1. Η αναφορά στο πλήρες όνομα του συγγραφέα γίνεται για να διακριθεί από τον επίσης Ολλανδό ανθρωπολόγο Hans Vermeulen του Πανεπιστημίου του Άμστερνταμ και του Ινστιτούτου Μεταναστευτικών και Εθνικών Μελετών – Institute for Migration and Ethnic Studies (IMES) – στην ίδια πόλη, ο οποίος έχει διεξάγει επιτόπια έρευνα στην Ελλάδα.

2. Ο όρος «εθνογραφία» (που απαντάται και με τις δύο εκδοχές του, “*Völkerkunde*” και “*ethnographie*”) εμφανίζεται πρώτη φορά στο έργο του Γερμανού ιστορικού και γλωσσολόγου August Ludwig Schlozer από το Göttingen, που έχει τίτλο *Allgemeine Nordische Geschichte* [Γενική Ιστορία των Βορείων Χωρών] (1771). Ο A.L. Schlozer χρησιμοποιεί τον όρο ως ταυτόσημο τόσο με το γερμανικό “*Völkerkunde*” (μελέτη όλων των λαών), που ανιχνεύεται την ίδια ακριβώς εποχή (Vermeulen 1995:39), όσο και με τους όρους “*Volkskunde*” (μελέτη των εθμών ενός συγκεκριμένου λαού) και “*ethnologie*”, οι οποίοι ανιχνεύονται λίγα χρόνια μετά (Vermeulen 1995:47). Ο H.F. Vermeulen αναφέρει ότι ο A.L. Schlozer ήταν αποσπασμένος και εργάστηκε για αρκετά χρόνια στη Ρωσική Αυτοκρατορική Ακαδημία των Επιστημών, προσκεκλημένος της ρωσικής κυβέρνησης μαζί με άλλους Γερμανούς ιστορικούς

ρά το τελευταίο τέταρτο του 18ου αιώνα στη Γερμανία. Μάλιστα ο όρος «εθνογραφία» χρησιμοποιείται εναλλακτικά με τον, κατά δώδεκα χρόνια νεότερο και σχεδόν συνώνυμο εκείνη την περίοδο, όρο «εθνολογία» (ethnologia),³ ο οποίος επίσης ανιχνεύεται σε κείμενα ιστορικών

για να μελετήσουν τους λαούς των ανατολικών περιοχών (συμπεριλαμβανομένων αυτών της Σιβηρίας και της Μογγολίας) προκειμένου να περιγράψουν τις διαφορές και να δώσουν μια εξήγηση για την εθνική ανομοιογένεια της Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Για τις ανάγκες ανάλυσης του υλικού πάνω στη φυσική ιστορία, τη γεωγραφία, τις γλώσσες και γενικά τους λαούς της Αυτοκρατορίας, ο A.L. Schlozer πρότεινε μια «εθνογραφική μέθοδο», όπως την ονόμασε, εισηγούμενος ότι «η ιστορία θα έπρεπε να ξαναγραφεί με εθνολογικό τρόπο, έτσι ώστε να δίνει περισσότερη προσοχή στην ιστορία των εθνών και στην περιγραφή των λαών» (Vermeulen 1995:43). Αυτή η «εθνογραφική μέθοδος» χρησιμοποιήθηκε από τους μαθητές του Schlozer στο Πανεπιστήμιο του Göttingen κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα (ό.π.).

3. Κατά τον Han F. Vermeulen, ο όρος «εθνολογία» (που απαντάται τόσο ως «ethnologia» όσο και ως «Volkskunde») εμφανίζεται για πρώτη φορά σε κείμενα του Σλοβάκου ιστορικού Adam Frantisek Kollar στη Βιέννη, στο έργο του *Historiae iurisque publici regni Ungariae Amoenitates, Vindobonae* (1783:80), παράθεμα στο Han F. Vermeulen 1995:46), και ορίζεται ως «η γνώση των εθνών και των λαών ή η διερεύνηση ...της καταγωγής, της γλώσσας, καθώς και των εθίμων και των θεσμών των διαφόρων εθνών» (Vermeulen 1995:57). Οι δύο παραπάνω ερευνητές, ο Γερμανός A.L. Schlozer και ο Σλοβάκος A.F. Kollar, είχαν τακτική επικοινωνία μεταξύ τους και αναφέρονταν ο ένας στις εργασίες του άλλου. Έτσι οι έννοιες «εθνογραφία» (ethnographie) και «εθνολογία» (ethnologia), καθώς και οι αντίστοιχοί τους γερμανικοί όροι (Völkerkunde και Volkskunde) δανείστηκαν και αντάλλαξαν στοιχεία ο ένας με τον άλλο. Στις σύγχρονες εκδοχές τους οι όροι «Völkerkunde» και «Volkskunde» παραπέμπουν στη μελέτη δυτικών (ευρωπαϊκών) και μη δυτικών (εκτός ευρωπαϊκού χώρου) κοινωνιών, αλλά στα τέλη του 18ου αιώνα η διάκριση αυτή φαίνεται ότι δεν ίσχυε (Vermeulen 1995:40). Σε γενικές γραμμές, οι όροι «εθνολογία» και «εθνογρα-

που ζούσαν στο γερμανόφωνο ευρωπαϊκό χώρο. Οι γερμανικής καταγωγής όροι «εθνογραφία» (Völkerkunde) και «εθνολογία» (Volkskunde) βρίσκονταν εννοιολογικά αρκετά κοντά ο ένας στον άλλο κατά τα τέλη του 18ου αιώνα στις γερμανόφωνες χώρες της Ευρώπης, σηματοδοτώντας την ανάγκη μιας συστηματικής και συγκριτικής μελέτης των πολιτισμών (cultures) μέσω της διερεύνησης της καταγωγής, της γλώσσας και των εθίμων των διαφόρων λαών. Και οι δύο όροι αποτελούσαν ουσιαστικά παραλλαγές του ίδιου θέματος, της περιγραφής των λαών, αναφερόμενοι σε ένα νέο επιστημονικό κλάδο που ήταν περιγραφικός και ιστορικός και είχε ως βασική μονάδα μελέτης την έννοια «έθνος» (Vermeulen 1995:39, 45-47).⁴

Με τα νέα στοιχεία που έφερε στο φως ο H.F. Vermeulen ουσιαστικά κατέρριψε τις μέχρι πρόσφατα επικρατούσες αντιλήψεις για το περιεχόμενο και την καταγωγή των όρων «εθνογραφία» και «εθνολογία», τόσο στη Γαλλία όσο και στη Βρετανία (βλ. για παράδειγμα Lowie 1937 και Voget 1975). Στη Γαλλία ο όρος «εθνογραφία» εμφανίζεται γύρω στα 1820 και υπό την επήρεια της γερμανικής χρήσης του σήμαινε αρχικά «την ιστορία του αν-

φία» χρησιμοποιούνται συχνά ως συνώνυμοι με αυτούς της «κοινωνικής» και «πολιτισμικής ανθρωπολογίας», ενώ ο όρος «ανθρωπολογία» αντιστοιχεί σε αυτόν της «φυσικής ανθρωπολογίας», διάκριση που έχει επικρατήσει μέχρι και σήμερα στην Κεντρική Ευρώπη, τη Σκανδιναβία και γενικά στις γερμανόφωνες ευρωπαϊκές χώρες (ό.π.).

4. Η ρίζα και των δύο όρων είναι ελληνική και προέρχεται από τη λέξη «έθνος». Κατά τον H.F. Vermeulen οι έννοιες «Völkerkunde» και «Volkskunde» μοιάζουν να προκύπτουν από το γερμανικό όρο «Völker-Beschreibung», που κυριολεκτικά σημαίνει «περιγραφή του λαού», δηλαδή «εθνογραφία» στα γερμανικά (Vermeulen 1995:45).

θρώπινου είδους». Έτσι ταυτίστηκε με τον προγενέστερο στη γαλλική γλώσσα όρο «εθνολογία» (γνωστό ήδη από το 1787), που στην αρχική του εκδοχή σήμαινε την «ιστορία της προόδου των ανθρώπινων λαών προς τον "Πολιτισμό" (civilization)» (Vermeulen 1995:47). Στη Γαλλία ο όρος «εθνολογία» (ethnologie) θεωρείται ότι χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον Alexandre-César Chavannes το 1787 στη Λοζάννη (γαλλόφωνη Ελβετία) και καθιερώθηκε στη χώρα αυτή κυρίως με την ίδρυση της Γαλλικής Εθνολογικής Εταιρείας στο Παρίσι (Société Ethnologique de Paris) το 1839. Η Γαλλία έχει ασφαλώς μια περισσότερο μακρά παράδοση στην «εθνολογία», η οποία άρχισε πολύ νωρίτερα, με τις πρώτες ανακαλύψεις των «Νέων Χωρών», και εκδηλώθηκε με ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις πολιτισμικές διαφορές και την έννοια του «άγριου» και του «πρωτόγονου», όπως θα δούμε στη συνέχεια. Κατά την περίοδο του Διαφωτισμού η παράδοση αυτή χρησιμοποιούσε στοιχεία σχετικά με «εξωτικές» κοινωνίες από εκθέσεις εξερευνητών και ιεραποστόλων για να αναλύσει κριτικά το «οικείο», τον ίδιο δηλαδή το γαλλικό πολιτισμό.

Όποια όμως εκδοχή κι αν δεχτούμε σχετικά με την καταγωγή των όρων «εθνογραφία» και «εθνολογία», από τα μέχρι τώρα στοιχεία μπορούμε να συμπεράνουμε ότι κατά το τέλος του 18ου αιώνα δημιουργήθηκε ένας νέος κλάδος στα πλαίσια του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού (του γαλλικού και γερμανικού κυρίως), με αίτημα την αναζήτηση μιας νέας μεθόδου για την ανάλυση και ταξινόμηση του αυξανόμενου σε όγκο «εθνογραφικού» υλικού, το οποίο βασιζόταν σε ιστορικές, γλωσσολογικές και γεωγραφικές περιγραφές και συγκρίσεις ανάμεσα σε λαούς, έθνη και φυλές εκείνης της εποχής από τον ευρωπαϊκό

και από το μη δυτικό κόσμο. Έτσι, κατά μία εκδοχή, η «ανθρωπολογία» με τη μορφή της «εθνογραφικής» και «εθνολογικής μεθόδου» είχε ήδη διαμορφωθεί και εφαρμοζόταν ως νέος κλάδος στο γερμανόφωνο και στο γαλλόφωνο ευρωπαϊκό χώρο από τις τελευταίες δεκαετίες του 18ου αιώνα (Vermeulen 1995:41).⁵

Οι έννοιες της «εθνολογίας» και της «εθνογραφίας» συνδυασμένες μεταξύ τους στη νέα αυτή «εθνογραφική μέθοδο», όπως επικράτησε στη Γαλλία, αποτελούσαν για πολλές δεκαετίες το αντικείμενο της γαλλικής εθνολογίας, το οποίο συνίστατο στην ιστορική, γεωγραφική και γλωσσολογική περιγραφή των λαών και των εθνών.⁶ Η ίδρυση της Γαλλικής Εθνολογικής Εταιρείας αφενός μεν συστηματοποίησε αρχικά την «εθνολογική μέθοδο», αφετέρου δε σηματοδότησε μια σειρά από αλλαγές που έστρεψαν την έννοια της «εθνολογίας» προς μια άλλη, τελείως διαφορετική, κατεύθυνση, όπως θα δούμε στη συνέχεια.⁷ Η

5. Αυτή η διαπίστωση έρχεται σε αντίθεση με τη γενική παραδοχή ότι η «ανθρωπολογία» ως συγκριτική μελέτη «άλλων» κοινωνιών δημιουργήθηκε στα μέσα του 19ου αιώνα με τα έργα των θεωρούμενων πατέρων της, όπως οι E.B. Tylor, L.H. Morgan, H.J.S. Maine, A. Bastian, J.F. McLennan και του Sir J.G. Frazer, ο οποίος ήταν μεταγενέστερος και δημοσίευσε προς το τέλος του ίδιου αιώνα (πρβλ. Stocking 1992:17-18).

6. Το αντικείμενο της γαλλικής εθνολογίας ήταν αρχικά ταυτισμένο με την έννοια της εθνολογίας, όπως την είχε εισηγηθεί ο A. C. Chavannes και στόχευε στην περιγραφή της ιστορίας της προόδου των λαών προς τον «Πολιτισμό» (civilization). Συνδυαζόμενο, ωστόσο, με την έννοια της «εθνογραφίας» συμπεριλαμβάνει την ιστορική, τη γεωγραφική και τη γλωσσολογική μελέτη των λαών.

7. Το αντικείμενο της Εθνολογικής Εταιρείας στο Παρίσι (Société Ethnologique de Paris) τροποποιήθηκε και συμπεριέλαβε, εκτός από την ιστορία των εθνών, και τη μελέτη της ιστορίας των φυλών

Γαλλική Εθνολογική Εταιρεία αποτέλεσε το πρότυπο βάσει του οποίου ιδρύθηκαν αργότερα οι αντίστοιχες εθνολογικές εταιρείες στην Αγγλία και τις Η.Π.Α. (Stocking 1971:365).

Στην Αγγλία η πρώτη εθνολογική εταιρεία (Ethnological Society of London) ιδρύθηκε το 1843 στο Λονδίνο, μία δεκαετία περίπου μετά την εμφάνιση των όρων αρχικά της «εθνογραφίας» (ethnography) το 1834 και μερικά χρόνια αργότερα της «εθνολογίας» (ethnology). Στόχος της εταιρείας αυτής ήταν η μελέτη των ανθρώπινων φυλών μέσω της ιστορικής παράδοσης, της γλώσσας, καθώς και των φυσικών και πνευματικών χαρακτηριστικών των ανθρώπων, με απώτερο σκοπό την αναζήτηση της κοινής καταγωγής όλων των ανθρώπινων φυλών. Οι Βρετανοί, όπως φαίνεται, έδωσαν λιγότερη έμφαση στη γεωγραφική και γλωσσολογική εκδοχή της εθνολογικής και εθνογραφικής έρευνας, και αντίθετα προσπάθησαν να τεκμηριώσουν την ενότητα των ανθρώπινων φυλών μέσα από τη σύγκριση των φυσικών χαρακτηριστικών τους. Έτσι, η έμφαση δινόταν στη διερεύνηση της ιστορίας των ανθρώπινων φυλών από την αρχαιότητα έως την εποχή της εκάστοτε μελέτης, ώστε να «ανακαλυφθούν» οι αμοιβαίες μεταξύ των διαφόρων φυλών σχέσεις (Stocking 1973:xxiv).⁸ Η ιδέα της «εθνολογίας» ως αναδόμησης της ιστορίας των ανθρώπινων φυλών και της καταγωγής των

(races), την οργάνωση δηλαδή, των φυσικών χαρακτηριστικών των διαφόρων φυλών (Blancaert 1988:19,43, Stocking 1971:365).

8. Το έργο του James Prichard, *Researches Into the Physical History of Mankind* [Έρευνες στη Φυσική Ιστορία της Ανθρωπότητας] (1973 [1813]), είναι το πλέον χαρακτηριστικό για τη συστηματική προσέγγιση της έννοιας της εθνολογίας στην Αγγλία (πρβλ. Stocking 1973).

ανθρώπινων κοινωνιών διατηρήθηκε μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα, όταν πλέον υπερίσχυσε η θεωρία του εξελικτισμού.

Στις Η.Π.Α. το ενδιαφέρον για την εθνογραφία εκδηλώνεται με τις πρώτες μελέτες του Γραφείου Αμερικανικής Εθνολογίας (Bureau of American Ethnology - BAE), το οποίο ιδρύθηκε στην Ουάσιγκτον το 1879 και συνεργάστηκε στενά με το Ινστιτούτο Smithsonian και με το ομώνυμο μουσείο που βρίσκονται στην ίδια πόλη. Οι επιτόπιες εθνογραφικές έρευνες για φυλές Ινδιάνων της Βορείου Αμερικής που είδαν το φως της δημοσιότητας κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, καθιερώνουν την «εθνολογική μέθοδο» ως τη συγκριτική και ιστορική μελέτη ολόκληρων φυλών μέσω της γλώσσας, του υλικού πολιτισμού και άλλων πολιτισμικών χαρακτηριστικών. Η «εθνολογική μέθοδος», επομένως, συνδυάζει την ιστορική και την επιτόπια έρευνα φυλών και λαών με τη διαπολιτισμική σύγκριση και γενίκευση (πρβλ. Seymour-Smith 1986:100). Την εποχή αυτή στις Η.Π.Α. ο όρος «εθνολογία» εναλλάσσεται με αυτόν της «ανθρωπολογίας». Έτσι, παρά την έμφαση στην εθνολογία, όπως προκύπτει από τον τίτλο του, το Γραφείο Αμερικανικής Εθνολογίας (BAE) ορίζει ως προγραμματικό στόχο του την «οργάνωση της ανθρωπολογικής έρευνας στους Ινδιάνους της Αμερικής» (Stocking 1992:352, η έμφαση δική μου). Ομοίως, ο F. Boas στα κείμενά του χρησιμοποιεί εναλλακτικά τους όρους «εθνολογία» και «ανθρωπολογία». Ο ίδιος ερευνητής ήδη από το τέλος του 19ου αιώνα είχε εισάγει τον όρο «ανθρωπολογία» στη Βόρειο Αμερική. Επηρεασμένος ωστόσο από τη γερμανική παράδοση αποκαλούσε τη μέθοδό του «εθνολογική», συμπεριλαμβάνοντας στις έρευνές του στοιχεία της ευρωπαϊκής εθνολογίας, όπως

τη μελέτη της γλώσσας, της γεωγραφίας και της ιστορίας των φυλών, δίνοντας βέβαια σαφή προτεραιότητα στα πολιτισμικά στοιχεία. Ορισμένοι από τους μαθητές του F. Boas, όπως ο Alfred Kroeber και ο Robert Lowie, διατήρησαν τη χρήση του όρου «εθνολογία» επί μακρόν. Ο A. Kroeber ορίζει την «εθνολογία» ως τον τομέα έρευνας που περιλαμβάνει τον πολιτισμό (culture), την ιστορία και τη γεωγραφία, ενώ ο R. Lowie την περιγράφει ως «αυτό το μέρος της ανθρωπολογίας (κατά την αγγλική έννοια του όρου, η συνολική δηλαδή επιστήμη του ανθρώπου) που ασχολείται με τους πολιτισμούς (cultures) των ανθρώπινων ομάδων» (Lowie 1937:3). Ο R. Lowie ήταν αυτός που διατήρησε τον όρο «εθνολογία» για μεγαλύτερο διάστημα από τους σύγχρονούς του ερευνητές, όπως προκύπτει από τα έργα του *Culture and Ethnology* [Πολιτισμός και Εθνολογία] (1917) και *The History of Ethnological Theory* [Η Ιστορία της Εθνολογικής Θεωρίας] (1937).⁹ Ωστόσο, παρά την αρχικά σαφή προτίμησή του στον όρο της «εθνολογίας», συνέβαλε και ο ίδιος αργότερα μαζί με άλλους μαθητές του F. Boas στην εδραίωση του όρου «πολιτισμική ανθρωπολογία», κατά τις δεκαετίες του 1920 και 1930, με μεταγενέστερο έργο του (Lowie 1960). Ασφα-

9. Ο Robert Lowie είναι ο πρώτος από τους μαθητές του F. Boas που έκανε διατριβή μαζί του χρησιμοποιώντας την «εθνολογική μέθοδο» για τη μελέτη των Ινδιάνων των πεδιάδων στη Βόρειο Αμερική. Ο Lowie, που ενώ εργαζόταν στις Η.Π.Α. διατήρησε αμείωτο και το ενδιαφέρον του για την ευρωπαϊκή εθνολογία (Γερμανία), έδωσε τη μεγαλύτερη έμφαση από τους μαθητές του F. Boas στον όρο «εθνολογία» και ανέπτυξε σε μεγάλο βαθμό την ιστορική και τη διαπολιτισμική/συγκριτική προσέγγιση στους τομείς της συγγένειας και του πολιτισμού στην αμερικανική ανθρωπολογική παράδοση.

λώς, όμως, στην καθιέρωση του όρου «πολιτισμική ανθρωπολογία» στην αμερικανική σχολή έπαιξαν καθοριστικό ρόλο οι μαθητές του F. Boas, C. Wissler, A. Kroeber και κυρίως ο E. Sapir, ο οποίος πρώτος και αρκετά νωρίς σε σχέση με τους άλλους πρότεινε αυτό τον όρο (Sapir 1916, πρβλ. Barfield 1997:18).

Βλέπουμε λοιπόν ότι μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα τόσο η «εθνολογία» όσο και η «εθνογραφία» ήταν έννοιες συνδεδεμένες με μια καθολική συγκριτική και ιστορική μελέτη των διαφόρων πολιτισμών, φυλών, λαών και εθνών. Σε αυτό το μοντέλο οι δύο έννοιες είχαν αναπτύξει μια διαλεκτική σχέση μεταξύ τους. Η μεν έννοια της «εθνολογίας» παρείχε την ιστορική και τη διαπολιτισμική/συγκριτική διάσταση, η δε έννοια της «εθνογραφίας» προσέφερε αφενός τη μέθοδο συλλογής του υλικού και αφετέρου το ίδιο το εθνογραφικό υλικό με βάση το οποίο ήταν δυνατόν να πραγματοποιηθούν οι ιστορικές και διαπολιτισμικές συγκρίσεις. Το εν λόγω μοντέλο ανέπτυξε και διατήρησε η γαλλική εθνολογική παράδοση ακολουθώντας το παράδειγμα του E. Durkheim, το οποίο ανανεώθηκε αργότερα από τον M. Mauss μέσα από την ερευνητική δραστηριότητα του Ινστιτούτου Εθνολογίας κατά τη δεκαετία του 1920. Ο όρος «εθνολογία» επικράτησε αυτού της «εθνογραφίας» επειδή εμπεριείχε τη θεωρία, με αποτέλεσμα για αρκετές δεκαετίες ο όρος «εθνογραφία» να μην εμφανίζεται στα γραπτά κείμενα με την ίδια συχνότητα όσο αυτός της «εθνολογίας».

Ωστόσο, παρά τη στενή διαπλοκή των δύο παραπάνω όρων, η «εθνογραφία» ως έννοια διατηρούσε μια αυτονομία απέναντι στην έννοια της «εθνολογίας», πράγμα που της επέτρεψε να αναπτυχθεί με σχετική ανεξαρτησία ακόμη και στη γαλλική παράδοση. Στη γαλλική εθνογρα-

φική παράδοση οι δύο αυτές έννοιες διακρίθηκαν η μία από την άλλη και επικεντρώθηκαν, η μεν εθνογραφία στην περι-γραφή των πολιτισμών, η δε εθνολογία στη θεωρητικοποίηση αυτών των περιγραφών (Karlson και Manners 1972:21, Vermeulen 1995:50-51). Το γεγονός ότι η «εθνογραφία» εστίαζε περισσότερο στη γραφή τής επέτρεψε να μείνει αμέτοχη στις μετέπειτα θεωρητικές, φυλετικές (ρατσιστικές) επιρροές, τις οποίες η «εθνολογία» όχι μόνο δεν απέφυγε αλλά και υιοθέτησε.

Έτσι, η «εθνογραφία» διατήρησε τη διττή σημασία που είχε αποκτήσει από τα αρχικά ακόμη στάδια εμφάνισης του όρου: από τη μια πλευρά υποδήλωνε τις παρατηρήσεις από τη μελέτη ολόκληρων φυλών και λαών (ή και μεμονωμένων ομάδων) από κάποιον που κατέγραφε όσα είδε και άκουσε. Το είδος αυτό καταγραφής των παρατηρήσεων ξεκινά από πολύ παλιά και θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι έχει τις ρίζες του σε μια ελληνική παράδοση, που περιλαμβάνει τη λεπτομερή περιγραφή ξένων, προς τον ελληνικό, λαών, όπως αυτή απαντάται στον Ηρόδοτο (πρβλ. Atkinson και Hammersley 1998:113). Αυτή η «εθνογραφική» παράδοση συνεχίστηκε αργότερα από άλλους εξερευνητές που κατέγραψαν τις ταξιδιωτικές τους παρατηρήσεις, όπως για παράδειγμα ο Μάρκο Πόλο, καθώς και πλήθος άλλων περιηγητών, ιεραποστόλων, στρατιωτών και ταξιδιωτών κάθε είδους, και απέκτησε τη φήμη ενός πεδίου που απαιτούσε πολυμάθεια, ευρύτητα πνεύματος και καλή μνήμη. Από την άλλη πλευρά, η εθνογραφία υποδήλωνε τη συστηματική και αυστηρά καθορισμένη διαδικασία συλλογής και καταγραφής στοιχείων για ανθρώπινες γλώσσες, έθιμα, τεχνήματα και διάφορα άλλα επιτεύγματα (ό.π.). Η εθνογραφία με την έννοια αυτή περιλαμβάνει τη συλλογή υλικού από έγ-

γραφα και συνεντεύξεις με ταξιδιώτες που επιστρέφουν από ξένες χώρες, καθώς και την ταξινόμηση αυτού του υλικού με βάση ήδη υπάρχουσες μελέτες. Η ανάγκη ανάλυσης και επεξεργασίας του υλικού που είχε συσσωρευτεί οδήγησε στην επείγουσα αναζήτηση μεθόδου.¹⁰ Έτσι, η «εθνογραφική» περιγραφή μετατράπηκε σταδιακά σε «επιστημονική εθνογραφική μέθοδο», μια μέθοδο που προσλαμβάνόταν από τους ερευνητές της εποχής κυρίως ως «ανθρωπολογική» (Stocking 1992:20, πρβλ. Ellen 1984α:10).

Από τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα και μετά, η έννοια της «εθνολογίας» άρχισε να δέχεται επιδράσεις που τη στρέφουν προς μια εντελώς διαφορετική κατεύθυνση από αυτή που είχε μέχρι τότε. Παρότι οι λόγοι που οδήγησαν στο μετασχηματισμό αυτό διαφέρουν από χώρα σε χώρα, τροποποιώντας έτσι διαφορετικά σε καθεμιά από αυτές την έννοια της εθνολογίας, μπορούν σε γενικές γραμμές να συνοψιστούν στους ακόλουθους: η σταδιακή επικράτηση της θεωρίας του εξελικτισμού, η εμφάνιση των εθνικιστικών κινημάτων στην Ευρώπη, καθώς και η στροφή των εθνολογικών εταιρειών προς τη μελέτη των φυσικών χαρακτηριστικών των ανθρώπινων φυλών, θεωρώντας τη μελέτη αυτή μέρος της «εθνολογικής» και «εθνογραφικής» μεθόδου. Από τη μια πλευρά, οι εξελικτιστές (στην Αγγλία και τις Η.Π.Α. κυρίως) θεώρησαν δεδομένη την κοινή καταγωγή των ανθρώπινων κοινωνιών και έτσι ασχολήθηκαν περισσότερο με τον προσδιορισμό

10. Αυτή είναι η εποχή κατά την οποία πραγματοποιείται μια στροφή από τις ιεραποστολικές περιγραφές σε αυτές των ακαδημαϊκών φυσικών επιστημόνων με την έναρξη των αποστολών (Stocking 1992:19).

των σταδίων και την εξέλιξή τους (πρβλ. Kuklick 1992). Από την άλλη, τα εθνικιστικά κινήματα στην Κεντρική και Ανατολική κυρίως Ευρώπη έστρεψαν το ενδιαφέρον τους σε υποτιθέμενα αρχέγονα χαρακτηριστικά ορισμένων λαών, δίνοντας έτσι το προβάδισμα σε ορισμένα έθνη και φυλές έναντι κάποιων άλλων, επιλέγοντας με αυτό τον τρόπο μια καθαρά ρατσιστική προσέγγιση στη μελέτη των ανθρώπινων κοινωνικών ομάδων. Τέλος, η ίδρυση των εθνολογικών εταιρειών κατά την περίοδο 1839-1843 και η συνακόλουθη ίδρυση μουσείων, καθώς και η έμφαση που δόθηκε στη μελέτη των φυλετικών χαρακτηριστικών των διαφόρων λαών, έστρεψαν το ενδιαφέρον της εθνολογικής μεθόδου (στη Γαλλία και την Αγγλία κυρίως) από μια αρχικά ιστορική, γεωγραφική και γλωσσολογική προσέγγιση σε ένα είδος «φυλετικής εθνολογίας». Ακόμη και τα αντικείμενα που συλλέγονταν για τις μουσειακές συλλογές εξυπηρετούσαν συχνά τέτοιους φυλετικούς (ρατσιστικούς) σκοπούς (Stocking 1987:253, Vermeulen 1995:47, πρβλ. Clifford 1988).

Ως αποτέλεσμα της στροφής αυτής οι όροι «εθνογραφία» και «εθνολογία» άρχισαν να γίνονται ανταγωνιστικοί μεταξύ τους. Ο τελευταίος μάλιστα υπήρξε ανταγωνιστικός, έστω και προσωρινά, και προς τον όρο «ανθρωπολογία». Ο μετασχηματισμός της εθνολογίας σε επιστήμη των ανθρώπινων φυλών (races), που προέκυψε από τη θεσμοποίηση των εθνολογικών εταιρειών και των μουσείων, και το συνακόλουθο ενδιαφέρον που οι εταιρείες αυτές έδειξαν για τα φυσικά φυλετικά χαρακτηριστικά των εθνών είχαν ως αποτέλεσμα την απομάκρυνση των ανθρωπολόγων από τη χρήση του όρου «εθνολογία» και την υιοθέτηση του όρου «ανθρωπολογία» για την περιγραφή της εν γένει μελέτης του ανθρώπου (Stocking 1971:365).

Έτσι, ο όρος «ανθρωπολογία» υπερισχύει αντικαθιστώντας αρχικά και εκτοπίζοντας σταδιακά αυτόν της «εθνολογίας» στη βρετανική και τη βορειο-αμερικανική κυρίως παράδοση.¹¹ Αντίθετα, στην πρώην Σοβιετική Ένωση και σε όλες τις ανατολικο-ευρωπαϊκές χώρες, τόσο στις εθνολογικές εταιρείες όσο και στα μουσεία, ο όρος «εθνολογία» επικράτησε ως «περιγραφή των εθνών» και εξακολουθεί μέχρι και σήμερα να θεωρείται συνώνυμος της «κοινωνικής» και «πολιτισμικής ανθρωπολογίας». Αυτό που υπογραμμίζουν οι υποστηρικτές του όρου «εθνολογία» είναι ότι δεν μπορεί να υπάρξει μια γενική

11. Στη Βρετανία από τις αρχές του αιώνα, μετά από πρωτοβουλία σημαντικών ανθρωπολόγων της εποχής, όπως οι R.R. Marrett, C.G. Seligman, W.H.R. Rivers και κυρίως μετά τη δημοσίευση του βιβλίου του A.C. Haddon, *A Short History of Anthropology* [Σύντομη Ιστορία της Ανθρωπολογίας], (1910) ο όρος «εθνολογία» αντικαθίσταται σταδιακά από αυτόν της «ανθρωπολογίας», ο οποίος στη συνέχεια εξελίχθηκε σε «κοινωνική ανθρωπολογία» κατά τις δεκαετίες του 1920 και 1930. Ασφαλώς σημαντικό ρόλο στην καθιέρωση του όρου «κοινωνική ανθρωπολογία» έπαιξε το γεγονός της δημιουργίας της πρώτης ομώνυμης τιμητικής έδρας στο Πανεπιστήμιο του Λίβερπουλ την οποία κατέλαβε ο πρώτος καθηγητής «κοινωνικής ανθρωπολογίας», ο Sir James George Frazer το 1907. Στην εναρκτήρια ομιλία του το 1908, ο Sir J.G. Frazer όρισε την ανθρωπολογία ως «τον κλάδο της κοινωνιολογίας που ασχολείται με πρωτόγονους λαούς» (Barfield 1997:17-18).

Ο A.R. Radcliffe-Brown ήδη από το 1923 διέκρινε την «εθνολογία» από την «κοινωνική ανθρωπολογία» ορίζοντας τη μεν πρώτη ως την «προσπάθεια αναδόμησης της ιστορίας του πολιτισμού», τη δε δεύτερη ως τη «μελέτη που επιδιώκει να διαμορφώσει τους γενικούς νόμους που αποτελούν τη βάση του φαινομένου του πολιτισμού» (Radcliffe-Brown [1923] 1958:8,25). Ο A.R. Radcliffe-Brown διέκρινε επίσης την «εθνολογία» ως την ιστορική και γεωγραφική μελέτη των λαών από τη λειτουργική ανάλυση των κοινωνικών συστημάτων την οποία ονόμασε «κοινωνική ανθρωπολογία».

επιστήμη του ανθρώπου τελείως ξεχωριστή από την ιστορική και συγκριτική μελέτη των λαών (Vermeulen 1995:54, πρβλ. Seymour-Smith 1986:100).

Ωστόσο, παρά την επικράτηση του γενικού όρου «ανθρωπολογία», που μετεξελίχθηκε σε «κοινωνική» και «πολιτισμική ανθρωπολογία» στη βρετανική και την αμερικανική σχολή αντίστοιχα, οι ανθρωπολόγοι εν γένει συνέχισαν να ανατρέχουν και στην έννοια «εθνολογία», κατά τη γαλλική εκδοχή του όρου, από όπου αντλούσαν μια γενικευτική, θεωρητική και συγκριτική διάσταση του επιστημονικού τους κλάδου. Κάτι αντίστοιχο ίσως εννοούσε και ο C. Lévi-Strauss όταν, ήδη από το 1949, υποστήριζε ότι τόσο η «πολιτισμική» όσο και η «κοινωνική ανθρωπολογία» αποτελούσαν μέρος της γαλλικής εθνολογίας και γι' αυτό ήταν αδύνατον να διακριθούν εντελώς η μία από την άλλη (Lévi-Strauss 1963:2). Όταν με το έργο του Lévi-Strauss και κυρίως με τη θεωρία του πολιτισμικού δομισμού, που ο ίδιος εισηγήθηκε, οι δύο σχολές της «κοινωνικής» και της «πολιτισμικής ανθρωπολογίας» άρχισαν να συμφιλιώνονται τόσο μεταξύ τους όσο και οι δύο μαζί με την τρίτη σχολή, αυτή της γαλλικής «εθνολογίας» – όπως έχουμε ήδη παρακολουθήσει σε προηγούμενα κεφάλαια του βιβλίου – τότε και στη γαλλική σχολή άρχισε πλέον να χρησιμοποιείται με μεγαλύτερη συχνότητα και να θεσμοποιείται ο όρος «ανθρωπολογία». Βέβαια, στη Γαλλία η εθνολογική παράδοση συνέχισε να διατηρείται μέχρι πρόσφατα. Γι' αυτό και η Γαλλική Ανθρωπολογική Εταιρεία (Société d'Anthropologie Française), σχεδιασμένη κατά το αμερικανικό πρότυπο της πολιτισμικής ανθρωπολογίας, δεν ιδρύθηκε παρά μόλις το 1982 (Stocking 1992:357).

Παρότι όμως η έννοια «εθνολογία» δεχόταν κριτική

και έχανε έδαφος, η «εθνογραφία» παρέμεινε σταθερή και εμφανίζεται περισσότερο ενισχυμένη αυτή την εποχή, εξακολουθώντας να χρησιμοποιείται με δύο διακριτές μεταξύ τους έννοιες: αφενός ως εθνογραφική έρευνα σε περιορισμένη ομάδα ανθρώπων ή σε μικρή κοινότητα που ο ανθρωπολόγος μελετά από κοντά και με άμεσο τρόπο, και αφετέρου ως εθνογραφικό κείμενο (μονογραφία). Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της εθνογραφικής αυτής μεθόδου είναι η εστίαση σε ένα μικρού μεγέθους πολιτισμικό σύνολο και η εξαγωγή συμπερασμάτων γενικευτικού ή/και συγκριτικού χαρακτήρα με βάση αυτό το συγκεκριμένο εθνογραφικό παράδειγμα (Seymour-Smith 1986:98-99).

Στη μετέπειτα πορεία της η έννοια «εθνογραφία» απέκτησε ποικίλες σημασίες ανάλογα με τον τρόπο που την οικειοποιήθηκαν οι διάφοροι ερευνητές, και παραμένει εν πολλοίς ένας σύνθετος όρος. Έτσι, στις σύγχρονες εκδοχές της η «εθνογραφία» μπορεί να σημαίνει κάτι που «κάνει» ο ανθρωπολόγος, ή αυτό που «μελετά», αυτό που «χρησιμοποιεί ή που διαβάζει ή ακόμη και αυτό που γράφει» (Ellen 1984α:8). Συνήθως, ο όρος αναφέρεται κατ' αρχάς στα συμπεράσματα στα οποία κατέληξε ο ανθρωπολόγος μετά το πέρας της μελέτης του και τα οποία περιλαμβάνονται στην εθνογραφική μονογραφία. Με μια άλλη έννοια, η «εθνογραφία» χρησιμοποιείται ως όρος αντίθετος προς αυτόν της «θεωρίας», όπως και μια «εθνογραφική έκθεση» συχνά διακρίνεται ή και αντιπαραβάλλεται με μια «ιστορική» (ό.π.). Μια επιπλέον σημασία του όρου προκύπτει όταν η «εθνογραφία» χρησιμοποιείται για να περιγράψει τη διαδικασία της ποιοτικής έρευνας που βασίζεται στη «συμμετοχική παρατήρηση», ενώ άλλες φορές χρησιμοποιείται εναλλακτικά ως

συνώνυμη του όρου «εθνολογία», παραπέμποντας στην επιστημονική περιγραφή των ανθρώπινων φυλών (βλ. Crapanzano 1977:69, πρβλ. Ellen 1984:7).

Η επιτόπια έρευνα ως τρόπος γνώσης των «άλλων» πολιτισμών

Η έννοια της επιτόπιας έρευνας δεν είναι δεδομένη για την ανθρωπολογία. Αναπτύχθηκε αφενός ως αποτέλεσμα του μετασχηματισμού της ανθρωπολογίας από μια φιλοσοφική ενασχόληση για την ανθρώπινη φύση και την αναζήτηση μιας ενιαίας και καθολικής προέλευσης της ανθρώπινης κοινωνίας (17ος-18ος αιώνας) σε έναν κλάδο που κλήθηκε να πραγματευτεί και να ερμηνεύσει την ανθρώπινη ποικιλομορφία και διαφορά. Ο ρόλος της αποικιοκρατίας υπήρξε καθοριστικός στη μεταβολή αυτή, όχι μόνο γιατί βοήθησε στη συνολική διαμόρφωση του κλάδου, αλλά κυρίως γιατί προσέφερε ευκαιρίες για τη συλλογή δεδομένων και την ανάπτυξη του ενδιαφέροντος για την επιτόπια ερευνητική εμπειρία (Asad 1973α:17-18 και 1973β:114). Αφετέρου, η έννοια της επιτόπιας έρευνας είναι το αποτέλεσμα διεργασιών στο εσωτερικό του κλάδου μέσω της επαφής του με άλλες επιστήμες που στόχευαν στη μελέτη του ανθρώπου, καθώς η ανθρωπολογία απομακρυνόταν σταδιακά από τις φυσικές επιστήμες και κυρίως από τη ζωολογία (Urry 1982:59).

Έτσι, λοιπόν, την «εθνογραφική»/«εθνολογική» παράδοση που καλλιεργήθηκε από τα τέλη του 18ου και καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα σε ευρωπαϊκό έδαφος (Γαλλία και γερμανόφωνη Ευρώπη), και η οποία στόχευε αφενός να εξηγήσει τις πολιτισμικές διαφορές των διαφό-

ρων ευρωπαϊκών κυρίως λαών και εθνών και αφετέρου να μελετήσει προγενέστερες φάσεις της δικής της (της ευρωπαϊκής) πολιτισμικής ιστορίας, διαδέχτηκε μια άλλη παράδοση που προέκυψε μέσα από την άμεση και σε μακρινούς τόπους επαφή του λευκού Ευρωπαίου με τους μη δυτικούς εξωτικούς «άλλους». Η δεύτερη αυτή παράδοση, αν και σχετίζεται σε πολλά σημεία με την πρώτη, διαφέρει από αυτήν κυρίως διότι αναπτύχθηκε «έξω» από το δυτικο-ευρωπαϊκό χώρο και μέσα σε ένα αποικιοκρατικό πλαίσιο (Stocking 1992:9). Η έμφαση εδώ δινόταν στην αναζήτηση, την παρατήρηση και την περιγραφή της «γνήσιας», «άγνωστης» και «ανέπαφης» με το δυτικό πολιτισμό ετερότητας η οποία από τα αρχικά της ακόμη στάδια έφερε στο προσκήνιο το επίμαχο ζήτημα του ανθρωπολογικού εγχειρήματος, τη δημιουργία της σχέσης «υποκείμενο/αντικείμενο» ανάμεσα στον ανθρωπολόγο και στα άτομα που μελετά (ό.π.:359). Το γεγονός αυτό σηματοδοτεί την εξ ορισμού κυρίαρχη και άνιση σχέση ανάμεσα στους ερευνητές/παρατηρητές και στα υπό παρατήρηση υποκείμενα της μελέτης, τους «ιθαγενείς», οι οποίοι ήταν συνήθως κάτοικοι ευρωπαϊκών αποικιών, έγχρωμοι και χωρίς γραφή.

Η έλλειψη γραπτών πηγών έπαιζε σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του νέου τύπου της εθνογραφίας, γιατί απαιτούσε την παρουσία του ερευνητή «εκεί», ώστε να συλλέξει άμεσα και εκ του σύνεγγυς πληροφορίες και στοιχεία που ήταν δύσκολο ή/και αδύνατον να αποκτηθούν με διαφορετικό τρόπο.¹² Επίσης, από πολύ νωρίς εί-

12. Η μέθοδος της παρατήρησης, δανεισμένη από τις φυσικές επιστήμες εκείνης την εποχής, έπαιζε σημαντικό ρόλο σε αυτή την κατεύθυνση της εθνογραφίας. Όπως τα σπάνια εξωτικά φυτά και

χε διαπιστωθεί ότι οι πληροφορίες που συλλέγονταν με τον τρόπο αυτό διέφεραν κατά πολύ σε ποιότητα από αυτές που λαμβάνονταν μέσω τρίτων με ερωτηματολόγια ή δομημένες συνεντεύξεις (Sanjek 1990:189), μια παρατήρηση της οποίας τη σημασία υπογράμμισαν και άλλοι ερευνητές, επισημαίνοντας ότι η «φυσική επαφή» είναι κατά πολύ ανώτερη από τις πληροφορίες που μπορεί να πάρει ο ανθρωπολόγος από έναν «αμειβόμενο» ή «βαριεστημένο πληροφορητή» (Malinowski 1922:7, Cushing στο Sanjek 1990:190). Ως εκ τούτου, η εθνογραφική μέθοδος απέκτησε δύο επιπλέον σημαντικά χαρακτηριστικά που τη διαφοροποιούσαν ακόμη περισσότερο από την προγενέστερη «εθνολογική παράδοση»: αφενός την ανάγκη του ανθρωπολόγου να «βρίσκεται εκεί» επί τόπου και αφετέρου να παίρνει ο ίδιος τις πληροφορίες από «πρώτο χέρι». Η «εθνογραφία» με τον τρόπο αυτό απέκτησε έναν «επιτόπιο» χαρακτήρα.

Η μέθοδος αυτή, που είχε πλέον μετασχηματιστεί σε «επιτόπια εθνογραφική έρευνα», διέκρινε τους ανθρωπολόγους σε δύο κατηγορίες: τους «ανθρωπολόγους της πολυθρόνας» (armchair anthropologists) και σε αυτούς της επιτόπιας.¹³ Από τα τέλη του 19ου αιώνα και λίγα μόλις χρόνια μετά την υιοθέτηση της επιτόπιας πρακτικής, οι ανθρωπολόγοι που ανήκαν στη δεύτερη κατηγορία άρχισαν να διαπιστώνουν ότι η ποιότητα και το βάθος του

ζώα έπρεπε να καταγραφούν εκεί, επί τόπου, στη φυσική τους κατάσταση και να ταξινομηθούν στη συνέχεια, έτσι και οι μακρινές και άγνωστες στη Δύση φυλές των «ιθαγενών» έπρεπε να αποτυπωθούν αφού πρώτα παρατηρηθούν εκ του σύνεγγυς.

13. Ο Α. C. Haddon ήταν ο πρώτος που εισήγαγε τη διάκριση ανάμεσα στην παλιά «ανθρωπολογία της πολυθρόνας» και στη νέα που ήταν βασισμένη στην επιτόπια έρευνα (Rouse 1998:73).

εθνογραφικού υλικού που ερχόταν στο φως ήταν ανάλογο με τη διάρκεια παραμονής και το βαθμό εμπλοκής του στην καθημερινή ζωή των μελών της υπό μελέτη κοινότητας. Η φυσική παρουσία του «εκεί» και η γνώση της τοπικής γλώσσας πολλαπλασίαζαν τις πιθανότητες κατανόησης από τον ανθρωπολόγο των εντόπιων νοημάτων και της σημασίας των όσων διαδραματιζόνταν «από τη μέσα», την εντόπια σκοπιά.¹⁴ Η έμφαση αυτή στην επιτόπια έρευνα είχε ως αποτέλεσμα την απομάκρυνση του ενδιαφέροντος από την αναδόμηση του ανθρώπινου παρελθόντος και τη στροφή σε αυτό που κάνουν οι άνθρωποι «εδώ και τώρα», στροφή που σημειώθηκε σταδιακά αλλά καθιερώθηκε κυρίως μετά την επικράτηση της δομής έναντι του πολιτισμού (διαβάξεις της θεωρίας του δομολισμού).

Η διαπίστωση αυτή οδήγησε στο συμπέρασμα ότι η επιτόπια εθνογραφική έρευνα έπρεπε να διεξάγεται με εντατικό ρυθμό – γεγονός που απαιτούσε μακροχρόνια παραμονή – και να βασίζεται όχι μόνο στην άμεση παρατήρηση αλλά και στις βιωματικές εμπειρίες του ανθρωπολόγου, έτσι ώστε ο ίδιος να μπορεί να αποκτήσει μια βαθιά, διεισδυτική και πολυδιάστατη γνώση η οποία δεν θα μπορούσε να είναι προσιτή σε κάποιον που επισκέπτεται μια κοινότητα για σύντομο χρονικό διάστημα, λόγου χάρη

14. Το εθνογραφικό υλικό που άρχισε να συσσωρεύεται, αρχικά από τη μελέτη των Ινδιάνων της Βορείου Αμερικής και στη συνέχεια από τις βρετανικές αποστολές, έδειχνε ότι όσο μεγαλύτερο ήταν το διάστημα που ο ανθρωπολόγος διέμενε ανάμεσα στα μέλη της κοινότητας που μελετούσε, όσο καλύτερα επικοινωνούσε στην τοπική γλώσσα και όσο περισσότερο ενσωματωνόταν στην καθημερινή ζωή της κοινότητας υιοθετώντας τις εντόπιες συνήθειες, τόσο βελτιωνόταν και η ποιότητα του εθνογραφικού υλικού.

για μερικές ημέρες ή και εβδομάδες. Έτσι η εθνογραφία απέκτησε το χαρακτήρα μιας μακρόχρονης, εντατικής επιτόπιας έρευνας που βασιζόταν κατά πολύ στην εμπειρία και διεξαγόταν σε ένα προδιαγεγραμμένο ως προς το χώρο πλαίσιο μέσω της «συμμετοχικής παρατήρησης».¹⁵

Παρότι όμως η έννοια της επιτόπιας έρευνας είχε από πολύ νωρίς ταυτιστεί με αυτή καθεαυτή τη μεθοδολογία της ανθρωπολογίας, τα πράγματα δεν ήταν πάντοτε έτσι. Σε μερικές περιπτώσεις, όπως στη γαλλική παράδοση που πηγάζει από τον Ε. Durkheim και εν μέρει από τον Μ. Mauss,¹⁶ η επιτόπια έρευνα κατείχε μεν σημαντική θέση, αλλά δεν εθεωρείτο η μόνη μέθοδος της ανθρωπολογίας. Η ανθρωπολογική (δηλαδή η εθνολογική) ανάλυση εδώ βασιζόταν σε ποικίλες πηγές και όχι απαραίτητα σε παρατηρήσεις του ίδιου του ανθρωπολόγου από «πρώτο χέρι». Στη γαλλική εθνολογική παράδοση βασική θέση κατείχαν και άλλες μέθοδοι, όπως η αρχαιολογική ανάλυση και η επεξεργασία ιστορικών και λογοτεχνικών κειμένων από την αρχαιότητα έως και πρόσφατα. Η εξαγωγή συμπερασμάτων από τη συγκριτική ανάλυση εκθέσεων άλλων ερευνητών, περιηγητών και ταξιδιωτών εν γένει, έπαιζε επίσης σημαντικό ρόλο. Κι αυτό γιατί βασικός στόχος στη γαλλική παράδοση της ανθρωπολογίας δεν ήταν αποκλειστικά και μόνο η συλλογή δεδομένων, αλλά η σύνθεση νέ-

15. Παρότι η έννοια της «συμμετοχικής παρατήρησης» είναι παλιά, έχει ενσωματωθεί σχετικά πρόσφατα στην ορολογία της ανθρωπολογικής μεθοδολογίας. Η πρώτη ίσως εργασία με αναφορά στον όρο αυτό είναι του Ronald Frankenberg (1963).

16. Ο Μ. Mauss υποστήριξε και προώθησε την επιτόπια έρευνα κυρίως μέσα από το Ινστιτούτο Εθνολογίας από τη δεκαετία του 1920 και μετά.

ων εννοιών και η διευκρίνιση των ήδη γνωστών, καθώς και η δημιουργία νέων αναλυτικών εργαλείων απαραίτητων για το ανθρωπολογικό εγχείρημα (Clammer 1983:7).

Ωστόσο, από το τέλος του 19ου αιώνα στην αμερικανική παράδοση και από τις αρχές του 20ού στη βρετανική, αλλά και στη γαλλική από τη δεκαετία του 1920, σε μικρότερο βέβαια βαθμό, καθώς και σε αρκετές βορειοευρωπαϊκές παραδόσεις,¹⁷ η εθνογραφία επικράτησε να σημαίνει την εντατική, μακροχρόνια έρευνα με τη μέθοδο της συμμετοχικής παρατήρησης, η οποία διεξάγεται ανάμεσα σε πληθυσμό που αποτελεί ένα πολιτισμικό σύνολο, μια κοινότητα ή μια ομάδα, αυτό που χαρακτηριστικά ονομάζεται «εθνογραφική μονάδα» ή «μονάδα μελέτης».¹⁸ Από τη δεκαετία του 1920 και μέχρι πρόσφατα η επιτόπια έρευνα με συμμετοχική παρατήρηση κατέχει κεντρική θέση στην ανθρωπολογική ανάλυση και, παρά τις διαφορές, υιοθετείται από τις τρεις κύριες σχολές της ανθρωπολογίας (αμερικανική, βρετανική και γαλλική) ως η βασική μέθοδος της ανθρωπολογικής ανάλυσης. Σύμφωνα

17. Η εθνογραφική παράδοση στην Ολλανδία περιελάμβανε την εκπαίδευση και κατάρτιση των διοικητικών υπαλλήλων των αποικιών (Ινδονησία και Δυτική Αφρική) τόσο στην ανθρωπολογία και στις μεθόδους της όσο και στην εκμάθηση της εντόπιας γλώσσας και των λογοτεχνικών κειμένων για τη συγκεκριμένη αποικία όπου εργάζονταν (Ellen 1976, πρβλ. Vermeulen 1995:50-51). Η γερμανική εθνογραφική παράδοση έδινε έμφαση στις συλλογές μουσειακών αντικειμένων παράλληλα με τη συλλογή και άλλων εθνογραφικών δεδομένων σχετικά με την ιστορία και τη γλώσσα των υπό μελέτη λαών (Vermeulen 1995:50-51). Για τη διαμόρφωση και εξέλιξη άλλων εθνικών εθνογραφικών παραδόσεων βλ. Tomas Gerholm και Ulf Hannerz (1982).

18. Με τους όρους αυτούς αποδίδω τους αντίστοιχους αγγλικούς "ethnographic entity" και "unit of study" (πρβλ. Ellen 1984).

με αυτή την επιστημολογική άποψη, η επιτόπια έρευνα θεωρείται ο κατ' εξοχήν τόπος όπου παράγεται η γνώση, ενώ η θεωρητική και η φιλοσοφική ανάλυση ακολουθούν σε μεταγενέστερο στάδιο (Clammer 1983:7).

Τα πλεονεκτήματα της μεθόδου αυτής είναι πολλά και μπορεί να συνοψιστούν στα ακόλουθα. Κατ' αρχάς η συμμετοχική παρατήρηση αποτελεί το μόνο τρόπο για να διεξαγάγει ένας ανθρωπολόγος έρευνα ανάμεσα σε ανθρώπους που δεν έχουν γραπτή γλώσσα. Αποτελεί, επίσης, τη μοναδική μέθοδο για τη συλλογή ορισμένου τύπου δεδομένων που είναι δύσκολο ή και αδύνατον να συλλεγούν διαφορετικά. Η διερεύνηση, για παράδειγμα, της φύσης των εμπειριών ενός ατόμου που σχετίζονται με μια αρρώστια, με την πίστη ή με μια οποιαδήποτε πολιτική ιδεολογία, απαιτεί μια τέτοια μέθοδο, αφού τα κοινωνικά φαινόμενα ή προβλήματα αυτού του είδους ορίζουν συχνά και την ίδια τη μέθοδο καθώς και το αντικείμενό της (πρβλ. Παπαγούνος 1988:57, Strauss και Corbin 1990:19). Σε αυτή την περίπτωση εντάσσεται και η συλλογή δεδομένων που αφενός δεν είναι δυνατόν να προκύψουν με την υποβολή άμεσων ερωτήσεων, όπως, για παράδειγμα, η χρήση ναρκωτικών, η παρεκκλίνουσα συμπεριφορά ή η επίδραση «κλειστών κοινωνικών συστημάτων» στα άτομα και στις ομάδες που ζουν σε συνθήκες εγκλεισμού (φυλακές, νοσοκομεία ή άσυλα)· και αφετέρου στην κατηγορία αυτή εντάσσονται και «δεδομένα» που δεν μπορούν να παρατηρηθούν αντικειμενικά, ούτε να περιγραφούν ως «δεδομένα» με την κυριολεκτική έννοια του όρου, εφόσον σημασία εδώ έχουν κυρίως τα νοήματα που αποδίδονται μέσα από τα συμφραζόμενα στην κατάσταση που ερευνάται, ενώ τα «δεδομένα» ενδέχεται να προκύψουν εκ των υστέρων.

Βάσει αυτών, η συμμετοχική παρατήρηση αποτελεί μια στρατηγική για να αποκτήσει ο ανθρωπολόγος πρόσβαση σε δύσκολα προσεγγίσιμες πτυχές της ανθρώπινης ζωής και εμπειρίας, οι οποίες διαφορετικά θα παρέμεναν απρόσιτες και άγνωστες (πρβλ. Jorgensen 1989:23). Αποτελεί επίσης μια μέθοδο για να «ανακαλυφθούν» νέες θεωρητικές έννοιες και αναλυτικά εργαλεία τα οποία δεν ήταν γνωστά εκ των προτέρων (και επομένως ήταν δύσκολο να τα έχει προβλέψει ο ερευνητής), αλλά έχουν προκύψει μέσα από την ίδια τη συμμετοχική παρατήρηση, όπως, για παράδειγμα, η έννοια του «ολικού θεσμού» (total institution) του Erving Goffman η οποία προέκυψε από την πασίγνωστη επιτόπια και συμμετοχική έρευνά του στα άσυλα (Goffman 1961).¹⁹ Το γεγονός ότι ο ερευνητής είναι συνεχώς «εκεί» του επιτρέπει να παρατηρεί, ότι συμβαίνει. Παρατηρεί, για παράδειγμα, τα «πριν» και τα «μετά» μιας τελετουργίας ή ενός συμβάντος, όταν

19. Αλλα παρόμοια παραδείγματα θεωρητικών εννοιολογικών εργαλείων που προέκυψαν από συστηματική, μακροχρόνια επιτόπια έρευνα αποτελούν: η έννοια του «έσχατου καταφύγιου» (last resort) του R.M. Emerson, η οποία «ανακαλύφθηκε» από τη συμμετοχική παρατήρησή του ανάμεσα σε ομάδες ανήλικων παραβατών· η έννοια της «κοινότητας σε παραγκουπόλεις» (slum community) του G.D. Suttles, η οποία προέκυψε από συμμετοχική παρατήρηση του ίδιου σε φτωχογειτονιές μεγάλων πόλεων των Η.Π.Α. (Suttles 1968, 1972)· και η έννοια της «κοινωνικής αντίδρασης» (social reaction) του Howard Becker, προϊόν και αυτή συστηματικής συμμετοχικής παρατήρησης του ερευνητή ανάμεσα σε χρήστες μαριχουάνας στην πόλη του Σικάγο των Η.Π.Α. (Becker 1973). Ανάλογο παράδειγμα αποτελεί και το εθνογραφικό έργο του Michael Agar με την έννοια του «πολιτισμού των ναρκωτικών» (drug culture) που προέκυψε από τη συμμετοχική παρατήρηση με χρήστες ηρώνης στη Νέα Υόρκη (Agar 1973).

οι άνθρωποι προετοιμάζονται για μια δραστηριότητα ή τελετουργία και όταν μετά την ολοκλήρωσή της σχολιάζουν την έκβασή της. Παρατηρεί επίσης τα «κατά την έκβαση δρώμενα», κατά πόσον τα άτομα που συμμετέχουν σε μια δραστηριότητα συμπεριφέρονται σύμφωνα με τους κανόνες ή δρουν αψηφώντας τους.

Ένα άλλο πλεονέκτημα της συμμετοχικής παρατήρησης είναι η μείωση της αντιδραστικότητας. Η εμβάπτιση στην ετερότητα και η συμμετοχή του εθνογράφου στην καθημερινή ζωή της κοινότητας έχουν ως αποτέλεσμα ο ρόλος του ερευνητή να γίνει λιγότερο παρεμβατικός και ο ίδιος να θεωρείται λιγότερο «ξένος» μετά από ένα διάστημα. Αυτό συμβάλλει στο να γίνει ο ανθρωπολόγος αποδεκτός και επομένως να χαίρει μεγαλύτερης εμπιστοσύνης από τα μέλη της κοινότητας, τα οποία συνήθως «ξεχνούν» από ένα σημείο και μετά την παρουσία του. Επιπλέον, το γεγονός ότι ο ανθρωπολόγος βρίσκεται στο δικό τους χώρο καθιστά τον ίδιο ικανό να διακρίνει καλύτερα τις καθημερινές και γι' αυτό ανεξερεύνητες συνήθειες, στάσεις και απόψεις των ανθρώπων ανάμεσα στους οποίους διεξάγει επιτόπια έρευνα απ' ό,τι αν οι ίδιοι βρίσκονταν σε ένα περιβάλλον που δεν τους είναι οικείο. Από τα παραπάνω συνάγεται ότι η συμμετοχική παρατήρηση δεν είναι απλώς μια έρευνα αλλά και ένα είδος διανίδρασης ανάμεσα στον ανθρωπολόγο και στα μέλη της κοινότητας που μελετά.

Σύμφωνα με την εν λόγω εθνογραφική μέθοδο, οι ανθρωπολόγοι θα πρέπει να εμβαπτιστούν στο νέο πολιτισμό και να «απορροφήσουν» όσο το δυνατόν περισσότερα δεδομένα, τα οποία ανήκουν συχνά σε διαφορετικά μεταξύ τους πεδία. Οι υποστηρικτές αυτού του τύπου της εθνογραφίας υποστηρίζουν ότι η γνώση για έναν λαό

ή έναν πολιτισμό χρειάζεται να «περάσει» μέσα από την άμεση εμπειρία, σε αντίθεση με την «από απόσταση» και «αντικειμενική επιστημονική» μέθοδο. Όπως υποστήριζε ο Paul Stoller, ο ανθρωπολόγος μαθαίνει μέσω των αισθήσεών του, όχι μόνο με την όραση και την ακοή αλλά και με την όσφρηση, τη γεύση και τη μίμηση χαρακτηριστικών στάσεων του σώματος, γι' αυτό άλλωστε ο ίδιος, κάνοντας ένα λογοπαίγνιο, υποστηρίζει ότι η εθνογραφία οφείλει να είναι «γευστική» (Stoller 1989:153, 29).²⁰ Μέσω της χρήσης των αισθήσεών του ο ανθρωπολόγος λειτουργεί ως εργαλείο συλλογής δεδομένων, και ενδεχόμενες μεταβολές στις αισθήσεις σηματοδοτούν νέους τρόπους του «γιγνώσκουν». Άλλωστε, «η μόνη σίγουρη μαρτυρία της πραγματικότητας που απασχολεί τους εθνογράφους σχετικά με το υποσυνείδητο μοίρασμα της εντόπιας γνώσης δεν μπορεί παρά να είναι εμπειρική» (Susan Harding 1987:180). Επίσης, έχει υποστηριχθεί ότι αυτή η «φυσική» και ανεπιτήδευτη εμπειρία της συμμετοχικής παρατήρησης βοηθά ώστε να ενταχθούν στη συγκεκριμένη πολιτισμική συνάφεια και να αναλυθούν δεδομένα που έχουν συλλεγεί με περισσότερο αυστηρή μεθοδολογία, όπως στοιχεία που προκύπτουν από δομημένα ερωτηματολόγια και συνεντεύξεις.

Συνάγεται συνεπώς με ασφάλεια το συμπέρασμα ότι η επιτόπια εθνογραφική έρευνα με συμμετοχική παρατήρηση

20. Ο όρος που χρησιμοποιεί ο P. Stoller για την επιτόπια εθνογραφική έρευνα είναι "tasteful ethnography", θέλοντας έτσι να επισημάνει ότι οι ανθρωπολόγοι δεν θα έπρεπε να διερευνούν μόνο τη «συγγένεια, τις ανταλλαγές ή τους συμβολισμούς, αλλά να περιγράφουν με παραστατικότητα τις μυρωδιές, τις γεύσεις, τις τροφές» (Stoller 1989:29).

ση δεν είναι απλώς μια μέθοδος, αλλά μια σύνθεση από αρχές, στρατηγικές, διαδικασίες, μεθόδους και τεχνικές έρευνας που περιλαμβάνει τα ακόλουθα βασικά χαρακτηριστικά: (i) δείχνει ενδιαφέρον για την αλληλεπίδραση των μελών μιας κοινωνίας και για τα νοήματα όπως αυτά αποδίδονται από τη σκοπιά των μελών της κοινωνίας, εξετάζει δηλαδή τα νοήματα «από τα μέσα». (ii) θεωρεί βασική μέθοδο έρευνας την εστίαση στις «εδώ και τώρα» πτυχές της καθημερινής ζωής και επιλέγει ως θεωρητική κατεύθυνση την έμφαση στην ερμηνεία και την κατανόηση της ανθρώπινης ύπαρξης. (iii) προσλαμβάνει την ανθρωπολογική έρευνα ως μια ανοιχτή και ευέλικτη διαδικασία, η οποία αναθεωρεί συνεχώς και επανορίζει το εκάστοτε «πρόβλημα» στη βάση δεδομένων και στη συγκεκριμένη κάθε φορά πολιτισμική συνάφεια. (iv) περιλαμβάνει τη σε βάθος ποιοτική περιπτωσιολογική έρευνα (case study) ως μία από τις μεθοδολογικές της προσεγγίσεις. και (v) θεωρεί την άμεση παρατήρηση ως μία από τις βασικές μεθόδους της συλλογής δεδομένων, ενώ παράλληλα ορίζει ότι ο ρόλος του συμμετέχοντος ανθρωπολόγου κατά την επιτόπια έρευνα είναι η δημιουργία και η διατήρηση στενών σχέσεων με τα μέλη της εντόπιας κοινωνίας (Jorgensen 1989:13-14, πρβλ. Spradley 1980).

Με όποιο τρόπο και αν ορίσουμε τη συμμετοχική παρατήρηση, ως μέθοδο, ως στρατηγική ή και ως τεχνική έρευνας, (πρβλ. Tonkin 1984), οι περισσότεροι ερευνητές θεωρούν ότι αποτελεί το βασικότερο και περισσότερο επίπονο τρόπο ανθρωπολογικής έρευνας. Κι αυτό γιατί αφενός απαιτεί τη συμμετοχή του ανθρωπολόγου στις καθημερινές δραστηριότητες και την εμπλοκή του στην εντόπια ζωή της κοινότητας, καθώς και την επικοινωνία στην τοπική γλώσσα, και αφετέρου ζητά από τον εθνογράφο

να παρατηρεί και να αναλύει τα συμβάντα στην καθημερινή πολιτισμική τους συνάφεια.

Στη συνέχεια θα παρακολουθήσουμε περισσότερο συστηματικά την εξέλιξη της μεθόδου της συμμετοχικής παρατήρησης μέσα από τις θεωρητικές επιρροές που δέχτηκε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Το «οξύμωρο» της συμμετοχικής παρατήρησης και άλλα διλήμματα

Τα όσα ακολουθούν δεν φιλοδοξούν να παρουσιάσουν μια ολοκληρωμένη ανάλυση των θεωρητικών επιρροών στην ανθρωπολογική μέθοδο της συμμετοχικής παρατήρησης, αλλά στοχεύουν να θέσουν μερικά βασικά ζητήματα που συνδέονται με την εξέλιξη αυτής της μεθόδου, ώστε ο αναγνώστης να είναι σε θέση να παρακολουθήσει τις ποικίλες εφαρμογές της, και στη συνέχεια την αμφισβήτηση, την απόρριψη, όπως και την επανάκαμψη μιας, αναθεωρημένης πλέον, νέου τύπου εθνογραφίας από τη δεκαετία του 1960 και μετά. Το θέμα είναι άλλωστε τεράστιο για να θιγεί στο πλαίσιο αυτού του τμήματος του παρόντος βιβλίου.

Η μέθοδος της επιτόπιας εθνογραφικής συμμετοχικής παρατήρησης, από τα αρχικά της ακόμη στάδια, έφερε στο προσκήνιο ορισμένα επίμαχα ζητήματα του ανθρωπολογικού εγχειρήματος τα οποία αφορούν: (i) το γενικό επιστημολογικό ζήτημα της σχέσης υποκειμένου-αντικειμένου· (ii) τη συνακόλουθη σχέση εξουσίας που εγκαθίσταται ανάμεσα στον παρατηρητή και τον παρατηρούμενο· και (iii) το ερώτημα του κατά πόσον υπάρχει παρατήρηση χωρίς κάποια προηγούμενη προκατάληψη εκ μέρους του παρατηρητή. Η άποψη ότι τα σοβαρότερα προβλήματα

τα που αντιμετωπίζουν σήμερα οι κοινωνικές επιστήμες είναι μεθοδολογικά βασίζεται κατά μεγάλο μέρος στα τρία αυτά ζητήματα τα οποία προσδιορίζουν τη σχέση μεταξύ του παρατηρητή και των παρατηρούμενων κοινωνικών φαινομένων. Γιατί, ενώ στις φυσικές επιστήμες αυτά τα δύο μέρη είναι –ή ήταν μέχρι πρόσφατα τουλάχιστον– σαφώς διαχωρισμένα, στις κοινωνικές επιστήμες η σχέση ανάμεσά τους δεν είναι ευδιάκριτη. Επιπλέον στην ανθρωπολογία, λόγω της έμφασής της στην «επιτόπια συμμετοχική παρατήρηση», η γνώση προκύπτει μέσα από τη σχέση «παρατηρητή-παρατηρούμενου» (Agar 1980:191-2, Holy 1984:14, Spradley 1980:7-8). Κι αυτό γιατί η εθνογραφία αποτελεί συνθήκη ενός «διαμεσολαβημένου πλαισίου νοημάτων» που επιχειρεί να αναλύσει και να ερμηνεύσει τους τρόπους με τους οποίους η κοινωνική δράση αποκτά νόημα σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο από τη σκοπιά ενός «άλλου» (Giddens 1976:40,78).

Με την έννοια αυτή ο όρος «συμμετοχική παρατήρηση» αποτελεί σχήμα οξύμωρο, γιατί επιτρέπει την εξαγωγή συμπερασμάτων και γεννά νοήματα που είναι αντιθετικά μεταξύ τους (Herzfeld 1987, 1998, Favret-Saada 1980, 1990). Το παράδοξο του εν λόγω όρου έγκειται στο γεγονός ότι προσπαθεί να συμφιλιώσει τις αντιθετικές μεταξύ τους έννοιες της «παρατήρησης» και της «συμμετοχής», και το εύλογο ερώτημα που προκύπτει είναι: Πώς μπορεί ο ανθρωπολόγος να είναι ταυτόχρονα συμμετοχός και παρατηρητής, αφού η μεν έννοια του «συμμετέχειν» απαιτεί στενή σχέση, ενσυναίσθηση και όσο το δυνατόν περισσότερο πλησίασμα στον εντόπιο τρόπο ζωής και σκέψης, ενώ αντίθετα το «παρατηρείν» απαιτεί κάποια απόσταση και αντικειμενικότητα;

Το οξύμωρο της συμμετοχικής παρατήρησης αντανά-

κλά και την προσπάθεια των ανθρωπολόγων να νομιμοποιήσουν την επέμβαση στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων ανάμεσα στους οποίους διεξάγουν επιτόπια έρευνα. Ορισμένοι ερευνητές έχουν χρησιμοποιήσει τον όρο για να υποστηρίξουν ότι οι παρατηρητές πρέπει να είναι και απολύτως συμμετοχικοί ώστε να επιτύχουν να μοιραστούν τα εντόπια νοήματα από κοινού με τα μέλη της κοινότητας που μελετούν (Schutz 1972). Η παραπάνω εκδοχή προϋποθέτει έναν παρατηρητή που δεν διακρίνεται από τον παρατηρούμενο, έναν παρατηρητή που είναι κάτοχος της γνώσης του «δικού του» πολιτισμού, αυτού από τον οποίο προέρχεται (δυτικού συνήθως), αλλά ταυτόχρονα αποκτά την ιδιότητα να είναι κοινωνός και της πολιτισμικής γνώσης της κοινότητας ή της κοινωνικής ομάδας που μελετά. Έτσι, η έννοια της συμμετοχικής παρατήρησης νομιμοποιεί την επέμβαση του ανθρωπολόγου στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων ανάμεσα στους οποίους διεξάγει επιτόπια έρευνα (βλ. Herzfeld 1987, 1998).¹

Ωστόσο, ένα τέτοιο εγχείρημα δεν είναι δυνατόν να θεωρηθεί ηθικά ουδέτερο ούτε και πολιτικά αθώο. Η αυθεντία του ανθρωπολόγου ως «συμμετέχοντος παρατηρητή» και η εγγενής εξουσία που αυτή εκλύει και εκδηλώνει

1. Το παράδειγμα που χρησιμοποιεί ο Michael Herzfeld για τη νομιμοποίηση αυτή προέρχεται από την ελληνική λαογραφία του 19ου αιώνα η οποία αναπτύχθηκε με βάση τη λογική ότι το δικαίωμα των λαογράφων να διαμορφώσουν ένα λαϊκό πολιτισμό πήγαζε από κάποια δική τους «άνωτη λογιούση», που τους επέτρεπε να επεμβαίνουν διορθωτικά στα λαογραφικά κείμενα ενώ οι ίδιοι παρέμεναν εξωτερικοί προς αυτά (Herzfeld 1987:16,90, ελληνική έκδοση 1998:25,116). Και παρότι η ανθρωπολογία έχει ασκήσει οξεία κριτική σε αυτή τη λογική (βλ. Herzfeld 1982), και η ίδια έχει συχνά περιπέσει στην ίδια πρακτική.

προς τους παρατηρούμενους, καθώς και το ζήτημα της εκπροσώπησης της εντόπιας κοινότητας, όπως έχουμε ήδη θίξει σε προηγούμενο κεφάλαιο, αμφισβητούν την έννοια της συμμετοχικής παρατήρησης και θέτουν ερωτήματα και όρους για την επανεκτίμησή της.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι η έντονη ενασχόληση των κοινωνικών επιστημών με τη μεθοδολογία εκπηγάζει από την προσπάθεια να διαπραγματευθεί ο ερευνητής την επίδραση του υποκειμένου στο αντικείμενο, καθώς και τις συνέπειες αυτής της επίδρασης στη διαδικασία απόκτησης γνώσης. Επομένως τα βασικότερα μεθοδολογικά ζητήματα στις κοινωνικές επιστήμες είναι επιστημολογικά και εστιάζουν στη φύση της γνώσης και της κατανόησης, καθώς και στη σχέση αυτών των δύο μεταξύ τους (Gadamer 1975:xvi,² Kaplan και Manners 1972:12, Phillips 1973:39, Sperber 1989:7,9, Spradley 1980:17, πρβλ. Winch 1958, πρβλ. Γέμτος 1987). Επιπλέον, εφόσον οι μορφές της κατανόησης και της γνώσης έχουν κοινωνικό χαρακτήρα, επηρεάζουν με τη σειρά τους «τις σχέσεις των ανθρώπων τόσο με τον εαυτό τους όσο και με το περιβάλλον τους» (Ψυχοπαίδης 1994).

Παρά ταύτα, αυτό που πρέπει να τονιστεί είναι ότι τόσο στις φυσικές όσο και στις κοινωνικές επιστήμες – παρά τις σημαντικές διαφορές που υπάρχουν – οι έννοιες «θεωρία» και «μεθοδολογία» είναι στενά συνδεδεμένες μετα-

2. Ο Hans Georg Gadamer, ασκώντας κριτική στην υποτιθέμενη αντιεπιστημονικότητα της έμφασης στις ποιοτικές μεθόδους (βλ. εθνογραφία) για την έννοια της κατανόησης, υποστηρίζει ότι οι τυχόν συνέπειες αυτού του τρόπου έρευνας «δεν έχουν να κάνουν με κάποια “αντιεπιστημονική” δέσμευση, αλλά αντίθετα η ποιοτική μέθοδος ενδιαφέρεται για την “επιστημονική” συνοχή που απαιτείται για μια ολοκληρωμένη κατανόηση» (Gadamer 1975:xvi).

ξύ τους (Kaplan και Manners 1972:181-82, Holy 1984:14, Sperber 1989:7,66, πρβλ. Lévi-Strauss 1963).³ Και ενώ δεν θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι η θεωρητική αφετηρία των κοινωνικών επιστημών είναι διαφορετική ή ότι το αντικείμενο της ανθρωπολογίας διαφέρει από αυτό των άλλων κοινωνικών επιστημών, εντούτοις τόσο οι ίδιοι οι ανθρωπολόγοι (Agar 1986:12, Bernard 1994:26, Holy 1984:14) όσο και οι φιλόσοφοι της επιστήμης (Feyerabend 1975:249, Harding 1991:161-162) θεωρούν ότι αυτό που διακρίνει την ανθρωπολογία (κοινωνική και πολιτισμική) είναι η μέθοδος της μακροχρόνιας, εθνογραφικής συμμετοχικής παρατήρησης. Ένας από τους λόγους που καθιστούν έγκυρη αυτή τη διαπίστωση είναι το γεγονός ότι η συμμετοχική παρατήρηση πέτυχε να προσεγγιστούν η θεωρία, από τη μια πλευρά, και η μέθοδος μέσω της οποίας παράγονται τα εθνογραφικά δεδομένα, από την άλλη (Kaplan και Manners 1972:21,191).

Η αφετηρία αυτής της προσέγγισης θεωρείται από αρκετούς ερευνητές ότι οφείλεται κυρίως στη θεωρία του λειτουργισμού που προέκυψε από την επιτόπια έρευνα του B. Malinowski. Μερικοί ερευνητές μάλιστα υποστηρίζουν ότι η θεωρία αυτή επηρεάστηκε αποκλειστικά από το είδος των δεδομένων που ο ίδιος ο B. Malinowski συνέλεξε μέσω της μακροχρόνιας και εντατικής συμμετοχικής παρατήρησης (Gluckman 1967, Kuper 1996).⁴ Τα δε-

3. Η στενή σχέση μεταξύ θεωρίας και μεθοδολογίας μπορεί να διατυπωθεί με την πρόταση ότι δεν υπάρχει θεωρία χωρίς πράξη/εφαρμογή και δεν υπάρχει κανενός είδους μεθοδολογική εφαρμογή χωρίς θεωρητική κατεύθυνση.

4. Ο Max Gluckman, για παράδειγμα, υποστηρίζει αυτή την άποψη, θεωρώντας ότι η επιρροή του B. Malinowski στην ανθρω-

δομένα αυτά τα οποία ήρθαν στην επιφάνεια από τη συμμετοχική παρατήρηση του εν λόγω ερευνητή, ενώ δεν ήταν δυνατόν να εξηγηθούν με τις υπάρχουσες θεωρίες του εξελικτισμού και της διάχυσης, αποκτούσαν νόημα όταν η συμπεριφορά και ο γενικότερος τρόπος ζωής των εντοπίων αναλύονταν, με βάση τη συμμετοχική παρατήρηση, ως μέσα για την ικανοποίηση κάποιας συγκεκριμένης βιολογικής ανάγκης (Gluckman 1967:xi). Η μέθοδος της επιτόπιας συμμετοχικής παρατήρησης έγινε το έμβλημα της βρετανικής ανθρωπολογικής σχολής και συνεχίστηκε με την ίδια ένταση ακόμη και όταν η θεωρία του λειτουργισμού δέχτηκε κριτική και μετασχηματίστηκε στη θεωρία του δομολειτουργισμού. Ασφαλώς, μορφές «επιτόπιας έρευνας με συμμετοχική παρατήρηση» είχαν ήδη εφαρμοστεί και σε άλλες ανθρωπολογικές ή εθνολογικές παραδόσεις (Spier 1989:4), όπως προκύπτει, για παράδειγμα, από τις εθνογραφικές εκθέσεις του Γραφείου Αμερικανικής Εθνολογίας. Η επικράτηση όμως της έννοιας της δομής έναντι αυτής του πολιτισμού, όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, είχε ως αποτέλεσμα και την ανάπτυξη μιας στενότερης σχέσης ανάμεσα στη θεωρία του δομολειτουργισμού και την «επιτόπια συμμετοχική παρατήρηση», μια σχέση που επισχίαζε όλες τις άλλες, όπως αυτή της συμμετοχικής παρατήρησης και του πολιτισμικού σχετικισμού που εφαρμόστηκε στις επιτόπιες έρευνες του F. Boas, της M. Mead, του F.H. Cushing, του W.H.R. Rivers και άλλων (Sanjek 1990β:188, Stocking 1992:62,181-2).

πολογία επιτεύχθηκε για τρεις κυρίως λόγους: τη μακροχρόνια παραμονή του στα νησιά Τρόμπριαντ, τη δυνατότητά του να επικοινωνεί στην τοπική γλώσσα, καθώς και την αυξημένη εμπλοκή του με τους ανθρώπους που μελετούσε (Gluckman 1967:xii).

Θα μπορούσε λοιπόν να υποθέσει κανείς ότι η μέθοδος της συμμετοχικής παρατήρησης παρέμεινε σταθερή παρά την αλλαγή που δέχτηκε η θεωρία.⁵ Επιπλέον, η φαινομενική αυτή σταθερότητα στη μέθοδο επιτείνεται ακόμη περισσότερο εξαιτίας του γεγονότος ότι η θεωρία του δομολειτουργισμού ανέδειξε τη συμμετοχική παρατήρηση ως την επικρατέστερη μέθοδο στους κόλπους της ανθρωπολογίας και της επέτρεψε να κυριαρχήσει στην παγκόσμια σκηνή για πολλές δεκαετίες και σε κάθε περίπτωση, τουλάχιστον για όσο διάστημα επικράτησε και η ίδια η θεωρία. Ωστόσο, παρά τη φαινομενική αυτή σταθερότητα, έπειτα από προσεκτικότερη εξέταση διαπιστώνεται ότι, ενώ η «ανακάλυψη» των παραπάνω θεωριών (του λειτουργισμού και του δομολειτουργισμού) προέκυψε από εθνογραφικά δεδομένα που συλλέχθηκαν με τη μέθοδο της συμμετοχικής παρατήρησης, η συνέχιση της εφαρμογής της ίδιας αυτής μεθόδου είχε ως αποτέλεσμα να «ανακαλυφθούν» και άλλες θεωρίες που επηρέασαν με τη σειρά τους τη μέθοδο αυτή.

Το ερώτημα που προκύπτει επομένως είναι μέχρι ποιο βαθμό η θεωρία καθοδηγεί τη μέθοδο και αν η εθνογραφία υπόκειται σε ερμηνεία με βάση μια συγκεκριμένη θεωρία. Με άλλα λόγια, η αιτιακή σχέση ανάμεσα στην πα-

5. Βέβαια, το γεγονός ότι αμφότερες οι θεωρίες του λειτουργισμού και του δομολειτουργισμού προσέγγισαν την κοινωνία συγχρονικά και ανέλυσαν τους θεσμούς σε ένα περιγεγραμμένο κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο του «εδώ και τώρα» δημιουργεί την εντύπωση ότι πρόκειται για την ίδια ακριβώς μέθοδο, ενώ στην πραγματικότητα τα πράγματα δεν είναι έτσι και έχουν παρατηρηθεί σημαντικές διαφορές ανάμεσα στη συμμετοχική παρατήρηση του B. Malinowski και σε αυτή του A.R. Radcliffe-Brown (Stocking 1992:28-30, Kuper 1996:70-71).

ρατήρηση, τα πειραματικά αποτελέσματα ή τα «δεδομένα», από τη μια, και τη θεωρία, από την άλλη, δεν είναι σαφής. Κατά συνέπεια, και οι όροι της παρατήρησης καθώς και οι όροι της θεωρίας αποτελούν ένα άλυτο πρόβλημα των κοινωνικών επιστημών, συμπεριλαμβανομένης και της ανθρωπολογίας η οποία στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στη μέθοδο της συμμετοχικής παρατήρησης (Kaplan και Manners 1972:11-12, Holy 1984:16).

Ορισμένοι ερευνητές επιχειρούν να δώσουν απάντηση σε αυτό το δίλημμα υποστηρίζοντας ότι υπάρχουν διαφορετικά μεταξύ τους επίπεδα θεωρίας. Σύμφωνα με τον Michael Agar, για παράδειγμα, τα επίπεδα της θεωρίας είναι δύο και αναφέρονται το μεν πρώτο στις διαδικασίες με τις οποίες ο εθνογράφος μετασχηματίζει όσα παρατηρεί, ακούει και βιώνει σε εθνογραφικές σημειώσεις· το δεύτερο επίπεδο αφορά την εξήγηση αυτών των διαδικασιών στο εκάστοτε ιστορικό, πολιτικό, οικονομικό και οικολογικό πλαίσιο στο οποίο λαμβάνει χώρα η εθνογραφική έρευνα (Agar 1980:189, πρβλ. Kaplan και Manners 1972:197). Τα δύο αυτά επίπεδα ανάλυσης θα πρέπει να προσλαμβάνονται με διαφορετικό τρόπο και να παραμένουν διακριτά, ώστε ο εθνογράφος να είναι σε θέση να υιοθετεί διαφορετικές προσεγγίσεις στην έρευνά του, χωρίς όμως να τροποποιεί τη μεθόδό του (ό.π.).

Η ανάλυση που προηγήθηκε επιτρέπει να συναχθεί το συμπέρασμα ότι υπάρχει μια σχέση αλληλεπίδρασης ανάμεσα στη θεωρία και τη μέθοδο. Η προσέγγιση του υπό διερεύνηση θέματος με βάση μια συγκεκριμένη θεωρία δεν διαμορφώνει μόνο τη μέθοδο της έρευνας, αλλά καθορίζει και τα προβλήματα της και καθοδηγεί την παρατήρηση του ερευνητή επικεντρώνοντάς την σε συγκεκριμένες όψεις του αντικειμένου οι οποίες φαίνονται θεωρη-

τικά σημαντικές (πρβλ. Παπαγούνος 1988). Επομένως, «δεν παρατηρούμε καθετί που υπάρχει κάπου για να παρατηρηθεί. Μια παρατήρηση δημιουργείται και κατασκευάζεται. Είναι το προϊόν μιας ενεργητικής επιλογής και όχι μιας παθητικής έκθεσης. Η παρατήρηση είναι μια συμπεριφορά που επηρεάζεται από τον τελικό στόχο» (Kaplan 1968:133). Για το λόγο αυτό επιστήμονες που προέρχονται από διαφορετικούς κλάδους είναι δυνατόν να παρατηρήσουν ένα «γεγονός» ή ένα «συμβάν» με διαφορετικό τρόπο. Και επειδή ο καθένας τους θα υποβάλει διαφορετικές ερωτήσεις σχετικά με το συγκεκριμένο γεγονός ή συμβάν, θα το προσλάβει και διαφορετικά, με αποτέλεσμα η τελική διαμόρφωση της περιγραφής του να ποικίλλει ανάλογα με τον επιστήμονα που το παρατηρεί (Kaplan και Manners 1972:21,199). Επομένως, και τα «δεδομένα» είναι πάντοτε δεδομένα που σχετίζονται άμεσα με μια συγκεκριμένη υπόθεση εργασίας και άρα ο παρατηρητής πρέπει να έχει κατάλληλα διαμορφωμένες υποθέσεις για να είναι σε θέση να τα προσλάβει (Kaplan και Manners 1972:11, πρβλ. Thomas 1976:7-13).

Ωστόσο, ακόμη και όταν η έρευνα του ανθρωπολόγου με συμμετοχική παρατήρηση καθοδηγείται από ένα συγκεκριμένο θεωρητικό ενδιαφέρον σε ένα καθορισμένο εκ των προτέρων φαινόμενο ή πρόβλημα, ένα μεγάλο μέρος της ερευνητικής διαδικασίας παραμένει μη κατευθυνόμενο και ανοιχτό. Γιατί, αυτό που παρατηρεί και καταγράφει ο ερευνητής δεν προσδιορίζεται μόνο από το συγκεκριμένο ενδιαφέρον του, αλλά και από τα όσα συμβαίνουν στο ευρύτερο περιβάλλον της συγκεκριμένης κοινωνίας όπου διεξάγει την έρευνα.

Με τη μέθοδο της συμμετοχικής παρατήρησης καταγράφονται συνήθως πληθώρα συμβάντων, περιστατικών,

γεγονότων, και άρα πολύ περισσότερα δεδομένα από όσα θα αξιοποιηθούν τελικά για τις ανάγκες μιας πρώτης ανάλυσης (διατριβής, βιβλίου ή άλλου κειμένου). Για το λόγο αυτό ο ανθρωπολόγος μπορεί να αντλεί από το συσσωρευμένο όγκο των εθνογραφικών δεδομένων και σημειώσεων στο άμεσο ή το απώτερο μέλλον. Και είναι αυτό το πλεόνασμα και αυτά τα «απόκρυφα»⁶, κατά Kaplan, δεδομένα που επιτρέπουν σε ορισμένους ανθρωπολόγους να ερμηνεύσουν και να εξηγήσουν την εθνογραφία τους σε διαφορετικά θεωρητικά πλαίσια. Με άλλα λόγια, τα δεδομένα του ίδιου ερευνητή, ενώ δεν έχουν νόημα υπό το πρίσμα μιας συγκεκριμένης θεωρητικής υπόθεσης, μπορεί να αποκτήσουν νόημα υπό το φως μιας άλλης. Αυτό κατ' επέκταση εξηγεί, ως ένα βαθμό, και το λόγο για τον οποίο αναφέρονται διαφορές ανάμεσα στα εθνογραφικά δεδομένα δύο ανθρωπολόγων που διεξήγαγαν έρευνα στην ίδια κοινωνία.

Οι περισσότερο γνωστές από αυτές τις διαφορές μεταξύ των εθνογράφων που εργάστηκαν στην ίδια πολιτισμική περιοχή, και που συχνά κατέληξαν σε πολύ γνωστές και σημαντικές μεθοδολογικές διαμάχες στο χώρο της ανθρωπολογίας, είναι αυτές ανάμεσα στον Oscar Lewis και τον Robert Redfield, ανάμεσα στους Ward Goodenough και John Fischer, καθώς και μεταξύ της Margaret Mead και του Derek Freeman.⁷ Οι διαφορές αυτές πιθανόν να

6. Ο A. Kaplan αποκαλεί τα δεδομένα αυτά «απόκρυφα» (cryptic data) γιατί εμπεριέχουν νοήματα που δεν είναι φανερά σε ένα πρώτο επίπεδο ανάλυσης (Kaplan 1964:133).

7. Ο Robert Redfield με βάση το εθνογραφικό υλικό από μια συγκεκριμένη μεξικάνικη κοινότητα, καθώς και από την επιτόπια εμπειρία του σε άλλες αγροτικές περιοχές του Μεξικού, παρουσίασε στην εθνογραφία του τη ζωή στην κοινότητα αυτή ως αρμονι-

οφείλονταν στους διαφορετικούς θεωρητικούς προσανατολισμούς και στις διαφορετικές υποθέσεις που είχαν

κή και συνεκτική, κυρίως σε σύγκριση με τη ζωή στα αστικά κέντρα (Redfield 1956). Αντίθετα, ο Oscar Lewis μερικά χρόνια αργότερα περιέγραψε την ίδια κοινότητα με μια αρνητική εικόνα, παρουσιάζοντας τις σχέσεις μεταξύ των μελών της επιθετικές, ζηλόφθονες και ιδιαίτερα ανταγωνιστικές (Lewis 1963).

Η διαμάχη ανάμεσα στον Ward Goodenough και τον John Fischer έγκειται στις διαφορές σχετικά με την τυπολογία της μεταγαμήλιας εγκατάστασης στην οποία οι δύο ερευνητές κατέληξαν μελετώντας την ίδια κοραλλιογενή νησίδα Truk στις Ανατολικές Καρολίνες του Ειρηνικού: ενώ ο πρώτος υποστήριξε ότι ο τρόπος εγκατάστασης των Τρακέζων (Trukese) μετά το γάμο ήταν αρκετά πολύπλοκος, έτσι που δεν ήταν εύκολο να διακριθεί σε ξεκάθαρες μορφές πατροτοπικής, μητροτοπικής ή νεοτοπικής εγκατάστασης (Goodenough 1956), ο δεύτερος ερευνητής (Fischer) προχώρησε σε μια σαφή τυπολογία αναφέροντας συγκεκριμένα ποσοστά των τριών αυτών τύπων εγκατάστασης (Goodenough 1956). Το είδος των συγκεκριμένων και «αντικειμενικών» αυτών δεδομένων σχετικά με τους τρόπους εγκατάστασης στους οποίους κατέληξε ο ένας εκ των ερευνητών και η τελείως διαφορετική εικόνα την οποία παρουσίασε ο άλλος κατέστησαν τη διαμάχη αυτή σημαντική στη μεθοδολογία της ανθρωπολογίας και ιδιαίτερα στη διεξαγόμενη εκείνη την εποχή συζήτηση για τη συγγένεια στους κόλπους της βρετανικής κυρίως ανθρωπολογικής σχολής. Ο αντίκτυπος της εν λόγω διαμάχης συνίστατο στο γεγονός ότι αμφισβητήθηκε την παραδοχή ότι η συγγένεια μπορεί να μελετηθεί με παρατηρήσιμα «αντικειμενικά» δεδομένα, όπως υποστήριξε ο A.R. Radcliffe-Brown ([1952] 1965:49-88).

Οι εθνογραφικές παρατηρήσεις της Margaret Mead (1973 [1928]) σχετικά με τον τρόπο κοινωνικοποίησης των νέων στα νησιά Σαμόα το 1928 αμφισβητήθηκαν πενήντα χρόνια μετά από το Νεοζηλανδό ανθρωπολόγο Derek Freeman, ο οποίος πραγματοποίησε εξαετή επιτόπια έρευνα σε αυτό το αρχιπέλαγος του Ειρηνικού και υποστήριξε ότι η ζωή των κατοίκων των νησιών αυτών κάθε άλλο παρά παραδεισένια είναι. Στο βιβλίο του, που ατυχώς κυκλοφόρησε πέντε χρόνια μετά το θάνατο της M. Mead, με αποτέλεσμα να μην μπορούμε να έχουμε τη δική της αντίδραση, ο D. Freeman περιγράφει τη ζωή των Σαμόα ως ιδιαίτερα ανταγωνιστι-

διαμορφώσει οι παραπάνω ερευνητές. Για παράδειγμα, αν οι θεωρητικές υποθέσεις σχετικά με την κοινωνικοποίηση βασίζονται στη θεωρία της ψυχανάλυσης ή στη μαθησιακή (γνωσιακή) θεωρία, τότε και τα συμπεράσματα που θα προκύψουν θα είναι διαφορετικά (βλ. τη διαμάχη Mead-Freeman). Ομοίως, αν αντιμετωπίζει κανείς τη συγγένεια με βάση τη θεωρία του δομολειτουργισμού, είναι επόμενο να αναζητά πολύ σαφείς και συγκεκριμένους «τύπους» μεταγαμής εγκατάστασης, σε αντίθεση με έναν άλλο ερευνητή που προσεγγίζει τη συγγένεια (και κατά συνέπεια τους τρόπους εγκατάστασης) ως μεταβαλλόμενη στρατηγική που εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο κοινωνικής οργάνωσης και αλλαγής (βλ. τη διένεξη Goodenough-Fischer). Ασφαλώς, το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση της διαμάχης ανάμεσα στους Redfield και Lewis, όπου ο μεν πρώτος αναζητούσε κανόνες και ισορροπία σε ολόκληρο το κοινωνικό σύστημα που μελετούσε (δομολειτουργιστική προσέγγιση), ενώ ο δεύτερος εστίαζε στο μερικό, το ιδιαίτερο και «περιθωριακό», όπως θα δούμε και σε επόμενο κεφάλαιο.

κή, με υψηλά ποσοστά βιασμών, ανθρωποκτονιών, και καθόλου ανεκτική στις προγαμιαίες σχέσεις των νέων, όπως υποστήριζε η M. Mead (Freeman 1984).

Στην ανθρωπολογική βιβλιογραφία μπορεί κανείς να εντοπίσει πολλά ακόμη παραδείγματα που επικεντρώνονται κυρίως στη διαφορετική έμφαση που δίνουν οι ανθρωπολόγοι στις συγκρουσιακές ή τις αρμονικές σχέσεις των μελών των υπό μελέτη κοινωνιών. Υπήρχε, για παράδειγμα, διαφωνία μεταξύ του Reo Fortune και της Margaret Mead σχετικά με το ρόλο του άνδρα στη φυλή των Αραπέσς (Arapesh) της Νέας Γουινέας, καθώς και ανάμεσα στη Ruth Benedict και τον Li-An-Che για το πόσο αρμονική ήταν η ζωή των Ινδιάνων των Πουέμπλο (Pueblo) στις Νοτιοδυτικές Πολιτείες της Βορείου Αμερικής (Mead 1959:37,45).

Θα μπορούσαμε λοιπόν να συμπεράνουμε ότι στις σύγχρονες εκδοχές της η επιτόπια έρευνα με συμμετοχική παρατήρηση είναι μια μέθοδος που έχει υποκειμενικό, μοναδικό και ανεπανάληπτο χαρακτήρα. Επομένως, οι τρόποι με τους οποίους παράγεται η εθνογραφία από τον ερευνητή ανθρωπολόγο, μέσα από τις αλληλεπιδράσεις κατά την επιτόπια έρευνα, αλλάζουν συνεχώς, και οι αλλαγές αυτές αντικατοπτρίζουν και τις αλλαγές στη θεωρητική κατεύθυνση στον κλάδο της ανθρωπολογίας. Υπάρχει δηλαδή μεγάλη συσχέτιση της θεωρητικής κατεύθυνσης και του τρόπου με τον οποίο διεξάγεται η συμμετοχική παρατήρηση.

Η θετικιστική προσέγγιση

Αναφέραμε παραπάνω ότι η μέθοδος της συμμετοχικής παρατήρησης συνδέθηκε πολύ στενά με τη θεωρία του δομολειτουργισμού, θεωρία που έχει τις καταβολές της στον E. Durkheim, κυρίως σε ό,τι αφορά την «επιστημονική» φύση των κοινωνικών φαινομένων. Η διαπίστωση αυτή φέρνει τη συμμετοχική παρατήρηση της κλασικής ανθρωπολογίας πολύ κοντά στο θετικιστικό μοντέλο, το οποίο επίσης στοχεύει στην εξήγηση των κοινωνικών φαινομένων με βάση σταθερές και αντικειμενικά παρατηρήσιμες κανονικότητες στις ανθρώπινες σχέσεις, κανονικότητες που είναι εξωτερικές προς τα άτομα και ρυθμίζουν την κοινωνική πραγματικότητα.

Το μοντέλο αυτό, που αντλεί επίσης από τον E. Durkheim, συνίσταται στα ακόλουθα βασικά χαρακτηριστικά: (i) κατ' αρχάς, ο θετικισμός υποστηρίζει ότι υπάρχει σημαντική απόσταση μεταξύ των εμπειρικών παρατηρήσεων

και των μη εμπειρικών γενικών προτάσεων· (ii) εξαιτίας αυτής της διάκρισης μεταξύ γενικών προτάσεων και παρατηρήσεων θεωρείται ότι ούτε και οι γενικού περιεχομένου θεωρητικές αρχές (φιλοσοφικού κυρίως χαρακτήρα) είναι απαραίτητες στην πρακτική εφαρμογή ενός κλάδου με εμπειρικό και εφαρμοσμένο προσανατολισμό· (iii) από τα παραπάνω συνάγεται ότι η διάκριση ανάμεσα στις μη εμπειρικές (και άρα θεωρητικές) προτάσεις και τις εμπειρικές παρατηρήσεις αποτελεί κατά τη θεωρία του θετικισμού το ιδιαίτερο γνώρισμα των φυσικών επιστημών. Επομένως, σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, η «αντικειμενική» μελέτη της κοινωνίας προϋποθέτει και έναν επιστημονικό προσανατολισμό ο οποίος προέρχεται από τις φυσικές επιστήμες, γεγονός που προϋποθέτει και τον έλεγχο της συνείδησης του ερευνητή, αυτό που ο Jeffrey Alexander αποκαλεί «φυσική συνείδηση» (1996:649)· (iv) ομοίως, προβληματισμοί και ερωτήματα θεωρητικής φύσης μπορούν και πρέπει να εξηγούνται μόνο με βάση τις εμπειρικές παρατηρήσεις του εκάστοτε ερευνητή· άρα (v) η διαμόρφωση των επιστημονικών θεωριών πραγματοποιείται επαγωγικά μέσω γενικεύσεων που προκύπτουν από την εμπειρική παρατήρηση (Kaplan 1968, Alexander 1996:649-651, Γκέφου-Μαδιανού 1996 [1993]).

Το μοντέλο του θετικισμού, ή θετικιστικού δόγματος όπως αποκαλείται συχνά, παρά την επιρροή που δέχτηκε και τους μετασχηματισμούς που υπέστη από τους λογικούς εμπειριστές της σχολής της Βιέννης ή και αργότερα από την κατά τον Peter Loizos⁸ «τρίτη γενιά θετικισμού»,

8. Για μια εμπεριστατωμένη ανάλυση της εξέλιξης του θετικισμού και της σχέσης του με την εθνογραφία βλ. Loizos 1998:273-295.

συνέχιζε για πολλές δεκαετίες να επηρεάζει τη μέθοδο της εθνογραφικής συμμετοχικής παρατήρησης (βλ. Loizos 1998:278). Η ανθρωπολογία, υπό την επίδραση τόσο του θετικισμού όσο και του δομολειτουργισμού, δεν απομακρύνθηκε πολύ και ουσιαστικά συνέχιζε να ακολουθεί το μοντέλο των φυσικών επιστημών. Το αντικείμενό της έπρεπε να είναι «πραγματικό», βασισμένο σε εμπειρικά και προβλέψιμα δεδομένα, προσιτά στον ανθρωπολόγο μέσω της άμεσης παρατήρησης. Στην ανάλυση δεν συμπεριλαμβάνονταν μη παρατηρήσιμες σχέσεις και γεγονότα, γιατί η κοινωνία προσλαμβάνονταν ως ένα σύστημα με γνωστά εκ των προτέρων μέρη σχετιζόμενα μεταξύ τους με προδιαγεγραμμένο τρόπο ώστε να αποτελέσουν τη «μορφή της κοινωνικής ζωής» (Radcliffe-Brown 1965:4). Η μορφή αυτή επέτρεπε στα παρατηρούμενα φαινόμενα και στις κοινωνικές σχέσεις, μετά από σωστή ανάλυση και διευθέτηση, να πάρουν τη θέση τους στο σύστημα αυτό. Ομοίως και η συνισταμένη των κοινωνικών σχέσεων, που αποτελούσε τη δομή του συστήματος αυτού, αντανάκλασε ένα είδος εμπειρικής πραγματικότητας (Radcliffe-Brown 1965:11,47).

Η κατά Radcliffe-Brown σύλληψη της «αντικειμενικής» αυτής μεθόδου είχε στόχο να προσδώσει επιστημονική υπόσταση στον κλάδο της ανθρωπολογίας. Η όλη διαδικασία της παρατήρησης προϋπέθετε μια αντίληψη για τα πράγματα ως εξωτερικών και αντικειμενικών, ώστε να μπορούν να βλέπονται, να ακούγονται και γενικότερα να γίνονται αισθητά. Η συλλογή δεδομένων από τον ίδιο τον ερευνητή/ανθρωπολόγο προσέδιδε στην ανθρωπολογία αυτό το επιστημονικό κύρος, αφού η παρατήρηση σχετιζόταν με την προγραμματική θέση της που υποστήριζε ότι το αντικείμενο και άρα τα «δεδομένα»

της πρέπει να είναι και είναι ευθέως παρατηρήσιμα όπως αυτά των φυσικών επιστημών. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο τα συγκεκριμένα δεδομένα δεν θα μπορούσαν να συλλεγούν από μη επιστήμονες, όπως ήταν οι περιηγητές, οι ιεραπόστολοι ή οι εξερευνητές (Stocking 1992:19-20, Holy 1984:21).⁹

Η μέθοδος της ανθρωπολογίας από την εποχή αυτή πήρε τη μορφή της «επιστημονικής εθνογραφίας», η οποία ως κύριο στόχο της είχε την «αντικειμενικότητα». Η δύναμή της συνδεόταν με την «αντικειμενική» γνώση που προσέφερε για «άλλες», μη γνωστές κοινωνίες, μια γνώση που αποκτιόταν από τον ίδιο τον επιστήμονα/ανθρωπολόγο ο οποίος παρατηρούσε και αποτύπωνε την κοινωνική πραγματικότητα «ως είχε» καθώς συνέλεγε τα «δεδομένα» του με ακρίβεια μικροσκοπίου.¹⁰

9. Η απαίτηση για άμεση παρατήρηση από τον ίδιο τον επιστήμονα/ανθρωπολόγο (αντί για τις μέχρι τότε έμμεσες εκθέσεις μέσω τρίτων μη ειδικών) σχετίζεται στενά με την έννοια της «αντικειμενικότητας» όπως την εννοούσε ο Radcliffe-Brown όταν επιχειρούσε να μετασχηματίσει την ανθρωπολογία σε «επιστήμη της κοινωνίας» (Radcliffe-Brown 1964 [1937]). Σχετικά με το ζήτημα αυτό, ο Van Velsen εισηγείται την έννοια της «αναλυτικής αντικειμενικότητας» και επισημαίνει ότι οι αφηγήσεις των πληροφορητών του ανθρωπολόγου δεν πρέπει να θεωρούνται «αντικειμενικές» αναλυτικές παρατηρήσεις, αλλά «θα πρέπει να αντιμετωπίζονται όπως ακριβώς και ο ιστορικός αντιμετωπίζει τις πηγές του» (Van Velsen 1967:134), ως ατομικές, υποκειμενικές «αξιολογικές κρίσεις» (value judgements). Έτσι, η ανθρωπολογική ανάλυση μιας συμπεριφοράς ή ενός γεγονότος μπορεί να διαφέρει σημαντικά από την εξήγηση που θα δοθεί από τα μέλη της εντόπιας κοινωνίας.

10. Αυτά που μπορούσαν πραγματικά να παρατηρηθούν στις κοινωνίες που μελετούσαν οι ανθρωπολόγοι ήταν η «φυσική» συμπεριφορά και οι γλωσσικές εκφορές των ανθρώπων (όσα δηλαδή κάνουν και λένε οι άνθρωποι) και όχι οι ιδέες και οι σχέσεις τους,

Από μεθοδολογική σκοπιά, κύριος στόχος της «επιστημονικής» αυτής συμμετοχικής παρατήρησης ήταν η συλλογή δεδομένων. Ωστόσο, αν εξετάσουμε από πιο κοντά το διφυή αυτό όρο, θα διαπιστώσουμε ότι η συμμετοχή του ανθρωπολόγου στη ζωή των μελών μιας κοινωνίας είναι θέμα βαθμού εμπλοκής και μπορεί να εκτείνεται από μια απλή, «παθητική» συμμετοχή μέχρι την πλήρη συμμετοχή και ταύτισή του με τα μέλη της υπό μελέτη κοινωνίας, γεγονός που συχνά συνεπάγεται και την ανάληψη ενός ρόλου υποστηρικτή και συνηγού τους (Spradley 1980:53-62, Γκέφου-Μαδιανού 1998β).¹¹ Κάθε είδους ανθρωπολογική έρευνα, ακόμη και αυτή που διεξάγεται με τυποποιημένες τεχνικές, όπως δομημένα ερωτηματολόγια, ή με τεχνικές οπτικής ανθρωπολογίας, όπως το γύρι-

ή ακόμη και το κατά Boas «πνεύμα των ανθρώπων», γεγονός που έδωσε στη βρετανική ανθρωπολογική σχολή, και ιδιαίτερα στον Radcliffe-Brown, τη δυνατότητα να υποστηρίξει ότι μόνο οι δυνάμενες να παρατηρηθούν κοινωνικές συμπεριφορές και σχέσεις (κοινωνική δομή) μπορεί να οδηγήσουν σε μια «φυσική επιστήμη της κοινωνίας», ενώ είναι αδύνατον να αναπτυχθεί μια επιστήμη του πολιτισμού, δεδομένου ότι ασχολείται με πράγματα που δεν μπορούν να παρατηρηθούν «αντικειμενικά», και άρα μη επιστημονικά (Radcliffe-Brown [1949] 1972:124-135).

11. Ο James Spradley διακρίνει πέντε τύπους συμμετοχής του ανθρωπολόγου κατά την επιτόπια εθνογραφική έρευνα ανάλογα με το βαθμό εμπλοκής του στον τρόπο ζωής της υπό μελέτη κοινωνίας. Έτσι, όταν η εμπλοκή του ανθρωπολόγου είναι υψηλή, η συμμετοχή μπορεί να είναι «πλήρης ή ολοκληρωμένη», «ενεργός» και «μέτρια», ενώ όταν η εμπλοκή του ανθρωπολόγου είναι χαμηλή, το είδος της συμμετοχής κυμαίνεται μεταξύ «παθητικής» και «μη συμμετοχής» (Spradley 1980:58). Ο ίδιος ερευνητής προσφέρει μια αναλυτική περιγραφή για τις διαφορές ανάμεσα σε έναν «απλό παρατηρητή» και το «συμμετέχοντα παρατηρητή» ανθρωπολόγο (ό.π.:54-58).

σμα μιας εθνογραφικής ταινίας ή η φωτογράφιση, ή ακόμη και η συλλογή υλικού για τις ανάγκες ενός μουσείου, απαιτούν κάποιου βαθμού συμμετοχή, γιατί ο ανθρωπολόγος πρέπει να εδραιώσει μια σχέση, να εξασφαλίσει μια καλή προσωπική επαφή και να αποκτήσει κάποιου βαθμού εμπιστοσύνη (Heider 1976:8-9, πρβλ. Loizos 1993).¹²

Κάθε ανθρωπολόγος αντιλαμβάνεται τη μέθοδο αυτή διαφορετικά, γι' αυτό και ορισμένοι ερευνητές θεωρούν ότι η συμμετοχική παρατήρηση δεν είναι ουσιαστικά μέθοδος αλλά ένα γενικότερο μεθοδολογικό πλαίσιο (Tonkin 1984:217-18). Η Margaret Mead, για παράδειγμα, θεωρούσε συμμετοχική παρατήρηση την πλήρη ταύτιση του ανθρωπολόγου με το αντικείμενο της μελέτης του, γι' αυτό και υποστήριζε ότι «όταν η συμμετοχή του ανθρωπολόγου στην υπό παρατήρηση κατάσταση γίνεται πιο εντατική, τότε και το αποτέλεσμα της παρατήρησης γίνεται μοναδικό» (Mead 1977:6). Για τον B. Malinowski συμμετοχή σήμαινε να μπορεί να «αισθάνεται» τον εντόπιό τρόπο ζωής, να καπνίζει την πίπα του με τους εντόπιους, να συμμετέχει στο καθημερινό κουτσομπολιό αφού είχε μεταφέρει τη σκηνή του στο κέντρο του χωριού και να νιώθει ότι ο ήλιος ανατέλλει κάθε πρωί γι' αυτόν «σχεδόν με τον ίδιο τρόπο όπως και για τους ιθαγενείς» ([1922] 1961:7-8). Ο W.H.R. Rivers αντιλαμβάνεται τη συμμετοχή

12. Ακόμη και η εξήγηση του στόχου της έρευνάς του και των λόγων της παρατεινόμενης παραμονής του «εκεί» απαιτούν ενός βαθμού συμμετοχή και συχνά σημαδεύουν τη μετέπειτα σχέση. Επίσης, η ανάλυση αρχειακών πηγών απαιτεί κάποιου βαθμού συμμετοχή, ώστε να εξασφαλίσει ο ανθρωπολόγος πρόσβαση στα αρχεία αυτά ή να μοιραστεί τις γνώμες άλλων ερευνητών (Tonkin 1984:218).

όχι μόνο ως «ανάληψη ενός ρόλου στην εντόπια κοινωνία, αλλά ως ενσωμάτωση του ανθρωπολόγου σε αυτήν» (Stocking 1992:40). Γι' αυτό και εισηγήθηκε τη διάκριση ανάμεσα στην «εμπειρική κοινωνική έρευνα» (survey work) και την «εντατική έρευνα» (intensive work) (ό.π.). Για άλλους ερευνητές η συμμετοχική παρατήρηση απαιτεί το συνειδητό μοίρασμα της καθημερινής ζωής με τα μέλη της κοινωνίας (Stocking 1992:357,59, Holy 1984:22). Ωστόσο, όχι μόνο οι τρόποι αλλά και οι στόχοι της συμμετοχής διαφέρουν ανάμεσα στους ανθρωπολόγους. Για ορισμένους η συμμετοχική παρατήρηση αντανακλά μια ρομαντική άποψη για τον πολιτισμό, για άλλους μια «διαβατήρια τελετουργία» στη «μαγεία» της επιτόπιας έρευνας (Stocking 1992:15-16), και για μια άλλη κατηγορία ανθρωπολόγων η συμμετοχή αντανακλά μια πολιτική και φιλοσοφική άποψη και ιδεολογία, την ταύτιση με πολιτισμικά σύνολα και κοινωνικές ομάδες που είναι (ή εκείνοι θεωρούν ότι είναι) κοινωνικά και πολιτικά καταπιεσμένες (βλ. για παράδειγμα Rosaldo 1989, Stocking 1992, Vincent 1990).

Με βάση τα παραπάνω μπορούμε να συμπεράνουμε ότι, πρώτον, ένας βαθμός συμμετοχής είναι απολύτως απαραίτητος τόσο για την παρατήρηση όσο και για τη συλλογή ορισμένων ποσοτικών δεδομένων, όπως στατιστικά στοιχεία, δημοτολόγια, απογραφικά στοιχεία, γενεαλογικά δένδρα, υλικό φωτογράφισης ή και άλλων οπτικών μέσων. Ένα δεύτερο συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι η συμμετοχική παρατήρηση δεν είναι απλώς μια μέθοδος για τη συλλογή δεδομένων, αλλά η εξασφάλιση των συνθηκών εκείνων που θα καθιστούσαν δυνατή αυτή τη συλλογή «δεδομένων» (Jorgensen 1989:23, πρβλ. Holy 1984, Stocking 1992, Van Maanen 1983).

Ωστόσο, με την εφαρμογή της «επιστημονικής» συμμετοχικής παρατήρησης ανακύπτουν δύο μεθοδολογικά ζητήματα που πρέπει επίσης να επισημανθούν. Πρώτον, η συμμετοχική παρατήρηση έχει αναμφισβήτητα ένα παρεμβατικό χαρακτήρα που εμποδίζει την απόκτηση αντικειμενικών δεδομένων. Με την εφαρμογή της παραβιάζονται τα όρια του εντόπιου πληθυσμού και ασκείται κάποιου βαθμού «βία»,¹³ γιατί ο ανθρωπολόγος παρεμβαίνει με τρόπο άμεσο και έντονο στην ιδιωτική ζωή και τις προσωπικές σχέσεις άλλων ανθρώπων (πρβλ. Marcus και Fischer 1986:14,114). Μεταξύ παρατηρητή και παρατηρούμενου αναπτύσσεται μια σχέση στην οποία ο ανθρωπολόγος έχει σαφώς το «πάνω χέρι» και ασκεί κάποιου βαθμού εξουσία. Στα πρώτα στάδια της παραδοσιακής εθνογραφίας, η εξουσία και η αυθεντία του ανθρωπολόγου βασιζόνταν στο γεγονός ότι «μιλούσε» για χώρες και πολιτισμούς που ήταν εν πολλοίς άγνωστοι στο δυτικό κόσμο. Αυτή και μόνο η περιγραφή του «άγνωστου» προσέθετε επιπλέον κύρος στον ερευνητή και συχνά αποσιωπούσε την έλλειψη θεωρητικού προσανατολισμού (βλ. Grimshaw και Hart 1995:51). Επίσης, το γεγονός ότι οι «εντόπιοι» ή «ιθαγενείς» ουδέποτε θα έβλεπαν όσα οι ανθρωπολόγοι παρατηρούσαν και έγραφαν γι' αυτούς προσέθετε επιπλέον κύρος και δύναμη στους ερευνητές (πρβλ. Γκέφου-Μαδιανού 1998β).

Το δεύτερο ζήτημα αφορά την παρουσία του ίδιου του ανθρωπολόγου στην υπό παρατήρηση κοινωνία. Το επιστημολογικό και μεθοδολογικό ζήτημα που είχε να αντι-

13. Το επιστημολογικό αυτό ζήτημα πηγάζει από τη ντισεική θέση ότι για την απόκτηση κάθε είδους γνώσης ασκείται ενός βαθμού βία στο υποκείμενο (βλ. Νίτσε 1928 *Γένεση της Τραγωδίας*).

μετωπίσει τώρα η «επιστημονική εθνογραφία» ήταν το πώς θα μειωθεί η επίδραση της «παρουσίας» του ανθρωπολόγου ώστε να επιτευχθεί η «αντικειμενική» μελέτη της κοινωνίας αυτής. Γιατί σε αυτό που παρουσιάζε ως αποτέλεσμα της συμμετοχικής παρατήρησης ο ανθρωπολόγος δεν εξηγούσε τη διαδικασία απόκτησης αυτής της γνώσης, και το γεγονός ότι ο ίδιος είχε ζήσει «εκεί» δεν εξασφάλιζε την απαιτούμενη εγκυρότητα. Οι περισσότεροι από τους τρόπους μείωσης της επιρροής της παρουσίας του ανθρωπολόγου που προτάθηκαν κατά καιρούς εστιάζουν στη διάρκεια παραμονής του στην υπό μελέτη κοινωνία, με την έννοια ότι όσο μεγαλώνει το χρονικό διάστημα της παραμονής του ανθρωπολόγου «εκεί», τόσο η παρουσία του παύει να γίνεται αισθητή (Malinowski [1922] 1961:7-8, Stocking 1992:39, Foster et al. 1979). Στα επιστημολογικά αυτά ζητήματα, ωστόσο, τόσο η θετικιστική όσο και η δομολειτουργιστική προσέγγιση δεν κατάφεραν να δώσουν απαντήσεις, αφήνοντας έτσι ένα σημαντικό μεθοδολογικό κενό.

Το ερμηνευτικό «παράδειγμα»

Το μεθοδολογικό και επιστημολογικό κενό που αφήνει ο θετικισμός και ο δομολειτουργισμός με την έμφασή τους στην αντικειμενικότητα των παρατηρούμενων δεδομένων επιχειρεί να καλύψει το ερμηνευτικό πρότυπο. Και το επιτυγχάνει προτείνοντας τη μετακίνηση από την αντικειμενικότητα στην υποκειμενική προσέγγιση, από το όλον στο μέρος και από τη «συλλογή» δεδομένων στη «δημιουργία» και την «κατασκευή» δεδομένων. Η στροφή αυτή αντλεί και από τη γενικότερη τάση στη μεθοδολογία των

κοινωνικών επιστημών, η οποία παρατηρείται κατά την περίοδο του τέλους της δεκαετίας του 1960 έως το 1986 –χρονολογία διατύπωσης της «πολιτισμικής κριτικής»–, προς νέα «ακαθόριστα είδη» ποιοτικής έρευνας (Denzin και Lincoln 1998α:18, Grimshaw και Hart 1995:53). Αυτή η μεταβολή σχετίζεται επίσης με την άσκηση κριτικής στο θετικισμό, τη στροφή προς την ερμηνεία και τη διατύπωση της γενικότερης επιστημονικής θέσης «εναντίον της μεθόδου» και της σχετικής συζήτησης που ακολούθησε¹⁴ (βλ. Gadamer 1975:xi, Feyerabend 1975:249, MacIntyre 1976:42, Ricoeur 1998, Rorty 1980:277).

Από τη συλλογή στη δημιουργία δεδομένων: ποιοτικές μέθοδοι κοινωνικής έρευνας. Στο σημείο αυτό και πριν συνεχίσουμε την ανάλυση του ερμηνευτικού παραδείγματος, είναι σκόπιμο να παραθέσουμε μερικά βασικά χαρακτηριστικά των ποιοτικών μεθόδων, στις οποίες εντάσσεται, από πολλούς ερευνητές, η εθνογραφική επιτόπια έρευνα (Denzin και Lincoln 1998). Και παρότι οι ποιοτικές και ποσοτικές μέθοδοι έρευνας μοιράζονται πολλά κοινά στοιχεία, αρκετοί επιστήμονες τις διαχωρίζουν με αυτό τον τρόπο και αναλύουν τις πρώτες σε αντιπαράθεση με τις δεύτερες (Denzin και Lincoln 1998, πρβλ. Bogdan και Biklen 1982).

Η προσέγγιση αυτή είναι χρήσιμη, παρότι εμφανίζει ορισμένα προβλήματα τα οποία προκύπτουν από τη δυ-

14. Η θέση αυτή σχετίζεται με την εθνομεθοδολογική παράδοση που ασκεί κριτική στη χρησιμοποίηση οποιασδήποτε μεθόδου ως εργαλείου έρευνας και αντιμετωπίζει τις μεθόδους γενικά ως πρακτικές που παράγουν δεδομένα για συγκεκριμένα κάθε φορά «παράδειγματα» (βλ. Garfinkel 1967).

σχολία να θεμελιωθεί σύγκριση, με την κυριολεκτική έννοια του όρου, ανάμεσα στις δύο μεθόδους. Μια άλλη θεωρητική κατεύθυνση, αυτή της σχολής της Φραγκφούρτης, προτείνει το συνδυασμό θεωρίας και εμπειρίας, μεταθέτοντας έτσι την έμφαση από τις μεθόδους στη θεωρία και την «κριτική ή διαλεκτική κοινωνική έρευνα» που διαμορφώνεται από αυτήν (Adorno 1993:478). Έτσι, οι εμπειρικές έρευνες (ανεξάρτητα από το αν είναι ποιοτικές ή ποσοτικές) διαφέρουν ανάλογα με τη «θεωρητική σύλληψη που υπηρετούν» περισσότερο (Adorno 1993:474) παρά από την οπτική την οποία υιοθετούν.¹⁵ Η συζήτηση, ωστόσο, που έχει ξεκινήσει από τα μέσα του αιώνα στη Βόρειο Αμερική κυρίως (σχολή του Σικάγου) αλλά και αλλού, περί «ποιοτικών» και «ποσοτικών» μεθόδων έχει φέρει στην επιφάνεια μια σειρά από μεθοδολογικά ζητήματα τα οποία σχετίζονται κατά κύριο λόγο με τη σκοπιά την οποία υιοθετούν οι ερευνητές, χωρίς ωστόσο να μειώνουν τη σημασία της θεωρίας. Τα ζητήματα αυτά σχετίζονται σε μεγάλο βαθμό με την εθνογραφική συμμετοχική παρατήρηση (βλ. Atkinson και Hammersley 1998), και γι' αυτό επιχειρείται εδώ μια έστω και σχηματική παρουσίαση.

Τα παραδείγματα των ποιοτικών μεθόδων που διαμορφώθηκαν αποτελούν συνάρτηση των θεωριών που επικρατούσαν στην κάθε περίοδο, καθώς και του αντικειμέ-

15. Βλ., για παράδειγμα, την έρευνα περί *Αυταρχικής Προσωπικότητας*, που δημοσιεύτηκε τη δεκαετία του 1950 και η οποία, παρά τα δειγματοληπτικά προβλήματα που είχε με τα αυστηρά κριτήρια της εμπειρικής κοινωνικής έρευνας, κατάφερε να επηρεάσει σημαντικά την πορεία των εμπειρικών κοινωνικών ερευνών τόσο στη Γερμανία όσο και στη Βόρειο Αμερική (Adorno 1993:474-475).

νου και της θεματικής της εκάστοτε έρευνας.¹⁶ Έτσι, κατά την κλασική περίοδο της εθνογραφικής μεθόδου επικράτησε το θετικιστικό παράδειγμα και οι θεωρίες της λειτουργίας και της δομής (δομολειτουργισμός). Στη συνέχεια, κατά τις δεκαετίες 1950-1970¹⁷ τα κυρίαρχα παραδείγματα είναι η «θεμελιωμένη θεωρία» (grounded theory)¹⁸ και η «εθνομεθοδολογία»,¹⁹ αλλά σε μικρότερο βαθ-

16. Οι Denzin και Lincoln (1998α) διακρίνουν πέντε βασικές περιόδους των ποιοτικών μεθόδων που εν πολλοίς αντιστοιχούν στην ιστορική εξέλιξη της εθνογραφικής επιτόπιας παρατήρησης. Οι περίοδοι αυτές είναι: (i) η παραδοσιακή περίοδος: 1900-1950· (ii) η μοντέρνα ή χρυσή περίοδος: 1950-1970 (σχολή του Σικάγου)· (iii) η περίοδος των νέων «ακαθόριστων» ειδών “blurred genres” (Geertz 1983): 1970-1986· (iv) η περίοδος της κρίσης της εκπροσώπησης: 1986-1990· και (v) η μετανεωτερική-σύγχρονη περίοδος: 1990 - (Denzin και Lincoln 1998α:13-31).

17. Για μια κατατοπιστική και διεισδυτική ανάλυση αυτής της περιόδου βλ. Wolcott (1992).

18. Σύμφωνα με τη «θεμελιωμένη μέθοδο», η θεωρία πηγάζει επαγωγικά από τα ίδια τα δεδομένα που προκύπτουν από τη μελέτη του συγκεκριμένου φαινομένου (Strauss και Corbin 1990:23, Strauss και Corbin 1998:158). Κάθε θεωρία, επομένως, θεμελιώνεται στα ίδια τα δεδομένα της, με αποτέλεσμα η συλλογή των στοιχείων αυτών από τη μια πλευρά και η θεωρία από την άλλη να βρίσκονται σε μια σχέση αμοιβαιότητας (διαλεκτική) μεταξύ τους. Ο ερευνητής που επιλέγει τη θεμελιωμένη μέθοδο έχει ως αφετηρία όχι μια συγκεκριμένη θεωρία, αλλά μια περιοχή έρευνας. Και προχωρώντας σταδιακά «ανακαλύπτει» και θεμελιώνει τη θεωρία του, αφού πρώτα αφήσει να αναδυθούν όλα τα πιθανά στοιχεία που σχετίζονται με το συγκεκριμένο ερευνητικό τομέα. Από τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι πρόκειται για μια ποιοτική μέθοδο έρευνας, η οποία χρησιμοποιεί ένα σύνολο συστηματικών διαδικασιών με στόχο να αναπτύξει μια επαγωγική θεωρία σχετικά με ένα συγκεκριμένο κάθε φορά κοινωνικό φαινόμενο (Strauss και Corbin 1990:24, Glazer και Strauss 1967, Strauss και Corbin 1998).

19. Η «εθνομεθοδολογία» είναι ένας τρόπος ανάλυσης σύμφωνα

μό αναπτύσσονται και η «μελέτη περίπτωσης» ή «περιπτώσιολογική μέθοδος» (case study),²⁰ καθώς και η «βιογραφική μέθοδος»²¹. Η «θεμελιωμένη θεωρία» που εισή-

με τον οποίο αναπτύσσονται πρότυπα γνώσης που χρησιμοποιούνται από τους φορείς της κοινωνικής δράσης για να προσλάβουν και να αντιμετωπίσουν την κοινωνική πραγματικότητά τους. Το συνθετικό «εθνο-» παραπέμπει στην εθνογραφική προσέγγιση των εντόπιων γλωσσικών κατηγοριών με τις οποίες τα άτομα στα διάφορα πολιτισμικά συστήματα κατανοούν και περιγράφουν τον κόσμο τους αναπτύσσοντας έτσι μοντέλα εντόπιας γνώσης (εθνοεπιστήμη). Η εθνομεθοδολογία (μέθοδος των εθνών και λαών) έχει ως θεωρητική αφετηρία τη φαινομενολογία και εστιάζει στην ανάλυση της κοινωνικής διαντίδρασης μέσα από την παρατήρηση και καταγραφή της καθημερινής κοινωνικής ζωής. Η μέθοδος αυτή, με άλλα λόγια, μελετά τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα (φορείς της δράσης) αντιλαμβάνονται και νοηματοδοτούν τις πράξεις και τον κόσμο γύρω τους και διαντιδρούν με τους συνανθρώπους τους μέσω της ομιλίας (Denzin και Lincoln 1998:xvii, Seymour-Smith 1986:100). Παράδειγμα μιας τέτοιας κοινωνιο-γλωσσολογικής ανάλυσης, η οποία βασίζεται στην εθνομεθοδολογική παράδοση, αποτελεί η εργασία του Charles Frake (1964) για τον κώδικα επικοινωνίας στη χρήση οινοπνευματωδών ποτών (πρβλ. Hymes 1964, 1981). Κύριος εισηγητής της «εθνομεθοδολογίας» είναι ο κοινωνικός επιστήμονας Harold Garfinkel (1967).

20. Η «μελέτη περίπτωσης» ή «περιπτώσιολογική μέθοδος» (case study) αποτελεί μια λεπτομερή περιγραφή και ανάλυση συγκεκριμένων περιστατικών ή ατόμων. Το επιστημολογικό ενδιαφέρον της μεθόδου αυτής δίνει έμφαση στο ερώτημα «Τι συγκεκριμένα μπορεί να μάθει ο ερευνητής που εστιάζει σε μία μόνο περίπτωση;» (Stake 1998:86). Η μέθοδος αυτή αναπτύχθηκε τις δεκαετίες του 1950 και 1960 κυρίως στα πλαίσια της «ανθρωπολογίας της υγείας» και της «ανθρωπολογίας του δικαίου» (πρβλ. Seymour-Smith 1986:32). Η «περιπτώσιολογική έρευνα» αποτελούσε το χαρακτηριστικό παράδειγμα της περίφημης σχολής του Μάντσεστερ του Max Gluckman και των μαθητών του κατά τη μελέτη των τελετουργιών του κύκλου ζωής. Για μια εκτενέστερη περιγραφή και ανάλυση της «περιπτώσιολογικής μεθόδου» βλ. Stake (1988), Stake (1998) και Yin (1989).

21. Η «βιογραφική μέθοδος» εστιάζει στη γραπτή ιστορία της

γήθηκαν οι Barney Glazer και Anselm Strauss συνένωσε και ανέπτυξε περαιτέρω δύο σημαντικές παραδόσεις των ποιοτικών μεθόδων, αυτή του Πανεπιστημίου Columbia της Νέας Υόρκης, από όπου προερχόταν ο πρώτος ερευνητής, με αυτή της σχολής του Σικάγου²² από την οποία προερχόταν ο δεύτερος (Glazer και Strauss 1967, Strauss και Corbin 1990). Καθένα από τα παραπάνω παραδείγματα κλήθηκε να μελετήσει και διαφορετικά κοινωνικά

ζωής ενός ανθρώπου. Για εκτενέστερη μεθοδολογική ανάλυση βλ. Denzin (1989), Bertaux (1981), Okely και Callaway (1992), Smith (1998). Στα ελληνικά χρήσιμο είναι το άρθρο των Θανοπούλου και Πετρονάτη πάνω στο ίδιο θέμα (1987).

22. Η σχολή του Σικάγου είχε μια μακρά παράδοση στις ποιοτικές μεθόδους. Ήδη από τη δεκαετία του 1920 έδινε έμφαση στις «ιστορίες ζωής» και στη μερική προσέγγιση του εθνογραφικού υλικού ("slice of life" approach), εισάγοντας έτσι μια ερμηνευτική μεθοδολογία που είχε ως επίκεντρο τον προφορικό λόγο. Ερευνητές όπως ο Robert Park, ο John Dewey, ο George Herbert Mead, ο Everett Hughes και ο Herbert Blumer (για να αναφερθώ μόνο σε ορισμένους) βρίσκονταν ανάμεσα στους κύριους εκπροσώπους της. Η σχολή αυτή έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη των ποιοτικών μεθόδων γενικά, αλλά και στη διαμόρφωση της μεθόδου της ανθρωπολογίας ειδικότερα (Denzin και Lincoln 1998α:15, Strauss και Corbin 1990:24-25). Η επίδρασή της στις ποιοτικές μεθόδους μπορεί να συνοψιστεί στα εξής σημεία: (i) Κατ' αρχάς ανέδειξε τη σημασία της επιτόπιας έρευνας για την κατανόηση της φύσης των κοινωνικών φαινομένων και της κοινωνικής πραγματικότητας εν γένει, και υποστήριξε ότι η φύση της ανθρώπινης εμπειρίας βρίσκεται συνεχώς σε εξέλιξη. (ii) Υποστήριξε την αναγκαιότητα ύπαρξης μιας θεωρίας θεμελιωμένης στην εμπειρική πραγματικότητα για την ανάπτυξη ενός επιστημονικού κλάδου. (iii) Επίσης, έδωσε έμφαση στην κοινωνική αλλαγή και στη διαδικασία και συμπεριέλαβε στην κοινωνική έρευνα τη μελέτη του ειδικού και του μερικού. (iv) Τέλος ανέδειξε τον ενεργό ρόλο των ατόμων στη διαμόρφωση του κόσμου στον οποίο ζουν, υπογραμμίζοντας έτσι την αλληλοσυσχέτιση ανάμεσα στις καταστάσεις, τα νοήματα και τη δράση (ό.π.).

φαινόμενα τα οποία, όπως φάνηκε στη συνέχεια, ήταν δύσκολο ή/και αδύνατον να προσεγγιστούν και να μελετηθούν αλλιώς.

Η περίοδος όμως κατά την οποία αναπτύσσονται οι περισσότερες θεωρίες και παραδείγματα αρχίζει από το τέλος της δεκαετίας του 1960 με αρχές του 1970 και ολοκληρώνεται με την πολιτισμική κριτική το 1986. Οι θεωρητικοί προσανατολισμοί αυτής της περιόδου παρουσιάζουν μεγάλο εύρος και περιλαμβάνουν παραδείγματα όπως η συμβολική διαντίδραση, ο κονστρουκτιβισμός, η φαινομενολογία, η σημειωτική, ο φεμινισμός, ο δομισμός, η κριτική μαρξιστική θεωρία και η ερμηνευτική προσέγγιση (Denzin και Lincoln 1998α:2-3).

Για πολλούς ερευνητές οι ποιοτικές μέθοδοι έρευνας συσχετίζονται με ένα «φυσικό πείραμα», αφού επιχειρούν να ερμηνεύσουν τα κοινωνικά φαινόμενα στη «φυσική» τους κατάσταση με την όσο το δυνατόν μικρότερη παρέμβαση εκ μέρους του ερευνητή. Έτσι, η προσέγγιση αυτή θεωρείται περιγραφική, νατουραλιστική, φαινομενολογική και υποκειμενική. Γι' αυτό και τα «δεδομένα» της ποιοτικής μεθόδου θεωρούνται ρευστά, εν εξελίξει, δυνάμενα δηλαδή να τροποποιηθούν ανά πάσα στιγμή, τόσο κατά το στάδιο της έρευνας όσο και σε αυτό της ανάλυσης (Denzin και Lincoln 1998α:8). Στις ποσοτικές μεθόδους η σταθερότητα των μετρήσεων έχει ως αποτέλεσμα τα δεδομένα να εμφανίζονται περισσότερο αντικειμενικά, συγκεκριμένα και σταθερά για κάθε μέτρηση, ενώ και αυτά μπορεί να μεταβάλλονται από τη μία μέτρηση στην άλλη (ό.π., πρβλ. Bryman και Cramer 1990:3-8).

Οι βασικές έννοιες-κλειδιά που συνδέονται με τις δύο προσεγγίσεις είναι, για τις μεν ποιοτικές μεθόδους, η κα-

τανόηση των κοινωνικών φαινομένων και οι σημασίες και τα νοήματα που αποδίδονται σε αυτά. Έτσι, οι ποιοτικές έρευνες δίνουν έμφαση στον ορισμό της κατάστασης που διερευνάται, στη διαδικασία και στη διαπραγμάτευση της πραγματικότητας όπως αυτή ορίζεται από τη σκοπιά του ερευνώμενου. Για τις δε ποσοτικές μεθόδους, οι βασικές έννοιες-κλειδιά είναι οι μεταβλητές, οι υποθέσεις εργασίας, οι λειτουργικοί ορισμοί, η στατιστική σημασία (ή σημαντικότητα), η αξιοπιστία και η εγκυρότητα (Bernard 1994:19-20).

Θα πρέπει βέβαια να τονιστεί ότι τόσο η ποιοτική όσο και η ποσοτική είναι εμπειρικές μέθοδοι κοινωνικής έρευνας που στοχεύουν στην ερμηνεία των κοινωνικών φαινομένων, από διαφορετική όμως σκοπιά η καθεμιά τους. Συγκεκριμένα, οι ποιοτικές επιχειρούν τη θεμελίωση των θεωρητικών προσανατολισμών στα ίδια τα δεδομένα που θα προκύψουν από την έρευνα και στοχεύουν στην κατανόηση του εντόπιου πολιτισμικού συστήματος. Για τις ποσοτικές, αντίστοιχα, η ερμηνεία προκύπτει από τη στατιστική ανάλυση, την επικύρωση των δεδομένων και τον έλεγχο της θεωρίας, καθώς και από την ανάδειξη των σχέσεων μεταξύ των διαφόρων μεταβλητών και την πρόβλεψη.

Με βάση τα παραπάνω, οι θεωρητικές σχολές που συνδέονται με τις ποιοτικές μεθόδους είναι η συμβολική διαντίδραση, η εθνομεθοδολογία, η φαινομενολογία, καθώς και οι θεωρίες του πολιτισμού και της ιδεολογίας –θεωρητικές κατευθύνσεις που σχετίζονται περισσότερο με την ανθρωπολογία, την κοινωνιολογία, την κοινωνική και πολιτισμική ιστορία.

Οι σημαντικότερες «διαφορές» μεταξύ ποιοτικών και ποσοτικών μεθόδων που έχουν επισημανθεί εστιάζονται

κυρίως στους τομείς του σχεδιασμού της κοινωνικής έρευνας, της φύσης των δεδομένων, του δείγματος,²³ των με-

23. Οι ποιοτικές μέθοδοι έρευνας και κυρίως οι εθνογραφικές προσεγγίσεις δεν ενδιαφέρονται για αντιπροσωπευτικά δείγματα της πληθυσμιακής ομάδας ή της κοινότητας που μελετούν. Συνήθως απευθύνονται και περιλαμβάνουν στην ανάλυσή τους ολόκληρο τον πληθυσμό της κοινότητας ή της πληθυσμιακής ομάδας όπου διεξάγεται η έρευνα. Ο ανθρωπολόγος συχνά «επιλέγει» ορισμένα άτομα της κοινότητας, τους πληροφορητές του (βλ. Agar 1980, Bernard 1994, Cohen 1984), με τους οποίους συνεργάζεται στενότερα, αν και σε ορισμένες περιπτώσεις ενδέχεται να επιλεγεί και ο ίδιος από αυτούς. Για μια ενδιαφέρουσα ανάλυση του πώς οι ομάδες των μετακινούμενων Σαρακατσάνων αποφάσιζαν με ποια από όλες τις ομάδες τους θα μετακινηθεί και ο ανθρωπολόγος, και άρα με μια έννοια «επέλεξαν οι ίδιες τον ανθρωπολόγο τους», όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο ανθρωπολόγος αυτός, βλ. J. Campbell (1996, πρβλ. επίσης Campbell 1992).

Στις περιπτώσεις εκείνες που η ποιοτική έρευνα απευθύνεται σε ένα μόνο μέρος του πληθυσμού –με μεθόδους όπως οι συνεντεύξεις βάθους, οι βιογραφίες, τα ιστορικά ζωής, η μέθοδος της χιονοστιβάδας (πρβλ. Marshall και Rossman 1989, Bernard 1994)– το «δείγμα» είναι μικρό και ουδέποτε αντιπροσωπευτικό, αλλά αποτελείται από μικρές ομάδες πληθυσμού επιλεγμένες για τους συγκεκριμένους στόχους της έρευνας, αυτό που ορισμένοι ερευνητές αποκαλούν «αξιολογημένο δείγμα» (judgmental sample) ή «πληροφορητές-κλειδιά». Ο M. Agar προτείνει τον όρο «αξιολογημένο δείγμα» και τον χρησιμοποιεί με μια ευρύτερη έννοια από ό,τι τον όρο «πληροφορητές-κλειδιά» (βλ. Agar 1980:120), ενώ ο J. Honigsmann (1970) κάνει διάκριση ανάμεσα στο «ευκαιριακό» και το «αξιολογημένο» δείγμα.

Επομένως, στις ποιοτικές μεθόδους έρευνας η έννοια του «δείγματος» δεν χρησιμοποιείται σε καμία περίπτωση με την κυριολεκτική έννοια του όρου. Στις ποσοτικές μεθόδους, αντίθετα, το δείγμα αποτελεί την έννοια-κλειδί του όλου ερευνητικού εγχειρήματος. Πρόκειται για δείγμα συνήθως μεγάλο σε μέγεθος, αντιπροσωπευτικό και τυχαίο, στρωματοποιημένο κατά ποικίλες δημογραφικές παραμέτρους (όπως ηλικία, φύλο, γεωγραφικό στρώμα) και περιλαμβάνει απαραίτητως μια ομάδα ελέγχου.

θόδων και τεχνικών ανάλυσης, καθώς και σε άλλες παραμέτρους οι οποίες αναφέρονται στη σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ του ερευνητή και των ερευνώμενων, στα εργαλεία και τα μέσα της έρευνας, καθώς και στην ανάλυση των δεδομένων.²⁴

Μια άλλη σημαντική διαφορά που έχει επισημανθεί αφορά τις δυσχέρειες και τα προβλήματα των δύο προσεγγίσεων. Η κριτική που κατά καιρούς έχει διατυπωθεί για τις ποιοτικές μεθόδους κοινωνικής έρευνας είναι ότι πρόκειται για χρονοβόρα διαδικασία που απευθύνεται σε μικρά «δείγματα» ή σύνολα πληθυσμού, αφού δεν προσφέρεται για τη μελέτη μεγαλύτερων πληθυσμιακών ομάδων. Επίσης, έχει διατυπωθεί η κριτική ότι οι διαδικασίες ποιοτικής έρευνας δεν είναι σταθερές και άρα μη προβλέψιμες, καθιστώντας έτσι δύσκολη την αναγωγή των δεδομένων από το μερικό στο γενικό. Στις ποσοτικές μεθόδους, αντίστοιχα, η κριτική που έχει ασκηθεί αφορά τη δυσκολία να ελέγξουν άλλες, νέες παραμέτρους που τυχόν θα προκύψουν κατά την ερευνητική διαδικασία και οι οποίες δεν είχαν προβλεφθεί στον αρχικό σχεδιασμό. Η κριτική αναφέρεται επίσης στη δυσκολία εξασφάλισης της

24. Τα εργαλεία και τα μέσα της έρευνας στις ποιοτικές μεθόδους είναι κυρίως οι εθνογραφικές σημειώσεις, αν και τα τελευταία χρόνια αναπτύσσονται με μεγάλη ταχύτητα ηλεκτρονικές μέθοδοι ανάλυσης (όπως το "ethnograph" για ανάλυση περιεχομένου). Το βασικότερο όμως εργαλείο και μέσο της εθνογραφικής μεθόδου παραμένει ο ίδιος ο ερευνητής/ανθρωπολόγος. Στις ποσοτικές μεθόδους τα εργαλεία της έρευνας είναι περισσότερο συγκεκριμένα και σταθερά και συμπεριλαμβάνουν μεταξύ άλλων απογραφές, δοκιμασίες (tests), στατιστικά προγράμματα και κλίμακες (για μια εμπειρισματομένη μελέτη σχετικά με τις κλίμακες μέτρησης στάσεων βλ. Μιχαλοπούλου 1992).

εγκυρότητας (Denzin και Lincoln 1998α, πρβλ. Bogdan και Biklen 1982).

Συμμετοχική παρατήρηση και ερμηνευτική προσέγγιση: Η ερμηνευτική προσέγγιση, που ξεκίνησε με τους θεωρητικούς προσανατολισμούς της (μαρξιστικής έμπνευσης) κριτικής ανθρωπολογίας και της ανθρωπολογίας της κοινωνικής μεταβολής (Hymes 1974 [1969], Ruby 1982, Wolf 1982), και η οποία έλαβε μια πιο ολοκληρωμένη μορφή με τη συμβολική ανθρωπολογία (Turner 1967, Schneider 1968, Geertz 1973, 1983), συστηματοποιήθηκε με τη θεωρία της πολιτισμικής κριτικής (Marcus και Fischer 1986, Clifford και Marcus 1986) και άλλαξε έτσι άρδην τη μεθοδολογία της ανθρωπολογίας.

Από όσα έχουν συζητηθεί μέχρι τώρα σε αυτό το κεφάλαιο προκύπτει ότι η θεωρία είναι διαπλεγμένη με τη μεθοδολογία της έρευνας και αμφότερες σχετίζονται στενά με τη γνώση για τα κοινωνικά φαινόμενα. Οι έννοιες «θεωρία», «μέθοδος» και «γνώση» είναι άρρηκτα αλλά και διαλεκτικά συνδεδεμένες μεταξύ τους. Από τη μια πλευρά, αυτά που γνωρίζουμε για τα κοινωνικά φαινόμενα και την κοινωνική συμπεριφορά εξαρτώνται από τις μεθόδους με τις οποίες τα έχουμε μελετήσει, και, από την άλλη, οι μέθοδοί μας εξαρτώνται από αυτά που γνωρίζουμε για την κοινωνική συμπεριφορά και τα κοινωνικά φαινόμενα εν γένει (Kaplan και Manners 1972:195, Phillips 1973:78-79, πρβλ. Winch 1958, Feyerabend 1975). Για να αποδεσμευτεί ο ερευνητής από αυτό το φαύλο κύκλο, θα πρέπει να αποφασίσει πού θα δώσει το προβάδισμα: στη θεωρία ή στη μέθοδο. Ορισμένοι φιλόσοφοι της επιστήμης, για να λύσουν αυτό το δίλημμα, προτείνουν την επανεξέταση των εν λόγω εννοιών υποστηρίζοντας ότι

πολλά μεθοδολογικά προβλήματα των κοινωνικών επιστημών θα λύνονταν με μια «a priori διεισδυτικότερη ανάλυση των εννοιών και όχι με επιπλέον εμπειρική έρευνα» (Winch [1958] 1990:17). Άλλοι θεωρητικοί υποστηρίζουν ότι η πρόοδος της επιστήμης δεν απορρέει από νέες τεχνικές έρευνας, ούτε από τη συσσώρευση νέων στοιχείων, αλλά από την εκ νέου ανάλυση των ήδη υπαρχόντων δεδομένων με έναν διαφορετικό τρόπο (Kuhn 1981).

Με άλλα λόγια, η περιγραφή των δεδομένων δεν μπορεί να είναι απόλυτα αντικειμενική γιατί προσδιορίζεται από τη σκοπιά (point of view) του ερευνητή που είναι πάντοτε υποκειμενική. Έτσι, όπως ο Αμερικανός φιλόσοφος και ιστορικός της επιστήμης, Thomas Kuhn,²⁵ υποστηρίζει, τα γεγονότα δεν μπορούν να κατανοηθούν παρά μόνο όταν εξετάζονται σε ένα συγκεκριμένο θεωρητικό και εννοιολογικό πλαίσιο, το οποίο είναι τόσο σημαντικό ώστε η διάκριση ανάμεσα στα «δεδομένα» και στη θεωρία να καθίσταται εξαιρετικά επίπλαστη (Kuhn 1981:99-100,

25. Ο Thomas Kuhn θεωρεί ότι η επιστήμη αποτελείται από κοινότητες επιστημόνων, των οποίων οι ερευνητικές δραστηριότητες προσδιορίζονται και ταυτόχρονα περιορίζονται από «σύνολα κοινών υποθέσεων εργασίας», που ο ίδιος ονόμασε «παραδείγματα». Για όσο διάστημα ισχύουν τα «παραδείγματα» αυτά κατευθύνουν και την έρευνα (περίοδοι «φυσιολογικής επιστήμης») όταν όμως παύουν να ισχύουν, τότε παρατηρούνται «επιστημονικές επαναστάσεις» και τα «παραδείγματα» αυτά πεθαίνουν για να αντικατασταθούν με νέα (Kuhn 1981:110). Παρόλο που ο Thomas Kuhn υποστήριξε ότι η θεωρία των επιστημονικών επαναστάσεων την οποία διατύπωσε ίσχυε για τις φυσικές επιστήμες, έχει πολύ συχνά χρησιμοποιηθεί και έχει επηρεάσει έντονα και τις κοινωνικές επιστήμες, συμπεριλαμβανομένης της ανθρωπολογίας (Kaplan και Manners 1972, Ellen 1984, Jorgensen 1989, Hammersley 1992, Stocking 1992).

πρβλ. Kaplan και Manners 1972:21-22). Επιπλέον, ο Kuhn εξηγεί ότι τα γεγονότα που κατανοούνται στα πλαίσια μιας συγκεκριμένης θεωρίας δεν είναι διόλου ίδια όταν εξετάζονται από μια άλλη προσέγγιση. Ο ίδιος αναφέρει ότι «ο ιστορικός της επιστήμης που εξετάζει την έρευνα του παρελθόντος... μπορεί να ισχυριστεί ότι όταν τα "Παραδείγματα" αλλάζουν, ο ίδιος ο κόσμος αλλάζει μαζί τους» (1981:188). Σύμφωνα με αυτή την εκδοχή της επιστήμης, τα γεγονότα δεν μπορεί να γίνουν κατανητά παρά μόνο μέσα από δι-υποκειμενικές κατηγορίες και απόψεις, οι οποίες διαμορφώνουν και κάνουν κατανητό τον κόσμο γύρω μας. Σύμφωνα λοιπόν με τη θεωρία του T. Kuhn, η εθνογραφική συμμετοχική παρατήρηση αποτελεί ένα νέο «παραδείγμα» για τις ποιοτικές μεθόδους έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες (Agar 1980:193).²⁶ Η αξία της έγκειται στο διαμορφωτικό ρόλο που έχει, αφού η εμπειρία της συμμετοχικής παρατήρησης αναδεικνύει την παραγωγή της εθνογραφίας ως μιας δραστηριότητας που είναι ανεξάρτητη από οποιαδήποτε κατοπινή ανάλυση. Θεωρεί δηλαδή ότι η μέθοδος αυτή έχει δύναμη από μόνη της.

Με τις παραπάνω επιστημολογικές προσεγγίσεις, και κυρίως με αυτή του T. Kuhn, ασκήθηκε μια άμεση κριτι-

26. Η διάκριση μεταξύ ποιοτικών και ποσοτικών μεθόδων έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες έχει επικρατήσει, παρά τη γενική ομολογία ότι δεν υπάρχει ποιοτική έρευνα χωρίς ποσοτικά στοιχεία και το αντίστροφο. Η συμμετοχική έρευνα, που θεωρείται μία από τις κατ' εξοχήν ποιοτικές μεθόδους, εμπεριέχει πολλά ποσοτικά στοιχεία, όπως έγγραφα, χάρτες, στοιχεία υλικού πολιτισμού, φωτογραφικό υλικό, πληροφορίες από τον ημερήσιο τύπο, δημοτολόγια ή άλλα δημογραφικά στοιχεία, λογοτεχνικά κείμενα, εθνογραφικές ταινίες, οικογενειακά δένδρα.

κή στο θετικισμό της ανθρωπολογικής προσέγγισης που σηματοδότησε σημαντικές αλλαγές στην αντίληψη για τη φύση των κοινωνικών φαινομένων, την υπόσταση των κοινωνικών επιστημών και τον τρόπο που ο ερευνητής/ανθρωπολόγος συλλέγει τα δεδομένα του. Σε ό,τι αφορά την πρώτη αλλαγή, παρατηρείται μια απομάκρυνση από την πρόσληψη των κοινωνικών δεδομένων ως «πραγμάτων» (αντικειμένων). Η θεωρία αυτή υποστηρίζει ότι τα δεδομένα υφίστανται μόνο σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο αναφοράς και, επομένως, δεν υπάρχουν «γεγονότα» ή «συμβάντα» που να προέρχονται κατευθείαν από τη φύση, γιατί δεν υπάρχει αυτό που θα ονομάζαμε «καθαρή εμπειρία». Τα δεδομένα, γεγονότα ή συμβάντα είναι πάντοτε προϊόντα κάποιου βαθμού ερμηνείας, αφού για την πρόσληψη, την κατανόηση και την περιγραφή τους παρεμβαίνουν οι θεωρητικές υποθέσεις του συγκεκριμένου ερευνητή και της επιστημονικής κοινότητας στην οποία ανήκει (Kuhn 1981:99,116).

Ο υποκειμενικός αυτός χαρακτήρας της φύσης των δεδομένων οδηγεί στις δύο επόμενες σημαντικές αλλαγές. Η πρώτη, η οποία αφορά την υπόσταση των κοινωνικών επιστημών, παραπέμπει σε μια μετακίνηση από την αντίληψη ότι η μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών έχει ως αφετηρία αυτή των φυσικών και στην αναγνώριση ότι οι κοινωνικές επιστήμες απαιτούν μια τελειώς διαφορετική μεθοδολογία. Η δεύτερη, η οποία σχετίζεται με τον τρόπο που ο ερευνητής/ανθρωπολόγος συλλέγει τα δεδομένα του, οδηγεί στη διαπίστωση ότι η παρατήρηση δεν είναι ο μοναδικός τρόπος συλλογής τους. Και επειδή ο ανθρωπολόγος εισέρχεται σε μια άγνωστη πολιτισμικά γι' αυτόν κοινότητα, γεγονός που απαιτεί από τον ίδιο να αποτελέσει μέρος του συστήματος των προσωπικών σχέ-

σεων της κοινότητας αυτής ώστε τα δεδομένα του να αντανακλούν την άποψη του εντόπιου πληθυσμού, ο τρόπος διερεύνησής του είναι κάτι περισσότερο από απλή συλλογή δεδομένων. Τα δεδομένα στην προκειμένη περίπτωση δεν συλλέγονται αλλά κατασκευάζονται από τον ίδιο τον ανθρωπολόγο κατά την επιτόπια έρευνα, και με αυτό τον τρόπο η θεωρία εμπλέκεται αξεδιάλυτα με τη μέθοδο – την «επιτόπια συμμετοχική παρατήρηση».

Κοινός παρονομαστής αυτών των τριών μεταβλητών είναι το «ερμηνευτικό παράδειγμα», αφού ο ανθρωπολόγος δεν παρατηρεί απλώς αλλά ερμηνεύει το νόημα και τις σημασίες των φαινομένων που παρατηρεί. Είδαμε παραπάνω στο παρόν κεφάλαιο ότι ορισμένου τύπου κοινωνικά φαινόμενα, όπως οι συμπεριφορές των ατόμων μιας κοινωνίας, μπορεί να περιγραφούν μέσω της παρατήρησης. Υπό το πρίσμα όμως των προηγούμενων διαπιστώσεων και αλλαγών, αυτό που ουσιαστικά μπορεί να παρατηρηθεί είναι οι εξωτερικές συμπεριφορές και κινήσεις των ανθρώπων και όχι τα νοήματα και οι σημασίες που αποδίδονται από τα άτομα σε αυτές, νοήματα που μετασχηματίζουν τις φυσικές κινήσεις σε ενέργειες με συγκεκριμένο στόχο (πρβλ. Holy 1984:28). Οδηγούμαστε, έτσι, στη διαπίστωση ότι η κοινωνική πραγματικότητα δεν είναι «αληθινή», «αντικειμενική» και «εξωτερική» προς τα άτομα, όπως είναι ο φυσικός κόσμος, αλλά μια πραγματικότητα που συγκροτείται από νοήματα. Με βάση τη διαπίστωση αυτή περί ερμηνείας των υποκειμένων νοημάτων, μπορούμε να υποθέσουμε ότι για να είναι ο παρατηρητής σε θέση να συλλάβει και να ερμηνεύσει τις ενέργειες των ατόμων ανάμεσα στα οποία διεξάγει επιτόπια έρευνα, δεν αρκεί μόνο να τις παρατηρεί. Για να ερμηνεύσει τα εντόπια νοήματα, χωρίς να εφαρμόσει τις δικές

του κατηγορίες, αυτές που προέρχονται από το πολιτισμικό σύστημα στο οποίο ο ίδιος ανήκει, ο ερευνητής πρέπει να «βιώσει» με τον «εντόπιο» τρόπο τις συμπεριφορές και τις ενέργειες που παρατηρεί.

Επιπλέον, επειδή οι άνθρωποι δεν συμπεριφέρονται εν κενώ αλλά με βάση έναν κοινό κώδικα και σε διαντίδραση με τους άλλους, ο τρόπος με τον οποίο ενεργούν και εννοιολογούν είναι γνωστός και στα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας τους. Αυτός ο κώδικας επικοινωνίας και διαντίδρασης είναι άλλωστε που προσδιορίζει και την εν γένει κοινωνική ζωή. Από τη στιγμή, λοιπόν, που τα μέλη μιας κοινωνίας νοηματοδοτούν τις πράξεις τους και ταυτόχρονα αντιλαμβάνονται τις πράξεις των συναθρώπων τους με έναν συγκεκριμένο τρόπο, θα πρέπει και ο ανθρωπολόγος να είναι σε θέση να αντιλαμβάνεται αυτή τη διαδικασία διαντίδρασης με τον ίδιο ακριβώς τρόπο. Να αντιλαμβάνεται δηλαδή και να κατανοεί το νόημα και τις σημασίες των συμπεριφορών, των πράξεων, αλλά και των σκέψεων των ατόμων που μελετά κατά τη διαδικασία της νοηματοδότησης και της διαντίδρασης των ατόμων μεταξύ τους και με τον ίδιο. Κι αυτό γιατί τα άτομα ενδέχεται να μη «μιλήσουν» ποτέ στον ανθρωπολόγο για τα νοήματα αυτά, αφού συνήθως θεωρούν «δεδομένο» αυτό που κάνουν καθημερινά και δεν χρειάζεται να διακρίνουν και να αποσπάσουν το νόημα από την πράξη, πράγμα που ασφαλώς είναι υποχρεωμένος να κάνει ο ανθρωπολόγος για την ανάλυσή του.

Το ερώτημα που προκύπτει είναι κατά πόσον ο ανθρωπολόγος είναι σε θέση να επιτύχει αυτό το βαθμό διαντίδρασης και κατανόησης μιας κοινωνίας μέσω της παρατήρησης και μόνο. Αυτό είναι μάλλον το σημείο όπου η παρατήρηση χρειάζεται να αντικατασταθεί από την ενε-

γό συμμετοχή. Ο ανθρωπολόγος κατά τη διαδικασία της επιτόπιας έρευνας θα πρέπει να μεταμορφωθεί: από «εξωτερικός» παρατηρητής σε «εσωτερικό» συμμετέχοντα, από «αντικειμενικός» κριτής σε «υποκειμενικό» αναλυτή, και εντέλει από «ξένος» σε «δικό». Η παρουσία του ανθρωπολόγου «εκεί» έχει σχέση όχι μόνο με την εξασφάλιση μιας «ολιστικής» και αντικειμενικής εικόνας της υπό μελέτη κοινωνίας, αλλά με την κατανόηση και το μοίρασμα κοινών νοημάτων μεταξύ του ανθρωπολόγου και των μελών της υπό μελέτη κοινωνίας. Και ασφαλώς, όσο περισσότερο πλησιάζει ο ανθρωπολόγος τον εντόπιο τρόπο νοηματοδότησης, τόσο περισσότερο δεν χρειάζεται να υποβάλει ερωτήσεις, αφού για να γίνεις «δικός» πρέπει και οφείλεις να γνωρίζεις. Γι' αυτό συχνά στη μεθοδολογία της κοινωνικής ανθρωπολογίας μαθαίνει κανείς όχι μόνο πώς να υποβάλει πολιτισμικά κατάλληλες ερωτήσεις, αλλά και «πώς να μη ρωτά» (Briggs 1986:95).²⁷

Τα επιστημολογικά προβλήματα που προκύπτουν από την ανάγκη του ανθρωπολόγου να συμμετέχει ενεργά στην κοινωνική ζωή της κοινότητας που μελετά είναι πολλά και έχουμε ήδη θίξει αρκετά από αυτά (βλ. «συμμετοχική παρατήρηση και θετικισμός»). Ωστόσο, τα προβλήματα αυτά σηματοδοτούν ταυτόχρονα τόσο τους περιορισμούς όσο και τα πλεονεκτήματα αυτής της ανθρωπολογικής μεθόδου, τα οποία τη διαφοροποιούν από τις μεθόδους των άλλων κοινωνικών επιστημών. Ένα από τα πλε-

27. Η υποβολή ερωτήσεων σημαίνει ότι και τα υποκείμενα της μελέτης (οι ερωτώμενοι) θα πρέπει να υιοθετήσουν τη στάση του ερευνητή και άρα ο ίδιος ο ερευνητής διαμορφώνει ως ένα βαθμό την κοινωνική πραγματικότητα την οποία θέλει να μελετήσει (Bourdieu 1987).

ονεκτήματα είναι ότι η συμμετοχική παρατήρηση, ως ποιητική έρευνα, μελετά τα πράγματα (κοινωνικά και πολιτισμικά φαινόμενα) όσο πιο κοντά μπορεί στη φυσική τους κατάσταση. Έτσι οι ανθρωπολόγοι μαθαίνουν να εστιάζουν σε εντόπιες, πολιτισμικά σημαντικές καταστάσεις (βλ. προσέγγιση της συμβολικής ανθρωπολογίας και ιδιαίτερα του C. Geertz). Ένα δεύτερο σημαντικό χαρακτηριστικό της συμμετοχικής παρατήρησης είναι ότι χρησιμοποιεί ως βασικό εργαλείο έρευνας τον ίδιο τον ανθρωπολόγο, ο οποίος με αυτό τον τρόπο καθίσταται το μέσον και ο διαμεσολαβητής της παρατήρησης (Lévi-Strauss 1963:76, Hastrup, 1993:176). Ο ερευνητής που επιλέγει να διεξάγει έρευνα με τη συγκεκριμένη μέθοδο συμμετέχει ενεργά με το πνεύμα, το πολιτισμικό του υπόβαθρο, τη σκέψη, το σώμα και όλες γενικά τις αισθήσεις του. Με τον τρόπο αυτό ο ανθρωπολόγος γίνεται συναυτουργός του πεδίου της έρευνας, γεγονός που καθιστά την εθνογραφική έρευνα μια ιδιαίτερη και μοναδική εμπειρία στη μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών.

Το τέλος της εθνογραφίας;

Έχει υποστηριχθεί ότι η κρίση που διέρχεται η ανθρωπολογία σήμερα μπορεί να αναζητηθεί, εκτός από την αμφισβήτηση της έννοιας του πολιτισμού, και στην κατάρρευση του παραδείγματος της «επιστημονικής εθνογραφίας» (Grimshaw και Hart 1995). Από την ανάλυση που προηγήθηκε προκύπτει ότι η εθνογραφία αποτελεί τη βάση μιας «αρχετυπικής εμπειρίας», η οποία ορίζει και αναπαράγει ένα «σύστημα μεθοδολογικών αξιών και επιστημονικής ιδεολογίας» που την αναγνωρίζει και την καθιστά

τη «βασική καταστατική εμπειρία όχι μόνο της ανθρωπολογικής γνώσης, αλλά και των ίδιων των ανθρωπολόγων» (Stocking 1983a:7, πρβλ. Stocking 1992:358-359).²⁸ Ορισμένοι ερευνητές μάλιστα υποστηρίζουν ότι η κοινή εμπειρία της επιτόπιας έρευνας συνενώνει τους ανθρωπολόγους σε μια μεγάλη συντεχνία (Clammer, 1984:63).²⁹

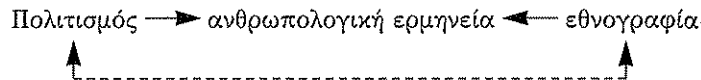
Όπου κι αν δεχτούμε ότι εδράζεται ο πολιτισμός, στα άτομα (σχολή πολιτισμού και προσωπικότητας), στα σύμβολα (συμβολική ανθρωπολογία) ή στο δι-υποκειμενικό χώρο των συλλογικών νοημάτων (ερμηνευτική ανθρωπολογία), η ανθρωπολογική γνώση «ελλοχεύει» παντού όπου υπάρχει διαντίδραση: μεταξύ των ατόμων, των πο-

28. Για μια γλαφυρή περιγραφή του ανθρωπολόγου ως ακαδημαϊκού διανοούμενου, ενταγμένου ταυτόχρονα σε μια πολιτισμική παράδοση εξωτισμού, βλ. Susan Sontag 1966.

29. Θα πρέπει να σημειώσουμε εδώ ότι η ολοκλήρωση ή μη της επιτόπιας έρευνας σηματοδοτεί και σημαδεύει ολόκληρες περιόδους στην προπτυχιακή και τη μεταπτυχιακή ζωή των φοιτητών ανθρωπολογίας στα αγγλοσαξονικά πανεπιστήμια, περιόδους που συνδέονται με αντίστοιχο status των ενδιαφερομένων. Για παράδειγμα, οι "BTFs" (before the field) δεν χαιρούν μεγάλης εκτίμησης ανάμεσα στους μεταπτυχιακούς φοιτητές, οι "ATFs" (after the field ή απλώς "after") είναι σαφώς σε καλύτερη μοίρα, ενώ οι "NBDs" (nothing but dissertation) υστερούν έναντι αυτών που έχουν ήδη δημοσιεύσει τη διατριβή τους σε βιβλίο. Επίσης, ο τόπος όπου ο ανθρωπολόγος έκανε την επιτόπια έρευνά του έπαιξε μέχρι πρόσφατα σπουδαίο ρόλο και αρκετές φορές σημάδευε ολόκληρη τη μετέπειτα καριέρα του. Όσο πιο εξωτικός και απομακρυσμένος ο τόπος, όσο πιο άγνωστη και απομονωμένη η κοινωνία, όσο λιγότεροι άνθρωποι γνώριζαν γι' αυτήν και όσο περισσότερες δυσκολίες αντιμετώπιζε ο ανθρωπολόγος στην επαφή του με τους εντόπιους, τόσο το καλύτερο γι' αυτόν: η φήμη ενός τέτοιου ανθρωπολόγου/«ήρωα» ξεπερνά συνήθως πολύ γρήγορα τα σύνορα όχι μόνο του πανεπιστημιακού του χώρου, αλλά και της ίδιας της χώρας του.

λιτισμικών μορφωμάτων, των κοινών νοημάτων. Αυτή η διαπίστωση μας οδηγεί ασφαλώς στον αδιαπραγμάτευτο διαπολιτισμικό και κοσμοπολιτικό χαρακτήρα της ανθρωπολογίας.

Βρισκόμαστε λοιπόν προ ενός συνεχούς που αρθρώνεται σε τρία σημεία αναφοράς: (α) τον πολιτισμό που τροφοδοτεί, (β) την ανθρωπολογική ερμηνεία, και (γ) την εθνογραφική έρευνα στην οποία θεμελιώνεται η ερμηνεία (βλ. σχήμα 1).



Το συνεχές αυτό αναπτύσσεται με μια δυναμική ισοροπία, η οποία επανακαθορίζεται συνεχώς καθώς αλλάζει η οπτική με την οποία αντικρίζουμε κάθε μέρος του (πρβλ. Agar 1980:193). Έτσι η κριτική και η αμφισβήτηση που δέχεται η ανθρωπολογία οδήγησε νομοτελειακά στην υπονόμηση του παραδείγματος της «επιστημονικής» και «αντικειμενικής» (ή, κατ' άλλους, «ρεαλιστικής») εθνογραφίας.

Τι ακριβώς όμως είναι η σύγχρονη εθνογραφία; Παρότι ο όρος αυτός συμπυκνώνει όλες σχεδόν τις έννοιες της εξελικτικής πορείας της ανθρωπολογικής μεθόδου (επιτόπια, μακροχρόνια, συστηματική συμμετοχική παρατήρηση), δεν είναι εύκολο να προσδιοριστεί επακριβώς, κυρίως κατά την εφαρμογή του στις σύγχρονες δυτικού τύπου κοινωνίες και ιδιαίτερα σε αστεακό πλαίσιο (Kaplan και Manners 1972:191). Οι ανθρωπολόγοι που διεξάγουν

επιτόπια έρευνα σε σύνθετες, βιομηχανικές και «παγκοσμιοποιημένες» κοινωνίες είναι πλέον δύσκολο να ορίσουν τη «μονάδα μελέτης» τους ή τον «εθνογραφικό τόπο» και να προσδιορίσουν τη σχέση του με την ευρύτερη κοινωνία (πρβλ. Stocking 1992:367). Επιπλέον, δεν είναι εύκολο να προσδιοριστούν επακριβώς οι δραστηριότητες που εμπλέκονται στην επιτόπια έρευνα, ούτε οι διαδικασίες και τα στάδια μέσα από τα οποία οι δραστηριότητες αυτές καταλήγουν στη γραπτή απεικόνιση ενός πολιτισμού.³⁰ Ο Michael Agar υποστηρίζει ότι «η εθνογραφία είναι για τις κοινωνικές επιστήμες ό,τι η τζαζ για τη μουσική» (1980:92), υπονοώντας ότι παρά τις γενικές κατευθυντήριες οδηγίες που του παρέχει η εθνογραφική μέθοδος, ο ανθρωπολόγος χρειάζεται συχνά να αυτοσχεδιάσει εκμεταλλευόμενος ευκαιρίες που του παρουσιάζονται και επινοώντας στρατηγικές ανάλογα με την περίσταση. Με άλλα λόγια, η εθνογραφία απαιτεί όχι μόνο να ξέρει κανείς «πώς» διεξάγεται η εθνογραφική έρευνα, αλλά, επιπλέον, και να τη διεξάγει (Sanjek 1990γ:411). Ο ανθρωπολόγος θα πρέπει να αποφασίσει εκεί επί τόπου τι να παρατηρήσει, τι να ακούσει και τι να καταγράψει. Με αυτή την έννοια η εθνογραφική μέθοδος δεν αποτελείται

30. Στη μεθοδολογία της ανθρωπολογίας έχουν περιγραφεί από αρκετούς ερευνητές συγκεκριμένα στάδια της εθνογραφικής διαδικασίας, όπως: (i) η πρώτη επαφή, (ii) το πολιτισμικό σοκ, (iii) η ανακάλυψη του αυτονόητου, (iv) το διάλειμμα, (v) η εστίαση, (vi) κορεσμός, δεύτερο διάλειμμα, και (vii) η αναχώρηση από την επιτόπια (Bernard 1994:158-164). Εντούτοις, ο κάθε ανθρωπολόγος μπορεί να έχει διαφορετική εμπειρία ως προς τα στάδια αυτά, γεγονός που αποκαλύπτει για άλλη μια φορά τη μοναδικότητα, την ευελιξία, αλλά και τη μεταβλητότητα της συμμετοχικής παρατήρησης.

από περιγεγραμμένες οδηγίες και αυστηρές εντολές, αλλά από συστάσεις και παραδείγματα (Firth 1984:ix). Θα μπορούσε να παρομοιάσει κανείς τις σημειώσεις για τη μεθοδολογία με βιβλίο μαγειρικής, όπου δίδονται τα βασικά υλικά και οι οδηγίες εκτέλεσης μιας συνταγής, αλλά, όπως είναι γνωστό, δεν μαθαίνει να μαγειρεύει κανείς μόνο από το βιβλίο συνταγών. Αυτή η ερευνητική διαδικασία, που εκ πρώτης όψεως φαίνεται «εύκολη», ρευστή, χαλαρή, απαιτεί στην πραγματικότητα αυστηρότατη πειθαρχία, γνώσεις και έλεγχο της σχετικής βιβλιογραφίας εκ μέρους του ερευνητή/ανθρωπολόγου.

Επιπρόσθετα, κατά τη διεξαγωγή της έρευνάς του ο ανθρωπολόγος, αντίθετα από τον ιστορικό, χρειάζεται να δημιουργήσει ο ίδιος τα γραπτά τεκμήρια της έρευνάς του, δηλαδή τις σημειώσεις του (Sanjek 1990a:xi). Στο τελικό προϊόν, την εθνογραφία, θα συνδυαστούν οι απόψεις των εντοπίων – ή για την ακρίβεια οι απόψεις των εντοπίων όπως τις «είδε» και τις κατέγραψε ο εθνογράφος, φιλτραρισμένες μέσα από τις δικές του εμπειρίες – και θα προσαρμοστούν κατά το στάδιο της συγγραφής στο ακροατήριο στο οποίο θα απευθυνθούν. Με τον τρόπο αυτό οι εθνογραφίες αναδύονται μέσα από τη σχέση της πολιτισμικής παράδοσης του εθνογράφου, της ομάδας που ο εθνογράφος μελετά και του ακροατηρίου στο οποίο απευθύνονται (πρβλ. Agar 1986:19), διαμεσολαβώντας έτσι σε διαφορετικά «νοηματικά πλαίσια» τα οποία συχνά αποτελούν και διαφορετικά παραδείγματα (Giddens 1976:144).

Κατά την «κλασική» περίοδο της ανθρωπολογίας, η οποία αρχίζει με τον Β. Malinowski και διατηρείται ως το τέλος της αποικιοκρατίας, οι περισσότεροι Δυτικοευρωπαίοι και Βορειοαμερικανοί ερευνητές συμφωνούσαν σε

γενικές γραμμές με τη μέθοδο της εθνογραφίας όπως είχε διαμορφωθεί από τους F.H. Cushing, F. Boas, W.H.R. Rivers και όπως ολοκληρώθηκε αργότερα από τους Β. Malinowski και M. Mead. Σοβαρά προβλήματα σχετιζόμενα με τη μεθοδολογία της ανθρωπολογικής έρευνας δεν είχαν ανακύψει μέχρι τη δεκαετία του 1950. Έως τότε η εθνογραφία εθεωρείτο μια διαδικασία που ο ανθρωπολόγος δεν διδασκόταν, αλλά τη «μάθαινε» μόνος του κατά τη διεξαγωγή της επιτόπιας έρευνάς του. Γι' αυτό πολύ λίγες εργασίες που αναφέρονταν σε μεθοδολογικά, επιστημολογικά, ηθικά ή πολιτικά ζητήματα εθνογραφικής έρευνας και ανάλυσης είχαν δημοσιευτεί την περίοδο αυτή (πρβλ. Nash και Wintrob 1972).³¹

Ωστόσο, τη δεκαετία του 1960, δεκαετία που σηματοδοτεί και την έναρξη της μετα-αποικιοκρατικής περιόδου στην παγκόσμια ιστορία, η κατάσταση αρχίζει να μεταβάλλεται. Η ανθρωπολογία εγκαταλείπει σταδιακά τους «πρωτόγονους» πληθυσμούς και στρέφεται στις παρυφές του δυτικού κόσμου, κυρίως του ευρωπαϊκού. Η στροφή αυτή την αναγκάζει να συνομιλήσει περισσότερο από ποτέ άλλοτε με τα νέα ρεύματα που διαμορφώνονται – αυτή την εποχή των πολιτικών, οικονομικών και πολιτισμικών ανακατατάξεων – στο χώρο των άλλων κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών. Η αναγνώριση του εξουσιαστικού περιεχομένου του ανθρωπολογικού λόγου, καθώς

31. Για μια επισκόπηση των δημοσιεύσεων στο επίσημο περιοδικό της Αμερικανικής Ανθρωπολογικής Εταιρείας (A.A.A.) *American Anthropologist*, κατά την περίοδο 1930-1953, βλ. Oscar Lewis, όπου ο ερευνητής επισημαίνει ότι μόνο επτά άρθρα είχαν δημοσιευτεί πάνω σε μεθοδολογικά ζητήματα και ότι τα περισσότερα από αυτά αφορούσαν τη γλώσσα ([1953] 1970:14-15).

και η διαπίστωση ότι ο τρόπος που οι ανθρωπολόγοι γράφουν τις εθνογραφίες τους δεν είναι καθόλου ουδέτερος ούτε αντικειμενικός, είχε σοβαρές επιπτώσεις στην εθνογραφία. Η κλασική ολιστική μονογραφία ("the total ethnography") με την «αντικειμενική» περιγραφή, σε τρίτο πρόσωπο, του «γνώστη» ανθρωπολόγου που παρατηρούσε «αφ' υψηλού» και αμερόληπτα την κοινωνία που μελετούσε, σαν να κρατούσε μια παντοδύναμη κάμερα που κατέγραφε ρεαλιστικά τα πάντα όπως ήταν «στην πραγματικότητα», αμφισβητείται πλέον έντονα (Marcus και Gushman 1982:31-32). Έτσι η σχέση μεταξύ εθνογραφικής αναπαράστασης και πραγματικότητας εμφανίζεται προβληματική (Carrithers 1992). Όπως δεν υπάρχει ο ιδανικός παρατηρητής, έτσι δεν υπάρχει και η ιδανική απεικόνιση της πραγματικότητας, και επομένως η αναζήτηση της «καθαρής γνώσης» αποτελεί ουτοπία (Merleau-Ponty 1962).³²

Με αφετηρία την αμφισβήτηση αυτή, μερικοί ερευνητές έχουν φτάσει στο σημείο να διερωτώνται «τι έχει πάει στραβά με την εθνογραφία», και συχνά προαναγγέλλουν το τέλος της (Worsley 1970, Johnson 1987, Ham-

32. Σύμφωνα με τη φαινομενολογική ψυχολογία του Merleau-Ponty (1962 [1945]), καθίσταται σαφές ότι η αντίληψη ενυπάρχει στη συνείδηση και δεν αποτελεί αυτόνομη διαδικασία. Η διαπίστωση αυτή, που δεν διαχωρίζει θεωρητικά την αντίληψη από τη συνειδητή εμπειρία, δεν μας επιτρέπει να υποστηρίξουμε ότι τα γεγονότα, και ακόμη περισσότερο τα επιστημονικά δεδομένα, βρίσκονται κάπου και περιμένουν κάποιον ερευνητή να τα ανακαλύψει. Κατά τον Merleau-Ponty, η προθετικότητα [της συνείδησης] ως ενσωματωμένη διανοητική λειτουργία είναι ιστορικά προσδιορισμένη (ό.π.). Επομένως, «ιδανικός παρατηρητής και ιδανική θέση για παρατήρηση και απόκτηση καθαρής γνώσης όχι μόνο δεν υπάρχει, αλλά αποτελεί και πηγή λάθους» (1964:120).

mersley³³ 1992, Clough³⁴ 1992). Ο Adam Kuper (1996 [1983], ελληνική έκδοση 1994) υποστηρίζει ότι παρά τα εβδομήντα χρόνια συνεχούς πρακτικής, η επιτόπια έρευνα παραμένει μια αδιαμόρφωτη και εν πολλοίς ανόμοια πρακτική. Από την άλλη πλευρά, ο Roger Sanjek διερωτάται για την εγκυρότητα του εθνογραφικού υλικού που αποκομίζει ο ερευνητής, με μόνη εγγύηση την παρουσία του στο πεδίο της έρευνας "just by being there" (1990γ:404, πρβλ. Geertz 1988). Γιατί, αν δεχτούμε ότι οι εθνογραφικές σημειώσεις είναι η σάρκα και τα οστά της παραγόμενης εθνογραφίας, αποτελούν δηλαδή το κατ' εξοχήν τεκμήριο της ανθρωπολογικής παρουσίας στο χώρο της επιτόπιας έρευνας, τότε υπάρχει ένα με-

33. Ο Martin Hammersley στο βιβλίο του *What's Wrong with Ethnography?* [Το Πρόβλημα της Εθνογραφίας] (1992), παρόλο που υποστηρίζει ότι οι ποιοτικές μέθοδοι, μεταξύ των οποίων και η εθνογραφία, έχουν δική τους λογική και δικά τους κριτήρια που τους εξασφαλίζουν εγκυρότητα, εκφράζει την ανησυχία του για τις νέες κατευθύνσεις της εθνογραφίας και για την κριτική που ασκείται στην έννοια αυτή από τους ίδιους τους εθνογράφους (1992:1-3).

34. Η Patricia Ticineto Clough, στο σημαντικό βιβλίο της *The End(s) of Ethnography* [Το Τέλος της Εθνογραφίας] (1992), επιχειρεί μια κριτική προσέγγιση της εθνογραφίας μέσα από μια μεταδομιστική ανάλυση, η οποία εμπεριέχει ψυχαναλυτικά και φεμινιστικά στοιχεία. Αυτός ο προβληματισμός του τέλους της εθνογραφίας εντάσσεται στο γενικότερο ρεύμα της μετανεωτερικής κριτικής η οποία έχει ήδη προαναγγείλει το τέλος της φιλοσοφίας, το τέλος του μυθιστορήματος, το τέλος της ιδεολογίας. Όπως όμως έχει παρατηρήσει ο Jean-Francois Lyotard (προφορική μαρτυρία), δεν πρόκειται για το τέλος του είδους, αλλά για το τέλος της εποχής στην οποία αυτό ήκμασε. Έτσι λοιπόν η αναφορά στο τέλος της εθνογραφίας δεν ακυρώνει τη σημασία της μεθόδου, σηματοδοτεί όμως το τέλος της «παραδοσιακής» εθνογραφίας και την αρχή μιας κριτικής και αναστοχαστικής προσέγγισης.

θοδολογικό κενό μεταξύ του τρόπου που «συλλέγονται» οι σημειώσεις αυτές, του τρόπου που ταξινομούνται και αναλύονται, καθώς και του τρόπου που μεταφέρονται κατόπιν στην ερμηνεία που κατασκευάζεται στο τελικό εθνογραφικό κείμενο (πρβλ. Sanjek 1990α: xii-xiii).

Από τη μεριά του ο James Clifford θεωρεί το μοντέλο της «συμμετοχικής παρατήρησης» παραπλανητικό, διστάζει ωστόσο να προτείνει την αντικατάστασή του με το απλουστευτικό «συμμετοχική συγγραφή». Έτσι, ενώ θεωρεί την επιτόπια έρευνα «ένα σύνθετο ιστορικό, πολιτικό και δι-υποκειμενικό σύνολο εμπειριών το οποίο υπερβαίνει τις μεταφορές της συμμετοχής, της παρατήρησης, της μύησης, της ψυχοσυναισθηματικής επαφής ή της μάθησης...» (Clifford 1990:53), η ανάλυσή του είναι «γραφοκεντρική» (graphocentric), εφόσον βασιίζεται στην πεποιθησή του ότι ο ανθρωπολόγος κατά την επιτόπια έρευνα «εγγράφει», «αντιγράφει» και «περιγράφει». Εντούτοις, η διαδικασία του μετασχηματισμού των εικόνων που έχει εγκλωβίσει στη μνήμη του ο ερευνητής κατά την περίοδο της επιτόπιας έρευνας σε αναπαραστάσεις, και το πέρασμα από τις προσωπικές του σημειώσεις σε γραπτό εθνογραφικό κείμενο και αφήγηση στη συνέχεια, μπορεί να πάρει ποικίλες μορφές, να γνωρίσει διάφορες φάσεις και πολλές περιπέτειες.³⁵

35. Βλ. Κ. Hastrup (1993:175-176). Θα παραθέσω δύο παραδείγματα το καθένα από τα οποία περιγράφει με τον τρόπο του τις δυσκολίες και τις πολύπλοκες καταστάσεις μέσα από τις οποίες παράγεται η εθνογραφική γραφή. Ο Edmund Leach έχασε το πρωτότυπο των σημειώσεών του μέσα στο τρένο κατά το ταξίδι της επιστροφής και έγραψε το τελικό κείμενο του βιβλίου του *Political Systems of Highland Burma: A Study of Kachin Social Structure*,

Αν ρίξουμε μια ματιά στις εκατοντάδες εθνογραφίες που έχουν δημοσιευτεί, θα διαπιστώσουμε πράγματι μια πολύ μεγάλη ποικιλία τόσο στη μορφή και στο ύφος όσο και στη μεθοδολογία των προσεγγίσεων, καθώς και στο υλικό και φυσικό περιβάλλον της έρευνας.

Ο Napoleon Chagnon έζησε με τους Γιανομάμι (Yanomami) επί δεκαεννέα συνεχείς μήνες στο πρώτο του ταξίδι σε μια περιοχή στα σύνορα της Βενεζουέλας με τη Βραζιλία, φτάνοντας εκεί έπειτα από ταξίδι τεσσάρων ημερών με μηχανοκίνητη βάρκα μέσω του ποταμού Ορι-

από μνήμης. Τα ερωτήματα που προκύπτουν στην περίπτωση αυτή αναφέρονται στο ποια είναι η πραγματική σχέση μεταξύ των σημειώσεων και των εθνογραφιών και στο πώς οι σημειώσεις προκαλούν και αναζωογονούν τη μνήμη του εθνογράφου.

Ο Claude Lévi-Strauss, από την άλλη, προσπάθησε να περιγράψει τον τρόπο σκέψης και την κοινωνική οργάνωση των Ινδιάνων Munde, μιας «άγριας» φυλής στις πηγές του Αμαζονίου, χωρίς να γνωρίζει λέξη από την τοπική γλώσσα και έχοντας χάσει το διερμηνέα του στο επίπονο και μακρινό ταξίδι του πηγαμιού. Ο ίδιος ο C. Lévi-Strauss δηλώνει την ικανοποίησή του που είχε φτάσει στο «έσχατο σημείο της αγριότητας», είχε φτάσει δηλαδή να συναντήσει τη φυλή αυτή που «κανείς άλλος [λευκός] δεν είχε δει ποτέ και ίσως δεν θα ξανάβλεπε στη συνέχεια». Ταυτόχρονα, όμως, εκφράζει και την απογοήτευσή του για το γεγονός ότι είχε εκεί μπροστά του τους Μούντε (Munde), «σαν αντανάκλαση στον καθρέφτη» του, τόσο κοντά που «μπορούσε να τους αγγίξει» κι όμως δεν μπορούσε να καταλάβει τη γλώσσα τους (Lévi-Strauss 1975:217-218). Παρά ταύτα, έχοντας γράψει γι' αυτούς, διερωτάται στη συνέχεια αν η σύγχυση που μπορεί να προκληθεί στον αναγνώστη προκύπτει από τη διαφορετικότητα της φυλής ή από την αδυναμία του εθνογράφου να κατανοήσει αρχικά και να περιγράψει στο κείμενό του στη συνέχεια τα μέλη και τη ζωή της φυλής αυτής (Lévi-Strauss [1955] 1975:333). [Χρησιμοποίηώ την αγγλική μετάφραση για την τελευταία αναφορά στους *Θλιμμένους Τροπικούς* του Lévi-Strauss γιατί θεωρώ την απόδοση αυτού του κομματιού της μετάφρασης ακριβέστερη από την αντίστοιχη ελληνική].

νόκο και πορεία μίας μέρας στην πυκνή ζούγκλα· παρέμεινε δε πλήρως απομονωμένος και μίλια μακριά από το κοντινότερο χωριό και την ιεραποστολή της περιοχής. Η διαμονή του με τους Γιανομάμι, πολλές ομάδες των οποίων δεν είχαν έλθει σε επαφή με λευκούς μέχρι την εποχή που ο N. Chagnon έκανε την επιτόπια έρευνά του, υπήρξε δύσκολη, σκληρή και εξαιρετικά επικίνδυνη, γιατί, όπως ο ίδιος περιγράφει στην εθνογραφία του (1977 [1968]), βρέθηκε αρκετές φορές εν τω μέσω βίαιων πολεμικών συγκρούσεων των διαφόρων φυλών μεταξύ τους και έτυχε και ο ίδιος βίαιης μεταχείρισης.³⁶ Ούτε ένας από τους Γιανομάμι δεν ήξερε αγγλικά. Δεν υπήρχαν γραπτά στοιχεία για τη φυλή αυτή, παρά μόνο ορισμένες περιγραφές ιεραποστόλων που τους παρουσίαζαν ιδιαίτερα επιθετικούς. Επιπλέον, κατά την περίοδο της επιτόπιας έρευνας, η επιβίωση του ανθρωπολόγου εξαρτιόταν κυριολεκτικά και κατά τρόπο απόλυτο από τους ανθρώπους που τον «φιλοξενούσαν». Όταν μετά από δεκαεννέα μήνες επέστρεψε για λίγο στον «πολιτισμό», το πολιτισμικό σοκ της γυναίκας και των δύο παιδιών του, που είχαν έλθει να τον δουν από τις Η.Π.Α. στο Καράκας, υπήρξε μεγαλύτερο από αυτό του ίδιου κατά την πρώτη του επαφή με τους Γιανομάμι.³⁷ Είναι δύσκολο να συλ-

36. Γι' αυτό άλλωστε τους αποκαλεί και «βίαιους». Ο τίτλος της εθνογραφίας του N. Chagnon είναι: *Yanomami, The Fierce People* [Γιανομάμι, οι Βίαιοι Άνθρωποι], τίτλος που αργότερα προκάλεσε την αντίδραση ορισμένων ανθρωπολόγων (Marcus και Fischer 1986).

37. Η πρώτη επαφή του N. Chagnon με τους Γιανομάμι υπήρξε τραυματική. Όταν το Νοέμβριο του 1964 έφτασε συνοδευόμενος από έναν ιεραπόστολο, ο οποίος είχε κάπως εξοικειωθεί με το χώρο, σε ένα από τα χωριά των Γιανομάμι στο οποίο σκόπευε να μεί-

λάβει κανείς μεγαλύτερη εγκατάλειψη και αφοσίωση στο εθνογραφικό καθήκον από αυτή του N. Chagnon.

Εντελώς αντίθετη από αυτή του Napoleon Chagnon μπορεί να θεωρηθεί η εμπειρία του Malcom Young (1991), ο οποίος έκανε επιτόπια έρευνα στο αστυνομικό τμήμα του Νιούκαστλ όπου υπηρετούσε ως αστυνομικός. Έτσι δεν χρειάστηκε ούτε να απομακρυνθεί ούτε να επιστρέψει στο σπίτι του, αλλά ούτε και να μετακινηθεί από και προς το πεδίο της έρευνας. Τα γεωγραφικά όρια μεταξύ του ερευνητή και του ερευνώμενου είχαν συρρικνωθεί και το προϊόν της έρευνάς του ήταν πράγματι μια «υπόθεση από τα μέσα».³⁸

Κάπου στο ενδιάμεσο των παραπάνω εμπειριών μπορεί να τοποθετηθεί η εθνογραφική προσέγγιση της Neni Panourgia (1995), η οποία από τη Νέα Υόρκη επέστρεψε «οίκοι», στην Αθήνα, την πόλη δηλαδή όπου γεννήθηκε και μεγάλωσε, προκειμένου να κάνει επιτόπια έρευνα ανάμεσα στα μέλη της οικογένειάς της. Εδώ ο τόπος της εθνογραφικής έρευνας ταυτίζεται με τον οικείο τόπο των προσωπικών αναμνήσεων και των έντονων συγκινήσεων. Με αφετηρία το θάνατο ενός αγαπημένου προσώπου η N. Panourgia μας οδηγεί, μέσα από τις τελετουργίες πένθους και τις συνεχείς μεταβολές των σχέσεων και των συναισθηματικών δεσμών των μελών της οικογένειάς της, στους μετασχηματισμούς της σύγχρονης Αθήνας και τις ποικίλες ταυτότητές της. Το κείμενό της, αυτοβιογραφικό και εξο-

νει, τους «υποδέχτηκε» μια ομάδα Γιανομάμι που βγάζοντας αφρούς από τα ρουθούνια και το στόμα άρχισε να τους σημαδεύει με τόξα (Chagnon [1968] 1977:5).

38. Η εθνογραφία του Malcom Young έχει τίτλο *An Inside Job: Policing and Police Culture in Britain* [Μία Υπόθεση από τα Μέσα: Αστυνόμηση και Πολιτισμός της Αστυνόμησης στη Βρετανία].

μολογητικό, συναισθηματικό και ταυτόχρονα κριτικό, ισορροπεί ανάμεσα στην εθνογραφία και στη λογοτεχνική κριτική. Στην προσέγγισή της τα όρια μεταξύ/άλλου, επιτόπιας/οίκου αποδεικνύονται ασαφή.

Τελικά, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι στην πραγματικότητα η εθνογραφική πρακτική μπορεί να πάρει τόσες μορφές όσοι και οι ανθρωπολόγοι που πραγματοποιούν επιτόπια έρευνα.

Εξάλλου, η εθνογραφία ως έννοια εμπεριέχει ταυτόχρονα τόσο το αποτέλεσμα της ανθρωπολογικής διαδικασίας, που είναι το εθνογραφικό κείμενο, όσο και την ίδια τη διαδικασία της ανθρωπολογικής έρευνας, μέσω της οποίας προετοιμάζεται, παράγεται, συγγράφεται και κυκλοφορεί αυτό το κείμενο. Ασφαλώς η διαδικασία επηρεάζει το τελικό προϊόν, αλλά αυτό γίνεται μέσα από πολύπλοκες διαδικασίες και άγνωστους δρόμους. Κι αυτό γιατί τόσο η επιτόπια έρευνα του ανθρωπολόγου όσο και το προϊόν της εντάσσονται σε ευρύτερα κοινωνικο-πολιτικά, συμβολικά, οικονομικά και ιστορικά πλαίσια σε τοπικό και παγκόσμιο επίπεδο (πρβλ. Sanjek 1990β:255). Από τη στιγμή της εισόδου στην επιτόπια έρευνα μέχρι τη δημοσιοποίηση της έκθεσης ή του βιβλίου με τα αποτελέσματα της έρευνάς του, ο ανθρωπολόγος θα πρέπει να κινηθεί σε δύο επίπεδα: το πρώτο είναι η καθημερινή γνώση που οι εντόπιοι χρησιμοποιούν για να τα βγάζουν πέρα με τη ζωή τους και στην οποία ο ανθρωπολόγος πρέπει να εισχωρήσει, τόσο για να ανακαλύψει τις τοπικές σημασίες, την τοπική λογική και τα κίνητρα, όσο και για να επιβιώσει κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας. Στο δεύτερο επίπεδο ο ανθρωπολόγος μέσα από τις σημειώσεις του πρέπει να συσχετίσει, να συγκρίνει και να προβάλει προς τα έξω αυτά που έχει προσλάβει κατά την παραμονή του στην τοπι-

κή κοινωνία (Sanjek 1990β:252-53, Bond 1990:288), μεταμορφώνοντας έτσι αυτή την «πρώτη γνώση» σε «δεύτερη γνώση» (Carrithers 1992:108-110). Δεν πρόκειται πλέον για προσωπική γνώση, μια γνώση που του επιτρέπει να επικοινωνήσει με τους ανθρώπους γύρω του, αλλά για μια κριτική γνώση τού πώς μπορεί να συγκρίνει κανείς μια κοινωνία και έναν πολιτισμό με άλλους και, ενδεχομένως, με τον ίδιο του τον πολιτισμό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9

«ΑΠΟ ΤΗ ΣΚΟΠΙΑ ΤΟΥ ΙΘΑΓΕΝΟΥΣ»: Η ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΑ ΩΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

Η εθνογραφία ως μορφή έρευνας άρχισε με τα ερευνητικά προγράμματα και τις διάφορες αποστολές σε φυλές Ινδιάνων που πραγματοποιήθηκαν κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα στις Η.Π.Α. και λίγο αργότερα με τις βρετανικές αποστολές για τη διάσωση των «εξωτικών» πολιτισμών, αυτό που ο Alfred Cort Haddon αποκαλούσε «μελέτη περιοχών που γίνονται όλο και πιο σπάνιες» (Stocking 1983:81). Αυτή η μορφή εθνογραφίας χαρακτηριζόταν από μεγάλη απόσταση μεταξύ του ερευνητή και του ερευνώμενου πληθυσμού. Συχνά οι ανθρωπολόγοι εκείνης της περιόδου και κυρίως στη βρετανική παράδοση δεν στήριζαν τις πολιτισμικές αναπαραστάσεις τους σε παρατηρήσεις από «πρώτο χέρι», αλλά τις αντλούσαν από τη μελέτη εκθέσεων που γράφονταν από διοικητικούς υπαλλήλους των αποικιών, ιεραποστόλους, περιηγητές ή και από τα κατευθυνόμενα ερωτηματολόγια που έστελναν οι ίδιοι για να συμπληρωθούν από μέλη αποστολών (επιστημονικών ή άλλων) που βρίσκονταν σε μακρινές περιοχές.

Αυτή η πρακτική διατηρήθηκε ακόμη κι όταν οι ανθρωπολόγοι άρχισαν να επισκέπτονται οι ίδιοι και να παραμένουν για ορισμένα χρονικά διαστήματα στους μακρινούς κόσμους για τους οποίους ήθελαν να γράψουν. Η

πρακτική αυτή υιοθετήθηκε, για διαφορετικούς βέβαια λόγους, και αναπτύχθηκε, με διαφορετικούς τρόπους, και από τις δύο πλευρές του Ατλαντικού.

Τόσο στη Βόρειο Αμερική όσο και στη Βρετανία, οι επιστήμονες που καθιέρωσαν την εθνογραφική επιτόπια έρευνα είχαν εκπαιδευτεί προηγουμένως στις μεθόδους της άμεσης παρατήρησης άλλων επιστημονικών κλάδων και κυρίως των φυσικών επιστημών. Η ανάπτυξη όμως της επιτόπιας εθνογραφικής έρευνας έλαβε διαφορετική κατεύθυνση στις δύο αυτές ανθρωπολογικές παραδόσεις. Η αμερικανική παράδοση, από τη μία πλευρά, ιδιαίτερα υπό την επίδραση του F. Boas –ο οποίος διέθετε βασική εκπαίδευση στα μαθηματικά, τη φυσική και τη γεωγραφία–, στράφηκε κυρίως στη δημιουργία μιας εκτεταμένης βάσης δεδομένων, όπως θα την αποκαλούσαμε με σημερινούς όρους, πάνω σε θεματικές όπως είναι η γλώσσα, οι μύθοι, ο υλικός πολιτισμός, τα τεχνήματα, οι τρόποι κοινωνικής οργάνωσης. Οι πληροφορίες αυτές συνοπτικά παρουσιασμένες σε κείμενα αποτελούσαν τη βάση για τη δημιουργία θεωριών (Vincent 1990:73, Urry 1984:60). Σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη αυτή έπαιξε το γεγονός ότι οι Αμερικανοί ανθρωπολόγοι είχαν εξοικειωθεί με την πολιτισμική διαφορά, δεδομένου ότι έπρεπε να την αντιμετωπίσουν σε καθημερινή βάση, και το ερώτημα που καλούνταν να απαντήσουν ήταν πώς θα την αφομοιώσουν και θα την ενσωματώσουν στο κυρίαρχο πολιτισμικό σχήμα της χώρας τους.

Η βρετανική σχολή, από την άλλη πλευρά, ενδιαφερόταν για συγκεκριμένα «δεδομένα» που προέκυπταν από τη μελέτη διαφόρων κοινωνιών, τα οποία συγκρίνονταν και συσχετιζόνταν μεταξύ τους για να εξηγήσουν τη «φυσιολογία» των κοινωνιών, όπως ανέφερε χαρακτηριστικά

ο Radcliffe-Brown (1958:67). Αυτή η παράδοση ήταν άμεσα επηρεασμένη από τον A.C. Haddon, αρχικά ζωολόγο, ο οποίος στη συνέχεια στράφηκε στην ανθρωπολογία, τον W.H.R. Rivers, γιατρό-ψυχίατρο, τον B. Malinowski, ανθρωπολόγο με θητεία στην πειραματική ψυχολογία, και τον A.R. Radcliffe-Brown, επίσης ανθρωπολόγο με ιδιαίτερη κλίση στις φυσικές επιστήμες (πρβλ. Herle και Rouse 1998). Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ότι στη βρετανική σχολή η επιτόπια έρευνα αναπτύχθηκε ως μέθοδος από την ανάγκη απόκτησης αξιόπιστων «δεδομένων» για άλλους πολιτισμούς που θα καθιέρωναν την ανθρωπολογία ως έναν «πραγματικά επιστημονικό» κλάδο για τη μελέτη του ανθρώπου (Radcliffe-Brown 1958:67-8).

Η έμφαση, επομένως, στη βρετανική παράδοση δόθηκε στα «επιστημονικά δεδομένα» που μπορούσαν να αποκτηθούν με συγκεκριμένη και εξειδικευμένη «επιστημονική» μεθοδολογία. Αυτή η έμφαση δεν ήταν απαραίτητη στην αμερικανική σχολή όπου η ανθρωπολογία, ήδη από τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, είχε καθιερωθεί ως επιστημονικός κλάδος σε μουσεία, πανεπιστήμια και κυβερνητικές υπηρεσίες (Vincent 1990:80-1, πρβλ. Urry 1984:61).

Η αμερικανική σχολή πολιτισμικής ανθρωπολογίας

Στις Ηνωμένες Πολιτείες την εθνογραφική παράδοση εγκαινίασαν ο Lewis Henry Morgan,¹ ο Frank Hamilton

1. Σύμφωνα με τον R. Sanjek, το έργο του Lewis Henry Morgan είναι εθνογραφικό, γιατί εμπεριέχει τα τρία κατά τη γνώμη του κύρια στοιχεία της εθνογραφικής μεθόδου: τα πολιτισμικά στοιχεία, τη

Cushing και κυρίως ο Franz Boas.² Η παράδοση αυτή στηριζόταν βασικά σε εντόπιους πληροφορητές, άνδρες και γυναίκες, από τους οποίους οι ανθρωπολόγοι-ερευνητές έπαιρναν τις πληροφορίες που ήθελαν ή τους οποίους εκπαίδευαν ώστε να μπορούν να παρατηρούν και να συλλέγουν πληροφορίες οι ίδιοι στην τοπική τους γλώσσα. Οι ερευνητές αυτοί, παρότι στήριξαν τις συγκρίσεις τους (κυρίως ο πρώτος)³ σε εκθέσεις ιεραποστόλων και περιη-

σύγκριση και την αναγωγή στα συμφραζόμενα (Sanjek 1990β:188, 1990γ:395).

2. Το πλούσιο εθνογραφικό έργο του F. Boas δίνει μεγάλη έμφαση στη μέθοδο και επικεντρώνεται στους Ινδιάνους και στους Εσκιμώους της Βορείου Αμερικής. Στο διάστημα 1884-1948 ο F. Boas δημοσίευσε πάνω από 30 έργα, σημαντικότερο από τα οποία θεωρείται το *Race, Language and Culture* [Φυλή, Γλώσσα και Πολιτισμός] (1940), το οποίο αποτελεί συλλογή παλαιότερων δημοσιεύσεων του και περιγράφει με σαφήνεια τη μέθοδο συλλογής εθνογραφικού υλικού (βλ. Harris 1968:250-289 και 693-694). Ίσως αυτός να είναι ο λόγος που ακόμη και σήμερα τα προγράμματα σπουδών στα τμήματα πολιτισμικής και κοινωνικής ανθρωπολογίας των πανεπιστημίων των Η.Π.Α. δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στη μεθοδολογία απ' όση τα αντίστοιχα βρετανικά.

3. Ο L.H. Morgan επισκέφθηκε ο ίδιος ομάδες Ινδιάνων, κυρίως τους Ιροκέζους (Iroquois), και συνέλεξε εθνογραφικό υλικό για τα συγγενικά τους συστήματα, προσπάθεια που κατέληξε στη δημοσίευση του έργου του *League of the Ho-de-no-sau-nee, or Iroquois* (1851). Αργότερα στηρίχτηκε και σε εκθέσεις περιηγητών και ιεραποστόλων από πολλές περιοχές, κυρίως όμως από την Ινδία και την Αυστραλία, για να συγκρίνει τα «πρωτόγονα» συγγενικά συστήματα σε μία όσο το δυνατόν ευρύτερη κλίμακα. Προϊόν αυτής της σύγκρισης ήταν τα έργα του: *Systems of Consanguinity and Affinity of the Human Family* [Συστήματα Αιματοσυγγένειας και Αγχιστείας της Ανθρώπινης Οικογένειας] (1870) και *Ancient Society* [Αρχαία Κοινωνία] (1963 [1877]). Και τα δύο αυτά έργα επηρέασαν σημαντικά έναν άλλο σπουδαίο ερευνητή της εποχής, τον Friedrich Engels. Το έργο του, *Η Καταγωγή της Οικογένειας, της Ατομικής Ιδιοκτησίας*

γητών, επισκέπτονταν και οι ίδιοι –ήδη από το 1860 ο πρώτος και κατά τη δεκαετία του 1879-1889 οι δύο άλλοι– και παρέμεναν για αρκετό διάστημα στις περιοχές που μελετούσαν, ζώντας και παρατηρώντας τον εντόπιο πληθυσμό. Ο βασικός όμως προσανατολισμός τους απέβλεπε περισσότερο στη μελέτη κοινωνιών που απειλούνταν με εξαφάνιση και έπρεπε να αποτυπωθούν, και λιγότερο στη συμμετοχική παρατήρηση της καθημερινής πραγματικότητας όπως τη ζούσαν εκείνη τη στιγμή οι εντόπιοι πληθυσμοί. Η εθνογραφία τους δηλαδή είχε ένα «σωστικό» χαρακτήρα (salvage ethnography) πολιτισμών που στηρίζονταν στη μνήμη και την αφήγηση και δεν είχαν γραπτή ιστορία. Ωστόσο, παρά το «σωστικό» αυτό προσανατολισμό, η μεθοδολογία ορισμένων από αυτούς τους ερευνητές είχε μια αμεσότητα που τη διέκρινε σαφώς από τη διαμεσολαβημένη, έμμεση επικοινωνία μέσω διερμηνέων και από την «αντικειμενική» και από απόσταση παρατήρηση. Η μέθοδος αυτή ανέδειξε στοιχεία και τεχνικές επιτόπιας συμμετοχικής παρατήρησης που σημάδεψαν τη μετέπειτα πορεία της.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο τρόπος με τον οποίο διεξήγαγε την επιτόπια έρευνά του ο F.H. Cushing, ένας από τους πρώτους και σημαντικότερους εθνογράφους, ο οποίος το 1879 προσελήφθη από το Γραφείο Αμερικανικής Εθνολογίας (BAE) για τη μελέτη και καταγραφή του απειλούμενου με εξαφάνιση πολιτισμού των Ινδιάνων Πουέμπλο (Pueblo) των Νοτιοδυτικών Πολιτειών. Μέσα από τις εθνογραφικές εκθέσεις που βασίζο-

και του Κράτους (1966 [1891]), έθεσε τις βάσεις για τη μελέτη του θεσμού της οικογένειας και της συγγένειας, ασφαλώς όμως με τους όρους του αυστηρά εξελικτιστικού μοντέλου της εποχής.

νται στην επιτόπια έρευνα στους Ινδιάνους Ζούνι (Zuni) (1879-1884), ο F.H. Cushing περιγράφει τη μεθοδολογική του προσέγγιση ως «νέα ανακάλυψη» και από τις μετέπειτα περιγραφές του φαίνεται ότι είχε υιοθετήσει ένα είδος «συμμετοχικής παρατήρησης». Σε επιστολή του προς το γραμματέα του Ινστιτούτου Smithsonian της Ουάσινγκτον, Spencer F. Baird – που τον είχε διορίσει ως εθνογράφο – την οποία έστειλε δέκα μήνες μετά την εγκατάστασή του στους καταυλισμούς των Ζούνι, ο F.H. Cushing ζητούσε παράταση της παραμονής του στη φυλή αυτή για να μελετήσει τους Ζούνι το ίδιο καλά «από τα μέσα» όσο τους είχε μελετήσει και «από τα έξω». Στην ίδια επιστολή ο F.H. Cushing αναφέρει ανάμεσα σε άλλα και τα εξής:

«Η “μέθοδός” μου πρέπει να έχει επιτυχία. Ζω ανάμεσα στους Ινδιάνους, τρώω από την τροφή τους, κοιμάμαι στα σπίτια τους... Η ανταμοιβή μου είναι ότι σήμερα... μιλώ μια παράξενα πολύπλοκη γλώσσα, όχι τέλεια αλλά επαρκώς και με ευκολία. Με βάση αυτά, δόξα τω Θεώ, πιστεύω ότι οι σημειώσεις μου θα περιλαμβάνουν πολύ περισσότερα από όσα συνέλεξαν οι προηγούμενοι από εμένα εξερευνητές του Γραφείου και κυρίως αυτά τα οποία εκείνοι απέτυχαν να κατανοήσουν» (στο Sanjek 1990:190-191).

Ο F.H. Cushing έμεινε στη φυλή των Ζούνι, κοντά στο σημερινό Λας Βέγκας στο νότιο τμήμα της πολιτείας Ντακότα των Η.Π.Α., τεσσεράμισι συνολικά χρόνια με μία μόνο ενδιαμέση επίσκεψη στην Ουάσινγκτον, ενώ η αρχική του αποστολή υπολογιζόταν να διαρκέσει μόνο τρεις μήνες (Sanjek 1990:189-191). Αναμφίβολα, ο πρόωρος θάνατος του F.H. Cushing ήταν απώλεια για την αμερικανική εθνογραφική παράδοση.

Ο F. Boas, που ξεκίνησε την επιτόπια έρευνά του στο

Αρκτικό αρχιπέλαγος στους Εσκιμώους της νήσου Μπάφιν (Baffin) όταν ο F.H. Cushing ολοκλήρωσε τη δική του στους Ζούνι, ήταν αυτός που συστηματοποίησε τη μέθοδο και δημιούργησε παράδοση συλλογής εθνογραφικού υλικού μέσω πληροφορητών, επηρεάζοντας για πολλές δεκαετίες την αμερικανική σχολή της πολιτισμικής ανθρωπολογίας (Sanjek 1990β:193, Stocking 1974:57). Ο F. Boas πλησίασε ακόμη περισσότερο στη μέθοδο της συμμετοχικής παρατήρησης και υιοθέτησε τη συστηματική καταγραφή εθνογραφικών σημειώσεων (Sanjek 1990β:193, Stocking 1974:44-53). Η αφοσίωσή του στη λεπτομερή καταγραφή των όσων διαδραματίζονταν καθημερινά κατά την επιτόπια έρευνά του,⁴ και ιδιαίτερα η επιμονή του στην απόδοση των γλωσσικών εκφορών τόσο στην τοπική γλώσσα όσο και σε αγγλική μετάφραση, οδήγησε τον F. Boas στην καθιέρωση ενός συγκεκριμένου τύπου γλωσσολογικής εθνογραφικής ανάλυσης, χαρακτηριστικής της αμερικανικής σχολής πολιτισμικής ανθρωπολογίας (Stocking 1974:116-121).⁵ Την παράδοση αυτή της συστηματικής καταγραφής εθνογραφικών σημειώσεων συνέχισαν οι μαθητές του F. Boas και ιδιαίτερα η M. Mead. Ο F. Boas,

4. Βλ., για παράδειγμα, τις σημειώσεις του F. Boas για τους δώδεκα μήνες παραμονής του στη νήσο Μπάφιν του Αρκτικού αρχιπέλαγους και ιδιαίτερα για τη ζωή του στο ιγκλού καθώς και την περιγραφή του κυνηγιού, όπως αναδημοσιεύονται στο έργο του George Stocking, *A Franz Boas Reader: The Shaping of American Anthropology, 1883-1911* [Ανθολογία για τον F. Boas: Η Διαμόρφωση της Αμερικανικής Ανθρωπολογίας, 1883-1911] (1974:44-55 κ.ά.).

5. Σε επιστολή που απηύθυνε τον Ιούλιο του 1905 στον καθηγητή Holmes, διευθυντή εκδόσεων του περιοδικού *Bulletin* του Γραφείου Αμερικανικής Εθνολογίας, ο Franz Boas αναφέρει μεταξύ άλλων ότι το «σημαντικότερο πράγμα» που ο ίδιος αλλά και κάθε ερευνητής πρέπει να κάνει είναι να γράφει λεπτομερώς και καθη-

επίσης, συνέταξε τυποποιημένους οδηγούς και σχεδιαγράμματα για τον τρόπο συλλογής των πληροφοριών με βάση τους οποίους οι ανθρωπολόγοι έπρεπε να συγκεντρώνουν και να τεκμηριώνουν το υλικό τους. Αυτή η μέθοδος συλλογής υλικού μέσω συνεντεύξεων «καθισμένων πληροφορητών» (seated informants), που απαντούσαν σε συγκεκριμένες ερωτήσεις, είχε στόχο τη δημιουργία μιας βάσης σταθερών και «αντικειμενικών» πληροφοριών, επιτομή των οποίων αποτελούσε το εθνογραφικό κείμενο (Sanjek 1990β:193,197, Stocking 1974:122).

Αυτού του τύπου η εθνογραφία που βασιζόταν κυρίως σε «καθισμένους πληροφορητές» διατηρήθηκε ως τη δεκαετία του 1930. Έκτοτε, το ανθρωπολογικό ενδιαφέρον άρχισε να απομακρύνεται σταδιακά από τη μελέτη των πεδινών και ορεινών ινδιάνικων χωριών και να στρέφεται σε μελέτες κοινοτήτων (community studies) και σε έρευνες που αφορούσαν προβλήματα μειονοτικών ομάδων και μεταναστών σε αστικά περιφέρειες. Οι μελέτες αυτές, που ενδιαφέρονταν κυρίως για την «πολιτισμική επαγωγή» (acculturation)⁶ των παραπάνω ομάδων, απαιτούσαν διαφορετική μεθοδολογία. Στην πραγματικότητα, η ανθρωπολογική έρευνα ακολουθώντας τις μετακινήσεις των Ινδιάνων⁷ και άλλων μειονοτικών ομάδων, που υποχρεώ-

μερινά σημειώσεις, εν είδει ημερολογίου, αλλά ακόμη σημαντικότερη κρίνει «τη δημοσίευση των εθνογραφικών αυτών σημειώσεων, γιατί έτσι το υλικό γίνεται προσίτιο σε άλλους ερευνητές και αποτελεί τη βάση για μελλοντικές έρευνες» (Stocking 1974:122-23).

6. Ο όρος «πολιτισμική επαγωγή» αποδίδει στα ελληνικά τον όρο "acculturation". Ο όρος έχει αποδοθεί και ως «επιπολιτισμός» (βλ. την ερευνητική εργασία του Μιχάλη Μαδιανού, *Επιπολιτισμός και Ψυχική Υγεία Ελλήνων Μεταναστών στις Η.Π.Α.* – 1980. Ομοίως αποδίδει τον όρο και ο Δ.Γ. Τσαούσης 1984).

7. Βλ. Gertrud Dorothea Schier 1993:22-23.

θηκαν να εγκατασταθούν στα αστικά κέντρα για εξεύρεση εργασίας και να διαμορφώσουν τις δικές τους κοινότητες ή να ζήσουν σε ειδικούς καταυλισμούς, επικεντρώθηκε στην προσπάθεια των ομάδων αυτών να ενταχθούν πολιτισμικά και οικονομικά στην ευρύτερη αμερικανική κοινωνία.

Την ίδια περίοδο, ορισμένοι από τους μαθητές του F. Boas άρχισαν να απομακρύνονται από τη Βόρειο Αμερική και να επισκέπτονται μακρινούς και εξωτικούς πολιτισμούς για την επιτόπια έρευνά τους, με στόχο να συγκρίνουν τα «εκεί» ευρήματα με αυτά της αμερικανικής ενδοχώρας. Η M. Mead αποτελεί ένα τέτοιο παράδειγμα με την προσπάθειά της να επεξεργαστεί συγκριτικά την έννοια του πολιτισμού σε διάφορες περιοχές της γης (Σαμόα, Νέα Γουινέα, Μπαλί, Μάνους και σε κοινότητες στη Βόρειο Αμερική). Κατά την μποασιανή αυτή εποχή, που κατά μερικούς ερευνητές αποτελεί τη δεύτερη σημαντική περίοδο της αμερικανικής ανθρωπολογίας (1890-1940) – η πρώτη περίοδος (1851-1889) χαρακτηριζόταν από ανθρωπολογικές μελέτες που διεξάγονταν αποκλειστικά από το Γραφείο Αμερικανικής Εθνολογίας –, η επίδραση της γερμανικής εθνολογικής παράδοσης είναι εμφανής (Voget 1975, Vincent 1990).⁸ Κύριος στόχος της εθνογραφικής μεθόδου είναι να παρακολουθήσει τη διάχυση των πολιτισμικών στοιχείων και να τα χαρτογραφήσει μέσα από μελέτες για τον υλικό πολιτισμό και τη γλώσσα. Κατά την

8. Ο Fred Voget διακρίνει τρεις φάσεις στην αμερικανική ανθρωπολογία τις οποίες ο ίδιος ονομάζει «αναπτυξιακή», «δομική» και «διαφοροποιημένα εξειδικευμένη φάση». Στις φάσεις αυτές η Joan Vincent προσθέτει μια τέταρτη, αυτή της πολιτικής εθνογραφίας που αρχίζει από τη δεκαετία του 1970 και μετά (Vincent 1990:384).

τρίτη περίοδο της αμερικανικής ανθρωπολογίας (1940-1964) η εθνογραφική έρευνα άρχισε να στρέφεται στη μελέτη άλλων κοινωνικών ομάδων και να περιλαμβάνει όχι μόνον φυλές Ινδιάνων ή κοινότητες μεταναστών από την Ευρώπη ή τη Λατινική Αμερική, αλλά και ομάδες λευκών Αμερικανών· όχι μόνο απομακρυσμένες «παραδοσιακές» κοινωνίες, αλλά και σύγχρονες δυτικές· όχι μόνο έρευνες κοινότητας, αλλά και έρευνες σε άλλους, περισσότερο εξειδικευμένους τομείς (όπως εκπαίδευση, υγεία, οικολογία, οικιστική, κοινωνικές ανισότητες). Έτσι, η ανθρωπολογία άρχισε να συνομιλεί και να δέχεται επιρροές και από άλλες κοινωνικές επιστήμες (κοινωνιολογία, πολιτική επιστήμη, οικονομικά), και η εθνογραφική μέθοδος άρχισε να τροποποιείται δεχόμενη επιδράσεις και από άλλες ποιοτικές μεθόδους.

Η βρετανική σχολή κοινωνικής ανθρωπολογίας και η καθιέρωση της «επιστημονικής» εθνογραφίας

Στη Βρετανία το μοντέλο των Sir Edward Burnett Tylor και Sir James George Frazer (οι οποίοι συνήθιζαν να στέλνουν στο πεδίο της έρευνας τους βοηθούς τους για τη συλλογή εθνογραφικών στοιχείων, ενώ εκείνοι έδιναν οδηγίες από την «πολυθρόνα» του γραφείου τους) διήρκεσε περισσότερο απ' ό,τι στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού. Η αποστολή στα Στενά Torres⁹ (Torres Straits Ex-

9. Η αποστολή στα Στενά Torres, που βρίσκονται μεταξύ Αυστραλίας και Νέας Γουινέας, με υπεύθυνο το φημισμένο, ζωολόγο αρχικά και ανθρωπολόγο στη συνέχεια του Πανεπιστημίου του Κέμπριτζ, Alfred Cort Haddon και με κύριο ερευνητή τον W.H.R.

pedition) το 1898-1899 ήταν αυτή που σηματοδότησε την παρακμή και το τέλος της διαμεσολαβημένης αυτής εθνογραφικής πρακτικής, καθώς και την αρχή για την ανακάλυψη της «γνήσιας» ανθρωπολογικής μεθόδου (Stocking 1983:88). Η ανθρωπολογική πρακτική, που διαχωρίστηκε από τις «έρευνες κατόπτευσης»,¹⁰ περιελάμβανε πλέον –σύμφωνα με τον A.C. Haddon– τη φυσική ανθρωπολογία, την εθνολογία, την ψυχολογία, την ιατρική και τη γλωσσολογία, καθώς και αυτό που αργότερα αποτέλεσε την πολιτισμική και κοινωνική ανθρωπολογία (Rouse 1998:50).¹¹ Η έμφαση του A.C. Haddon στη μέθοδο-προϊόν της εκπαίδευσής του στις εργαστηριακές, αλλά κυρίως

Rivers, έχει λάβει μυθικές διαστάσεις και θεωρείται εξαιρετικά σημαντική για δύο λόγους: (α) γιατί αποτύπωσε με τον πλέον συστηματικό και λεπτομερή τρόπο την ορολογία της συγγένειας στην περιοχή καθώς και τα τοπικά έθιμα· και (β) γιατί «ανακάλυψε» και χρησιμοποίησε εκτενώς τη γενεαλογική μέθοδο (Urry 1984:45-46). Πιο συγκεκριμένα, ο Rivers έδειξε ότι η χρήση της γενεαλογικής μεθόδου μπορεί να προσφέρει πολύτιμες πληροφορίες για ποικίλες πτυχές της κοινωνικής ζωής, όπως η ιστορική και δημογραφική εξέλιξη της δεδομένης κοινότητας, οι γαμήλιες ανταλλαγές και μεταβιβάσεις καθώς και τα μεταναστευτικά ρεύματα στην περιοχή. Η έμφαση στη μέθοδο και στη μερική έστω χρήση της ιστορίας κατέστησαν τον Rivers «τον Γαλιλαίο της ανθρωπολογίας» όπως αναφέρει ο Claude Lévi-Strauss (1963:162).

10. Βλ. G. Stocking (1983:81).

11. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι Annita Herle και η Sandra Rouse στον πρόλογο του εορταστικού τόμου που εκδόθηκε για την επέτειο των εκατό χρόνων από την ιστορική αυτή αποστολή (1898-1998), στις παραμονές της αποστολής στα Στενά Torres, η ανθρωπολογία παρέπαιε ανάμεσα στις φυσικές επιστήμες και την τέχνη αναζητώντας τον αυτοπροσδιορισμό της. Τα αποτελέσματα της εν λόγω αποστολής της προσέφεραν το επιστημονικό παράδειγμα της ανθρωπολογικής μεθόδου, προσδιορίζοντας ταυτόχρονα και τα όρια της μεθόδου αυτής (Herle και Rouse 1998:1-5).

στις επιτόπιες μεθόδους στο Κέμπριτζ (μέσω αποστολών), είχε ως αποτέλεσμα την καθιέρωση της φυσικής παρουσίας του ανθρωπολόγου στην «εντατική επιτόπια ανθρωπολογική έρευνα» (Stocking 1983:80-81). Όπως όμως υποστηρίζεται από αρκετούς, η στροφή αυτή στη μη διαμεσολαβημένη, «εντατική» και «συμπυκνωμένη»¹² ανθρωπολογική μέθοδο οφειλόταν στη συμμετοχή του W.H.R. Rivers ως μέλους της αποστολής. Αυτός, για πρώτη φορά στην ιστορία της βρετανικής ανθρωπολογίας, αναζήτησε νέες μεθόδους για να συλλάβει την «πολυπλοκότητα ενός κόσμου εν κινήσει» (Grimshaw και Hart 1993:20, Stocking [1968] 1982α:216-217).

Ωστόσο, αυτός που θεωρείται ότι ανέπτυξε τη μέθοδο της ανθρωπολογικής έρευνας και γι' αυτό θεωρήθηκε ο «ιδρυτής της βρετανικής σχολής της κοινωνικής ανθρωπολογίας» είναι ο Bronislaw Malinowski, ο οποίος, μετά από επιτόπια έρευνα για τρία ολόκληρα χρόνια στα νησιά Τρόμπριαντ,¹³ καθιέρωσε τη μέθοδο της «συμμετοχικής παρατήρησης». Ο George Stocking (1992) θεωρεί ότι η εθνογραφική προσέγγιση του B. Malinowski έθεσε το μέτρο της εθνογραφικής διεισδυτικότητας και αντοχής με το οποίο συγκρίνονταν ολόκληρες γενιές ανθρωπολόγων μέχρι πρόσφατα, γι' αυτό και την αποκαλεί «μυθο-ποιητική».¹⁴

12. Ο W.H.R. Rivers χρησιμοποιούσε του όρους "intensive" και "concrete" για να περιγράψει την πολύμηνη επιτόπια ανθρωπολογική έρευνα με τη συμμετοχή του ίδιου του ερευνητή (Stocking 1983:88).

13. Ο Malinowski βρέθηκε αποκομμένος από τον υπόλοιπο κόσμο, κατά την περίοδο 1915-1918, στην Αυστραλία αρχικά και στα νησιά Τρόμπριαντ στη συνέχεια, εξαιτίας του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και της αυστριακής, εκείνη την περίοδο, υπηκοότητάς του.

14. Ο Malinowski επηρέασε πολλούς σύγχρονους και νεότερους

Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, ο ανθρωπολόγος εγκαθίσταται και ζει ανάμεσα στον εντόπιο πληθυσμό για μακρά περίοδο, μαθαίνει την τοπική γλώσσα και επικοινωνεί ο ίδιος με τους εντόπιους, τεκμηριώνει εξονυχιστικά κάθε πτυχή της τοπικής κοινωνίας και κυρίως της καθημερινότητάς της. «Ιθαγενής ανάμεσα σε ιθαγενείς» κατορθώνει έτσι να αποκτήσει αυτό που ο ίδιος ο B. Malinowski αποκαλεί «τη μαγεία του εθνογράφου» ("the ethnographer's magic") ([1922] 1961:6), αυτή τη «μαγική δυνατότητα» που θα του επιτρέψει να ζωντανέψει το πραγματικό πνεύμα των ντόπιων και να διεισδύσει με αυτό τον τρόπο στην εντόπια γνώση. Η σημαντικότερη όμως αλλαγή που επέφερε ο B. Malinowski στην ανθρωπολογική μέθοδο, και την οποία περιγράφει με σαφήνεια και διαύγεια στους *Αργοναύτες* του ([1922] 1961:4), ήταν ότι ο ανθρωπολόγος δουλεύει μόνος του:

«Φανταστείτε τον εαυτό σας, ξαφνικά, να στέκεστε ολο-

ανθρωπολόγους οι οποίοι ήταν εκπαιδευμένοι στην αμερικανική παράδοση της πολιτισμικής ανθρωπολογίας του Franz Boas, όπως για παράδειγμα τη Margaret Mead. Η τελευταία μύηθηκε στις μεθόδους της επιτόπιας έρευνας του Malinowski κυρίως από τον Reo Fortune, Νεοζηλανδό ανθρωπολόγο που η Mead παντρεύτηκε αργότερα. Ο Fortune (1963) είχε κάνει επιτόπια έρευνα στη φυλή Ντόμπου (Dobu) της Νέας Γουινέας, κοντά στους Mailu του νησιού Toulon, όπου ο Malinowski έκανε επιτόπια έρευνα την περίοδο 1914-1915, και θαύμαζε τη δουλειά του τελευταίου (βλ. Sanjek 1990β:217-218). Η Margaret Mead χρησιμοποίησε τις μαλινοφσκικές μεθόδους συνδυάζοντάς τις με αυτές του δασκάλου της F. Boas (καταγραφή λεπτομερών σημειώσεων, κατασκευή πινάκων, καταγραφή γλωσσικών κ.λπ. εκφορών, τόσο κατά την περίοδο της εργασίας της ως κοινωνικής λειτουργού με ξένους μετανάστες στη Νέα Υόρκη όσο και αργότερα στην επιτόπια έρευνά της στα νησιά Μάνους (Sanjek 1990:218).

μόναχος περιτριγυρισμένος από τα μπαγκάζια σας σε μια τροπική ακτή κοντά σ' ένα χωριό ιθαγενών, ενώ η βάρκα που σας αποβίβασε εξαφανίζεται στο βάθος του ορίζοντα. ...Φανταστείτε τον εαυτό σας, μετά, να μπαίνετε για πρώτη φορά στο χωριό μόνος... και αφού βρείτε κατάλυμα στο σπίτι κάποιου, να μην έχετε τίποτε άλλο να κάνετε από το αρχίσετε αμέσως την εθνογραφική σας εργασία...» ([1922] 1961:4).

Ασφαλώς, αυτή η μοναχική προσέγγιση ερχόταν σε αντίθεση με τις επικρατούσες απόψεις και πρακτικές των «αποστολών» που διοργανώνονταν έως τότε, οι οποίες είχαν ένα σωστικό χαρακτήρα και στις οποίες συμμετείχαν ομάδες επιστημόνων, διαφορετικών πολλές φορές ειδικοτήτων, ώστε να παρατηρήσουν, να καταγράψουν και να συλλέξουν με τον ακριβέστερο και πληρέστερο δυνατό τρόπο την εξωτική κοινωνία, μια αντίληψη σύμφωνα με την οποία η «επιστημονική ανθρωπολογία» εξομοιώνόταν με τη φυσική ιστορία (Grimshaw και Hart 1993:15). Οι ανθρωπολόγοι κατά το πρότυπο των φυσικών επιστημόνων προσπαθούσαν να ανακαλύψουν τους κοινωνικούς νόμους που συγκροτούσαν την κοινωνία. Με την εισαγωγή και εδραίωση της συμμετοχικής παρατήρησης ως κύριας μεθόδου της κοινωνικής ανθρωπολογίας, η εικόνα της ανθρωπολογικής έρευνας αλλάζει. Οι κοινωνίες που έως τότε αντιμετωπιζόνταν ως τόποι όπου οι ανθρωπολόγοι μπορούσαν να συλλέγουν πληροφορίες, αντικείμενα, μύθους, ή να μετρούν και να υπολογίζουν το βάθος και το εύρος των γενεαλογιών και των όρων της συγγένειας, είχαν τώρα μεταβληθεί σε τόπους τους οποίους οι ανθρωπολόγοι έπρεπε να γνωρίσουν και να κατανοήσουν (πρβλ. Carriethers 1992:12-13).

Για να επιτευχθεί όμως, σύμφωνα με τον B. Malinow-

ski, η κατανόηση αυτή εκ μέρους του ανθρωπολόγου, απαιτούνταν: (i) μια «ανατομική» εξέταση της κοινωνίας με τη μέθοδο της στατιστικής τεκμηρίωσης· (ii) η λεπτομερής και συστηματική καταγραφή των *imponderabilia* (των αστάθμητων και «ασήμαντων») της καθημερινής ζωής, υπό τύπου σημειώσεων, στην τοπική γλώσσα· (iii) η αποτύπωση όλων εκείνων των γλωσσικών εκφορών που αποτελούσαν το *corpus inscriptionum* της εντόπιας νοοτροπίας· και (iv) η σε τακτά χρονικά διαστήματα ανάγνωση και ανάλυση των σημειώσεων του ανθρωπολόγου από τον ίδιο, κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας, με στόχο το σωστότερο σχεδιασμό της συνέχισής της. Αυτή η διαδικασία «συμμετοχικής παρατήρησης», που περιελάμβανε και την επανειλημμένη ανασκόπηση του εθνογραφικού υλικού, οδήγησε τον B. Malinowski στη διαπίστωση ότι φαινόμενα που εκ πρώτης όψεως έδειχναν να είναι άσχετα μεταξύ τους στην πραγματικότητα σχετιζόνταν πολύ στενά. Έτσι, ο ίδιος έδειξε πώς, για παράδειγμα, οικονομικά και νομικά ζητήματα των Τροβριανδών σχετιζόνταν άμεσα με αυτά της μαγείας και του καταμερισμού της εργασίας (Malinowski [1922] 1961:1-25).

Όλες οι παραπάνω διαδικασίες είχαν έναν και μοναδικό στόχο: να «δει» ο ανθρωπολόγος «τη σχέση του ιθαγενούς με τη ζωή και την άποψή του για τον κόσμο», να συλλάβει δηλαδή έστω και φευγαλέα την κοινωνική πραγματικότητα από «τη σκοπιά του ιθαγενούς» (from the native's point of view) (Malinowski [1922] 1961:24-25). Βέβαια, η περίφημη φράση «από τη σκοπιά του ιθαγενούς» του B. Malinowski αντανακλάται και στο έργο του F. Boas, *Kwakiutl Culture as Reflected in Mythology* [Ο Πολιτισμός των Κουακιούτλ μέσα από τη Μυθολογία] (1935), όπου ο Boas περιγράφει από τη σκοπιά ενός Ινδιάνου

Κουακιούτλ το φυσικό και τον υπερφυσικό κόσμο του (Sanjek 1990α:198).

Μετά τον Β. Malinowski το τοπίο της ανθρωπολογικής μεθόδου παρέμεινε για μακρά χρονική περίοδο αναλλοίωτο. Οι προτάσεις του για τον ορίζοντα, τη θεωρία και τη μέθοδο της ανθρωπολογίας μονοπώλησαν την ανθρωπολογική πρακτική για πολλές δεκαετίες, ακόμη κι όταν η θεωρία του είχε ήδη αρχίσει να δέχεται οξεία κριτική. Διαπιστώνουμε, λοιπόν, πως μολονότι η μέθοδος της συμμετοχικής παρατήρησης είχε καλλιεργηθεί και σε άλλες παραδόσεις (κυρίως την αμερικανική κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα), συνδέθηκε κατά κύριο λόγο με τη βρετανική ανθρωπολογική παράδοση και ιδιαίτερα με τον Β. Malinowski, σε τέτοιο βαθμό μάλιστα που οι φοιτητές του πίστευαν ότι η ανθρωπολογία «ανακαλύφθηκε» στα νησιά Τρόμπριαντ (Leach 1957:24). Αυτό που καθιστά το εγχείρημα του Β. Malinowski σημαντικό δεν είναι το γεγονός ότι έμεινε για μεγάλο χρονικό διάστημα σε μια κοινωνία, ούτε ότι έμαθε την τοπική γλώσσα, αλλά το γεγονός ότι χρησιμοποίησε για πρώτη φορά τη συμμετοχική παρατήρηση προκειμένου να παραγάγει μια συγκεκριμένη ανθρωπολογική γνώση – μια γνώση που προέκυπτε από την εντόπια γνώση και η οποία τον οδήγησε αργότερα στη διατύπωση της θεωρίας του λειτουργισμού.¹⁵ Η εισαγωγή και η χρήση της συμμετοχικής παρατήρησης αποτελεί μία από τις κύριες εισφορές του Β.

15. Για μια παρουσίαση της θεωρίας του λειτουργισμού στα ελληνικά βλ. «Malinowski “Η Θεωρία του Λειτουργισμού”», σε μετάφραση Δ.Γ. Τσαούση, στο *Κοινωνική Ανθρωπολογία* (1984). Επίσης, βλ. Θ. Παραδέλλης, «Προλεγόμενα» στην ελληνική έκδοση του έργου του Β. Malinowski, *Σεξουαλικότητα και Καταπίεση στην Πρωτόγονη Κοινωνία* (1976).

Malinowski στον κλάδο και καθιστά τη θέση του μοναδική στην ιστορία της κοινωνικής ανθρωπολογίας. Το γεγονός δηλαδή ότι πέτυχε να συνενώσει φαινόμενα που μέχρι τότε προσεγγίζονταν χωριστά, αφενός την ανθρωπολογική θεωρία που στόχευε να εξηγήσει τα ήδη υπάρχοντα εθνογραφικά δεδομένα, και αφετέρου την παραγωγή αυτών των εθνογραφικών δεδομένων, μέσω της συμμετοχικής παρατήρησης (Holy 1984:15-16). Με άλλα λόγια, ο Β. Malinowski ρηματοποίησε και έδειξε με σαφή και πειστικό τρόπο ότι η παραγωγή εθνογραφικών δεδομένων και η θεωρία συναντώνται και συναρθρώνονται στην πρακτική της συμμετοχικής παρατήρησης.

Ο Α.Ρ. Radcliffe-Brown – σύγχρονος σχεδόν του Β. Malinowski – και οι μαθητές του τελευταίου, με κύριο εκπρόσωπό τους τον Sir E.E. Evans-Pritchard,¹⁶ συνέχισαν αυτή την παράδοση παράγοντας εθνογραφίες που εξακολουθούν να είναι σημαντικές για τη σε βάθος ανάλυση των κοινωνιών στις οποίες αναφέρονταν. Ωστόσο, αυτές οι εθνογραφίες υστερούν σημαντικά ως προς το ιστορικό και πολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο λειτουργούν και μετασχηματίζονται οι συγκεκριμένες κοινωνίες. Αυτή η έλλειψη ιστορικού βάθους αποτελεί και τη βασική κριτική στην κατά Malinowski προσέγγιση των κοινωνιών. Έτσι, ενώ ασκήθηκε σχετικά νωρίς κριτική στη θεωρία του λει-

16. Αναφέρομαι στις φημισμένες και σημαντικές για την ανθρωπολογία εθνογραφίες του E.E. Evans-Pritchard για τους Νούερ (Nuer) και τους Αζάντε (Azande) (1937) του Νοτίου Σουδάν, καθώς και σε άλλες κλασικές εθνογραφίες της βρετανικής σχολής όπως του Raymond Firth για τους Τικοπία (Tikopia) της Ανατολικής Μελανησίας (1936), του Siegfried Nadel στους Νούπε (Nupe) της Βορείου Νιγηρίας (1942) και του Meyer Fortes στους Ταλένζι (Tallenzi) της Δυτικής Αφρικής (1945, 1949).

τουργισμού, η επιτόπια έρευνα, όπως μας την κληροδότησαν οι πατέρες της θεωρίας αυτής, έκανε πολύ καιρό να αμφισβητηθεί και, όπως θα δούμε στη συνέχεια, εξακολουθεί να αποτελεί τη «διαβατήρια τελετή» που επιτρέπει την είσοδο του ερευνητή στην ανθρωπολογική κοινότητα. Τελικά, βρίσκεται κανείς μπροστά στο εξής παράδοξο: ενώ η θεωρία εξακολουθεί να αμφισβητείται, η μέθοδος επιβεβαιώνεται συνεχώς.

Από τη δεκαετία του 1940 και μετά και οι δύο σχολές – η αμερικανική σχολή της πολιτισμικής ανθρωπολογίας και η βρετανική σχολή της κοινωνικής ανθρωπολογίας – ακολουθούν σε γενικές γραμμές κοινή κατεύθυνση ως προς τη διαδικασία της ανθρωπολογικής μεθόδου, με κοινό παρονομαστή τις κυρίαρχες εκείνη την εποχή θεωρίες του λειτουργισμού και του δομολειτουργισμού. Προϊόν αυτής της θεωρητικής κατεύθυνσης είναι μια μορφή ολιστικής, γενικευτικής και «κλειστής» εθνογραφίας κατά το πρότυπο της μαλινοφσκικής. Η αμφισβήτηση στο σχήμα αυτό άρχισε αργότερα, στις δεκαετίες του 1960 και του 1970, ως αποτέλεσμα δύο κυρίως παραγόντων. Πρώτον, της αυξανόμενης πεποίθησης ότι ο πολιτισμός βρίσκεται παντού και κατά συνέπεια μπορεί να τον «κατέχουν» όλες οι ανθρώπινες κοινωνίες και ομάδες. Έτσι, οι εθνογραφίες δεν ήταν πια οργανωμένες μόνο με βάση τη γεωγραφική κατανομή, αλλά μπορούσαν να διεξαχθούν παντού: σε οργανισμούς, σε χώρους εργασίας, σε σχολεία, σε νοσοκομεία και ιδρύματα, ακόμη και μέσα στις ίδιες τις οικογένειες στον ιδιωτικό χώρο του σπιτιού. Όροι όπως «εθνογραφία του σχολικού χώρου», «εθνογραφία της υγείας», «εθνογραφία της οικογένειας» ή «της εργασίας» ήλθαν στο προσκήνιο και σταδιακά καθιερώθηκαν ως σύγχρονες μορφές εθνογραφίας. Δεύτερον, η αμφισβή-

τηση της κατά Malinowski εθνογραφίας ήταν αποτέλεσμα της απαίτησης για μεγαλύτερη συσχέτιση με τα συμφραζόμενα. Το ευρύτερο κοινωνικό, ιστορικό και πολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διεξάγονταν οι εθνογραφικές έρευνες έπρεπε να προσδιοριστεί και να αναλυθεί. Το αίτημα αυτό διαμορφώθηκε μέσα από τον αντίκτυπο που είχαν στην ανθρωπολογική μέθοδο τα οικολογικά κινήματα, η ανάλυση κέντρου/περιφέρειας, η θεωρία του παγκόσμιου συστήματος καθώς και η στροφή της ανθρωπολογίας στην ιστορία.¹⁷

Η γαλλική σχολή εθνολογίας

Απόκλιση από τη μαλινοφσκικού τύπου εθνογραφία έχει να επιδείξει η γαλλική σχολή, όπου η εθνογραφία αναπτύχθηκε με τελείως διαφορετικό τρόπο απ' ό,τι στη Βόρειο Αμερική και τη Βρετανία. Η βασική ώθηση στη γαλλική σχολή προερχόταν πολύ συχνά από τη φιλοσοφία,¹⁸ καθώς το ενδιαφέρον για τις πολιτισμικές διαφορές και το «εξωτικό» είχε εκδηλωθεί από παλιά κυρίως μέσω φιλοσοφικών και λογοτεχνικών έργων, και η έννοια του διαφορετικού «άλλου» είχε ενσωματωθεί στη γαλλική κοινωνία. Άλλωστε, ζητήματα για τα ήθη των «κανιβά-

17. Για μια εκτεταμένη και συστηματική επισκόπηση των τάσεων ανάμεσα στις σχέσεις της κοινωνικής ανθρωπολογίας και ιστορίας βλ. Σ. Δημητρίου-Κοτσώνη (1996).

18. Ο C. Lévi-Strauss υποστηρίζει χαρακτηριστικά ότι η απογοήτευσή του από τη φιλοσοφία ήταν αυτή που τον οδήγησε να στραφεί στην ανθρωπολογία, η οποία του προσέφερε κάποια διέξοδο – πράγμα που ασφαλώς αναγνωρίζει εκ των υστέρων (1975: 52).

λων»¹⁹ είχαν τεθεί ήδη από τα τέλη του 16ου αιώνα και η αναζήτηση του «ευγενούς αγρίου» αποτέλεσε ένα από τα βασικά αιτήματα του Διαφωτισμού, με την έννοια ότι (θετικά) χαρακτηριστικά του «εξωτικού» και του «άγριου» χρησιμοποιούνταν για να ασκήσουν κριτική στον οικείο πολιτισμό (Stocking 1968γ:37). Γι' αυτό και η γαλλική ανθρωπολογία εν γένει έδωσε περισσότερη έμφαση στη θεωρητική συγκρότηση και σχετικά λιγότερη στην επιτόπια έρευνα. Στην πραγματικότητα, η παράδοση της γαλλικής εθνολογίας κινούνταν ανάμεσα στα δύο άκρα ενός συνεχούς, το θεωρητικό από τη μία και το εφαρμοσμένο από την άλλη. Στο ένα άκρο, αυτό της θεωρίας, το ενδιαφέρον στρέφεται στην ανθρώπινη κοινωνία ως γενικό σύνολο και, ακολουθώντας την ντυρκειμανή παράδοση, η έμφαση δίδεται στις συλλογικές κοινωνικές αναπαραστάσεις. Από αυτή την παράδοση άλλωστε πηγάζει και η στροφή προς τη μεγάλη θεωρία (grand theory) του Claude Lévi-Strauss. Στο άλλο άκρο του συνεχούς το ενδιαφέρον στρέφεται στις μικρές κλίμακας μελέτες συγκεκριμένων κοινωνιών και η έμφαση δίδεται στη λεπτομερή, συστηματική και διεισδυτική περιγραφή και ανάλυση εθνογραφικών δεδομένων. Γι' αυτό και από πολύ νωρίς η γαλλική εθνολογική παράδοση ακολούθησε την κίνηση του εκκρεμούς, μεταξύ γενικής θεωρίας και συγκεκριμένων, επιμέρους εθνογραφικών στοιχείων. Δείγμα αυτής της διττής προσέγγισης αποτελεί το έργο του Joseph-François Lafiteau, ο οποίος

19. Θεωρείται ότι τα πρώτα σπέρματα του πολιτισμικού σχετικισμού έθεσε μία από τις περίφημες πραγματείες (Essais) του Γάλλου δοκιμογράφου Michel Eyquem de Montaigne «Περί Κανιβάλων» (1580), ο οποίος εισήγαγε ένα νέο λογοτεχνικό είδος πάνω σε ιδέες και ανθρώπινους χαρακτήρες της εποχής (Crystal 1990: 808).

θεωρείται γι' αυτό το λόγο πρόδρομος της γαλλικής εθνολογικής σχολής.²⁰

Σημαντικοί Γάλλοι θεωρητικοί επηρέασαν την ανάπτυξη των κοινωνικών επιστημών μέσα και έξω από τη Γαλλία, όπως οι Emile Durkheim, Marcel Mauss, Lucien Lévy-Bruhl, αλλά και ο Claude Lévi-Strauss αργότερα, είτε είχαν σπουδάσει φιλοσοφία είτε ασχολούνταν συστηματικά με φιλοσοφικά ζητήματα. Στη Γαλλία επομένως δεν ήταν η εθνογραφία που επηρέασε τη θεωρία του πολιτισμού, αλλά η επιτόπια έρευνα, όπου εφαρμόστηκε, ήταν αυτή που κυρίως επηρεάστηκε από τη φιλοσοφία (Lowie 1937:196). Η πρώτη ανθρωπολογική εταιρεία, η Société des Observateurs de l'Homme (Εταιρεία των Παρατηρητών του Ανθρώπου), που ιδρύθηκε από μια ομάδα φιλοσόφων το 1799 στο Παρίσι, τους γνωστούς αργότερα ως «ιδεολόγους», επηρέασε για αρκετές δεκαετίες τη γαλλική εθνογραφία στρέφοντάς την προς φιλοσοφικά κυρίως ενδιαφέροντα.²¹ Τη σύντομη διάρκειας Εταιρεία των Πα-

20. Ο Joseph-François Lafiteau, Ιησουίτης ιεραπόστολος και εθνογράφος, δύο περίπου αιώνες πριν είχε πραγματοποιήσει ταξίδια στους Ινδιάνους Μοχόκ (Mohawks) και τους Ιροκέζους της Βορείου Αμερικής. Με τη δημοσίευση του έργου του *Moeurs des Sauvages Américains Comparées Aux Moeurs des Premiers Temps* [Η Σύγκριση των Ηθών των Άγριων Αμερικανών με Αυτά της Αρχαίας Εποχής] (δύο τόμοι, 1724), ο J-F. Lafiteau θεωρήθηκε πρόδρομος του L.H. Morgan στην «ανακάλυψη» της ορολογίας της συγγένειας, καθώς και στη σύγκριση του τρόπου ζωής και των εθίμων των Ιροκέζων με τον τρόπο ζωής και τα έθιμα των αρχαίων χρόνων (Clifford 1988).

21. Κύριος στόχος της Société des Observateurs de l'Homme ήταν «η συμβολή στην πρόοδο της ανθρωπολογίας», μιας ανθρωπολογίας που στόχευε σε μεγάλης εμβέλειας συγκριτικά σχήματα, όπως η «συστηματική ταξινόμηση των φυλών με βάση την ανθρώπινη ανατομία», η «συγκριτική μελέτη όλων των γνωστών γλωσσών

ρατηρητών του Ανθρώπου (1799-1804) (Stocking 1968γ, σημ.:313), ακολούθησε η Εθνολογική Εταιρεία του Παρισιού (Société Ethnologique de Paris), που ιδρύθηκε από τον W.F. Edwards το 1839, με στόχο την από κοινού μελέτη εθνικών και φυλετικών χαρακτηριστικών (Blanckaert 1988:41, Vermeulen 1995:50). Ο φιλοσοφικός προσανατολισμός της εθνογραφίας εμπλουτίστηκε από τα μέσα του 19ου αιώνα και μετά με τη συλλογή δεδομένων για τις ανάγκες της διοίκησης των αποικιών και στη συνέχεια με τη συλλογή αντικειμένων τόσο για τις ανάγκες του Musée d'Ethnologie du Trocadéro (Μουσείο Εθνολογίας του Τροκαντερό), που ιδρύθηκε το 1878 (Williams 1985:151), και του επιστημονικού κληρονόμου του, του Musée de l'Homme (Μουσείο του Ανθρώπου), όπως μετονομάστηκε

του κόσμου» και η «ανθρωπολογική τοπογραφία για τη μελέτη των κλιματολογικών συνθηκών στην ανάπτυξη του ανθρώπου» (Stocking [1968γ] 1982:13-21). Η εταιρεία αυτή πραγματοποίησε την πρώτη μεγάλη αποστολή υπό τον πλοίαρχο Baudin, με συμμετοχή επιστημόνων διαφορετικών ειδικοτήτων, στην τότε γαλλική αποικία Ile de France (σημερινό Μαυρίκιο) στον Ινδικό Ωκεανό, με ενδιαφέροντα για την εποχή επιστημονικά ευρήματα και ανθρωπολογικές συλλογές που προορίζονταν για το μουσείο της εταιρείας (Stocking [1968γ] 1982:19-20). Ωστόσο, η γεωγραφική και πολιτική αποτυχία της αποστολής – της οποίας ο αρχικός προορισμός, η Αυστραλία, δεν επιτεύχθηκε – είχε ως αποτέλεσμα να σταματήσουν οι αποστολές και μαζί τους το ενδιαφέρον της εταιρείας για θέματα «φυσικής ιστορίας». Έτσι, η προσοχή της Société des Observateurs de l'Homme στράφηκε περισσότερο σε φιλοσοφικά θέματα που έμοιαζαν με αυτά των μεταγενέστερων εθνολογικών εταιρειών του 1839 και της δεκαετίας του 1840. Τα ενδιαφέροντά της περιελάμβαναν πλέον παρατηρήσεις για θρησκευτικά, πολιτικά και γλωσσολογικά θέματα, καθώς και για καθαρά φιλοσοφικά ζητήματα, όπως για παράδειγμα η καταγωγή της έννοιας «δουλεία» ή η «ηθική» διάκριση των ανθρώπινων φυλών (Stocking [1968γ] 1982:17).

αργότερα (1938) το πρώτο (Clifford 1988:141).²²

Η επιρροή της φιλοσοφίας έπαιξε τόσο αποφασιστικό ρόλο που θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι οι κλασικές εθνογραφίες των Γάλλων ανθρωπολόγων από το τέλος του 19ου αιώνα και μέχρι πρόσφατα πραγματεύονται κυρίως θεμελιώδη φιλοσοφικά ζητήματα. Τα έργα του Marcel Mauss, για παράδειγμα, επηρεασμένα από την ντυρκειμανή παράδοση του περιοδικού *Année Sociologique*²³ και αντλώντας από τη συγκριτική κοινωνιολογία που είχε εισάγει ο E. Durkheim, κυρίως όμως από τη φιλοσοφία, έθεσαν θεμελιώδη ζητήματα τα οποία συνεχίζουν να απασχολούν ποικίλες τάσεις στη σύγχρονη ανθρωπολογία.²⁴ Σημαντική, κατά τη γνώμη μου, είναι η ει-

22. Παρότι η έρευνα πεδίου ήταν αρκετά περιορισμένη εκείνη την εποχή στη Γαλλία, η Société Ethnologique de Paris, που ιδρύθηκε το 1839, παρότρυνε τα μέλη της να πραγματοποιούν επιτόπια έρευνα και εξέδιδε δικά της φυλλάδια με οδηγίες για τη συλλογή αντιπροσωπευτικών εθνογραφικών δεδομένων (Urry 1984:37, Stocking 1968 και 1985:7).

23. Η σχολή του *Année Sociologique*, που καθιέρωσε ο Emile Durkheim και οι μαθητές του, στους οποίους συγκαταλέγεται και ο Marcel Mauss, εισήγαγε τη μέθοδο της «συγκριτικής κοινωνιολογίας» πάνω στην οποία βασίστηκε στη συνέχεια η γαλλική ανθρωπολογία. Για το λόγο αυτό η γαλλική ανθρωπολογία ήταν πάντοτε πιο κοντά στην κοινωνιολογική σκέψη και συνέβαλε τα μέγιστα στη μετέπειτα σύγκλιση ανάμεσα στην αμερικανική πολιτισμική ανθρωπολογία και τη βρετανική κοινωνική ανθρωπολογία.

24. Η πρώτη εργασία του M. Mauss "Essai sur les Variations Saisonnières des Sociétés Eskimos. Etude de Morphologie Sociale" [Δοκίμιο για τις Μεταβολές των Κοινωνιών των Εσκιμώων: Σπουδή στην Κοινωνική Μορφολογία] ([1905] 1950:389-475), όπου συζητά την επίδραση των οικολογικών συνθηκών στη διαφορετική «ηθική» ζωή των Εσκιμώων όταν αναγκάζονται να ζουν συγκεντρωμένοι ή διασκορπισμένοι, έθεσε από πολύ νωρίς μερικά βασικά ζητήματα

σφορά του M. Mauss και στο χώρο της εθνογραφίας. Γιατί, παρότι «ανθρωπολόγος της πολυθρόνας» – ερευνητής δηλαδή που δεν εγκατέλειψε το γραφείο του για να μελετήσει τις φυλές για τις οποίες έγραφε στους μακρινούς τόπους διαμονής τους – εισήγαγε μια «εθνογραφική» μέθοδο²⁵ άλλου τύπου: αυτήν της ανάγνωσης και της «συνομιλίας» με κείμενα άλλων ερευνητών (πρβλ. Mauss 1967 [1947], 1969 [1901]), μέθοδος που προοπτικά θεωρώ ότι συνέβαλε και στη σύγχρονη εθνογραφική προσέγγιση των αρχείων. Ο ίδιος ο M. Mauss, εξάλλου, υπήρξε θερμός υποστηρικτής της επιτόπιας εθνογραφικής έρευνας και εκπαιδευσε γενιές ολόκληρες ανθρωπολόγων προς την κατεύθυνση αυτή μέσα από το Institut d'Ethnologie,²⁶ δη-

των τελετουργιών και επιτελέσεων της καθημερινής ζωής, που συνεχίζουν να είναι επίκαιρα έως σήμερα. Τα δοκίμιά του για τις έννοιες «πρόσωπο» και «εαυτός» (1979 [1950]), καθώς και για τις «τεχνικές του σώματος» (αγγλική έκδοση 1979α [1950]) έθεσαν τη βάση για συζητήσεις που διεξάγονται στις μέρες μας πάνω σε θέματα της ταυτότητας και σε ζητήματα της «ανθρωπολογίας της υγείας». Το *Δώρο* (1967, ελληνική έκδοση 1979 [1925]), όπου το κοινωνικο-πολιτισμικό όλον προσλαμβάνεται ως σύστημα ανταλλαγής, έθεσε προδρομικά ορισμένα ζητήματα που απασχόλησαν πολύ αργότερα τη θεωρία της κοινωνικής ανθρωπολογίας και ιδιαίτερα της οικονομικής.

25. Σύμφωνα με τον Σωτήρη Δημητρίου, ο M. Mauss εισήγαγε την επιστημονική μέθοδο ανάλυσης στην κοινωνική έρευνα βάσει τριών αξόνων: του επιστημολογικού, αυτού της διάταξης του αντικειμένου, και του τρόπου ανάλυσης του αντικειμένου (1979:25).

26. Στη δεκαετία του 1920, βασικότερο κέντρο εκπαίδευσης στις εθνογραφικές μεθόδους αναδείχτηκε το Institut d'Ethnologie, το οποίο ίδρυσαν το 1920 οι Marcel Mauss και Maurice Delafosse – ο οποίος είχε διεξάγει επιτόπια έρευνα στη Δυτική Αφρική – σε συνεργασία με το φιλόσοφο Lucien Lévy-Bruhl και το μουσειολόγο Paul Rivet. Στο Institut d'Ethnologie δεν εκπαιδεύτηκαν μόνο «αφρικανιστές» ανθρωπολόγοι, ερευνητές δηλαδή που διεξήγαν

μιουργώντας μια παράδοση που ξεπέρασε τα όρια της ανθρωπολογίας επηρεάζοντας και άλλες κοινωνικές επιστήμες αλλά και τη δημόσια διοίκηση.

Δείγμα της εθνογραφικής αυτής παράδοσης αποτελεί το έργο του Georges Balandier (1955), που επικεντρώνεται στην κοινωνική μεταβολή και στην πολιτική οργάνωση πολιτισμών της Κεντρικής Αφρικής και ιδιαίτερα στην «αποικιακή κατάσταση» (Balandier 1951).²⁷ Η εθνογραφική του προσέγγιση συνδυάζει τη συμμετοχική παρατήρηση με μια κοινωνιολογική ανάλυση πολιτικών και συγγενικών συστημάτων σε ένα ευρύτερο ιστορικό και πολιτικό πλαίσιο (πρβλ. Balandier 1997:21).

Ένα άλλο δείγμα της φιλοσοφικής παράδοσης στη γαλλική εθνογραφία αποτελεί το έργο του Γάλλου εθνογράφου και ιεραπόστολου Maurice Leenhardt, σύγχρονου του

επιτόπια έρευνα στην αποκαλούμενη «Μαύρη Αφρική» (για να τη διαχωρίσουν από το Maghreb, που είχε ανατολική παράδοση), αλλά και ανώτεροι διοικητικοί υπάλληλοι των αποικιών (Clifford 1988:61), δημιουργώντας έτσι μια εθνογραφική παράδοση που επηρέασε και τις άλλες κοινωνικές επιστήμες, καθώς και την ευρύτερη γαλλική κοινωνία.

Θα πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι η στάση των μητροπολιτικών κέντρων έναντι των αποικιών τους είχε επίδραση και στις εθνογραφικές παραδόσεις που καλλιεργήθηκαν. Η Βρετανία, για παράδειγμα, στόχευε στον πλήρη διοικητικό έλεγχο των αποικιών και αυτό το πετύχαινε μέσω των θεσμών (το γνωστό «διαίρει και βασίλευε»), ενώ η Γαλλία έδινε έμφαση στις νοοτροπίες. Και ενώ ενδιαφερόταν να ενσωματώσει σταδιακά τις αποικίες, άφηνε κάποια αυτονομία στην τοπική διοίκηση (βλ. Gresswell 1975:40-42).

27. Η έννοια «αποικιακή κατάσταση» (situation coloniale), την οποία εισήγαγε ο G. Balandier από το 1951, προοιωνίζεται πολύ πριν από τον T. Asad το ρόλο της αποικιοκρατίας στις «λεγόμενες», όπως από τότε υποστήριζε, «παραδοσιακές» κοινωνίες (Balandier 1951 και 1997).

M. Mauss αλλά και μαθητή του τελευταίου στο Institut d'Ethnologie. Ο M. Leenhardt πραγματοποίησε μακροχρόνια επιτόπια έρευνα στους Κανάκς (Kanaks) της γαλλικής Νέας Καληδονίας και δημοσίευσε στα μέσα του αιώνα μια σημαντική εργασία για την έννοια του προσώπου. Πρόκειται για την πραγματεία *Do Kamo* (1937),²⁸ την οποία ο James Clifford αρκετά αργότερα (1982), προδρομικά ωστόσο, ανέσυρε από την αφάνεια αναδεικνύοντας τον πρωτοποριακό τρόπο της γραφής της. Την ίδια περίπου εποχή, τη δεκαετία του 1940, ο Marcel Griaule μέσα από τη συστηματική και πολυετή έρευνά του στους Ντογκόν (Dogon) της Δυτικής Αφρικής ασχολείται με την τοπική φιλοσοφική κοσμολογία (1948).²⁹ Ο Luis Dumont εξάλλου μέσα από την επιτόπια έρευνά του στη Νότιο Ινδία αρχικά και στη Βόρειο αργότερα, τις δεκαετίες του

28. Το έργο αυτό με τίτλο *Do Kamo: La Personne et le Mythe dans le Monde Mélanésien* [Do Kamo: Πρόσωπο και Μύθος στο Μελανησιακό Κόσμο] πρωτοδημοσιεύτηκε στα γαλλικά από τον εκδοτικό οίκο Gallimard το 1947, όταν ο Maurice Leenhardt επέστρεψε στο Παρίσι, έπειτα από εικοσαετή παραμονή στη Νέα Καληδονία, προκειμένου να διαδεχθεί τον Marcel Mauss στην έδρα των πρωτόγωνων θρησκειών. Το έργο μεταφράστηκε στα αγγλικά το 1979, ως *Do Kamo: Person and Myth in the Melanesian World* (μετάφραση B. Gulati).

29. Ο Marcel Griaule συμμετείχε στην αποστολή Dakar-Djibuti το 1931, αλλά επέστρεψε στο Μαλί για επιτόπια έρευνα πολλές φορές στη συνέχεια. Η εργασία του *Dieu d'Eau: Entretiens avec Ogotemmelé* [Ο Θεός του Νερού: Συνομιλίες με τον Ogotemmelé] (1948, αγγλική μετάφραση, *Conversations with Ogotemmelé*, 1965) αποτελεί σημαντική συμβολή στην ερμηνεία της κοσμολογίας των Ντογκόν. Παράλληλα εκπροσωπεί μια πρωτοποριακή για την εποχή της μακροχρόνια, συστηματική σε βάθος επιτόπια έρευνα και εθνογραφική γραφή, γνωστή ως "Griaule option" ή «εκδοχή Griaule», πρόδρομο της διαλογικής εθνογραφίας (πρβλ. Clifford 1988:57).

1940 και 1950, βρήκε τα ερείσματα για τη διατύπωση της φιλοσοφικής εν πολλοίς θεωρίας του σχετικά με την αντιπαράθεση των ιεραρχικών σχέσεων και της συλλογικότητας της Ανατολής και του ατομικισμού του δυτικού κόσμου (Dumont 1970 [1966]).³⁰ Στις αρχές της δεκαετίας του 1960 η φιλοσοφική συνισταμένη στην ανθρωπολογική έρευνα αποκορυφώνεται με το έργο του Claude Lévi-Strauss για την Άγρια Σκέψη (1973 [1962], ελληνική μετάφραση 1977), έργο με έντονες φιλοσοφικές συνηχήσεις. Με το έργο αυτό καθώς και με την εργασία του για τον τοτεμισμό³¹ ο C. Lévi-Strauss εγκαθιστά στη θεωρητική αποσκευή των ανθρωπιστικών επιστημών τη θεωρία του δομισμού, η οποία επιχειρεί την ερμηνεία καθολικών μορφών σκέψης όπως οι μύθοι, οι νοοτροπίες, η γλώσσα, η ανταλλαγή.

Από το τέλος του 1960, και κυρίως στη δεκαετία του 1970, παρατηρείται μια όλο και περισσότερο έντονη στροφή των Γάλλων εθνολόγων στην επιτόπια εθνογραφική έρευνα. Ώθηση προς την κατεύθυνση αυτή έδωσε η απόπειρα σύνθεσης δομισμού και μαρξισμού που ήταν το αποτέλεσμα των αναθεωρητικών ερμηνειών της μαρξιστικής θεωρίας από τον Louis Althusser. Προϊόν αυτής της σύνθεσης υπήρξε η θεωρία του δομικού μαρξισμού, μια σημαίνουσα θεωρία που αναπτύχθηκε κυρίως κατά τη δε-

30. Ο Luis Dumont έγραψε εκείνη την εποχή (1957) μια μονογραφία για τους Πραμαλάι Καλάρ (Pramalai Kallar), που θεωρείται υποδειγματική σε ό,τι αφορά τη σύλληψη και τη δομή της. Πρόκειται για μια εθνογραφία που προσεγγίζεται ολιστικά και σφαιρικά και δεν αποτυπώνει την κοινωνία «τεμαχισμένη» όπως επιχειρείται στο αγγλοσαξονικό παράδειγμα.

31. Πρόκειται για το *Le Totémisme Aujourd'hui* (1962, ελληνική μετάφραση, *Ο Τοτεμισμός Σήμερα*, 1972).

καετία του 1970 και υποστήριξε τον πολυσιχιδή χαρακτήρα και την ποικιλομορφία του «τρόπου παραγωγής», καθώς και τη συνθετότητα των σχέσεων στα ποικίλα επίπεδα ανάλυσης μέσα από συγκεκριμένα εθνογραφικά παραδείγματα. Οι μαρξιστές ανθρωπολόγοι συνδυάζοντας τη μαρξιστική θεωρία με την εθνογραφική προσέγγιση, κυρίως σε μικρής κλίμακας «απλές» κοινωνίες, συμπεριέλαβαν στην ανάλυσή τους ζητήματα πολιτισμού και έθεσαν στο κέντρο του προβληματισμού τους την πολιτική του διάσταση. Ο Maurice Godelier, για παράδειγμα, αντλώντας εθνογραφικό υλικό από τη μακροχρόνια επιτόπια συμμετοχική παρατήρησή του στους Μπαρούγια (Baruya) των υψιπέδων της Νέας Γουινέας, εξέτασε τις σχέσεις ανισότητας και εξουσίας ανάμεσα στα δύο φύλα αναλύοντας τους μύθους και τις τελετουργίες μύησης της κοινωνίας αυτής. Ο καταμερισμός εργασίας, το κυνήγι, το εμπόριο και οι τελετές μύησης ελέγχονται από ορισμένους άνδρες της αταξικής αυτής κοινωνίας (φυλής): τους μεγάλους άνδρες. Η «παραγωγή των μεγάλων ανδρών», για να χρησιμοποιήσω μια έκφραση του ίδιου του συγγραφέα, καθώς και η εξουσία τους νομιμοποιείται με πολιτισμικά μέσα, όπως είναι οι μύθοι, και με αυτό τον τρόπο το οικονομικό υποτάσσεται στο πολιτισμικό (Godelier 1986: κυρίως 72-3, 146, 156-7).

Στην ίδια κατεύθυνση κινήθηκαν, εκτός από τον Maurice Godelier, και οι Γάλλοι ανθρωπολόγοι Claude Meillassoux (1981 [1975]), Emmanuel Terray (1975), Pierre-Philippe Rey (1971, 1975) και ο γαλλικής καταγωγής Maurice Bloch, επιχειρώντας στις εθνογραφίες τους να συνδέσουν την αναθεωρημένη μαρξιστική θεωρία με την ανθρωπολογία. Από το εθνογραφικό έργο των παραπάνω ερευνητών, και κυρίως των Maurice Godelier (1975, 1977) και Maurice

Bloch (1975α, 1983, 1986), ο δομικός μαρξισμός απέκτησε μια πολιτισμική διάσταση η οποία του ήταν μέχρι τότε άγνωστη.³² Με τον τρόπο αυτό τα εθνογραφικά πορίσματα κρίνονταν και «δοκιμάζονταν» σε αντιπαράθεση με το δυτικό στοχασμό.

Εξαιρετικό δείγμα αυτού του τρόπου ανάλυσης της εθνογραφικής έρευνας αποτελεί το έργο του Pierre Bourdieu, όπου οι κατηγορίες περιγραφής και εξήγησης «των έξω», «των άλλων», αναδύονται μέσα από τις κατηγορίες της ευρωπαϊκής φιλοσοφικής παράδοσης. Το συγκεκριμένο εθνογραφικό παράδειγμα των Καβύλων³³ (Kabyles), όπου ο P. Bourdieu περιγράφει τη χρήση του σώματος ως χώρου «κοινωνικής μνήμης» και ως διαδικασίας ενσωμάτωσης³⁴ – διαδικασίας με την οποία το «κοινωνικά ενημε-

32. Ο μαρξισμός ως θεωρία δεν ασχολήθηκε άμεσα με ζητήματα πολιτισμού και εθνογραφίας. Στην έλλειψη αυτή του πολιτισμικού στοιχείου άσκησε οξύτατη κριτική ο Marshall Sahlins (βλ. κεφάλαιο 2 του παρόντος βιβλίου). Στο έργο όμως των Maurice Godelier και Maurice Bloch αναγνωρίζει κανείς μια τέτοια πολιτισμική προοπτική. Ο μεν πρώτος υποστήριξε ότι σε μη καπιταλιστικές κοινωνίες η θρησκεία και η συγγένεια μπορούν να λειτουργήσουν ως υποδομή στα πλαίσια του κοινωνικού τους συστήματος (Godelier 1975, 1977), ο δε δεύτερος έδειξε ότι η πολιτισμική γνώση δέχεται επιδράσεις τόσο από τις τελετουργίες και την ιδεολογία όσο και από τις περισσότερο «φανερές» πολιτικές και οικονομικές δομές μιας κοινωνίας (Bloch 1975α, 1983, 1986).

33. Έτσι αποδίδονται οι Kabyles, κάτοικοι της Καβύλης [Kabyle], σύμφωνα με την εγκυκλοπαίδεια *Ήλιος*.

34. Την έννοια του *habitus* χρησιμοποιεί και η Ε. Παπαγαρουφάλη στη μελέτη της για τους δωρητές ανθρωπινων οργάνων και σώματος μετά θάνατον. Υιοθετώντας μια πολιτισμικά φαινομενολογική προσέγγιση επηρεασμένη και από το έργο του Thomas Csordas (1990, 1994), η Παπαγαρουφάλη δείχνει ότι οι έννοιες του σαρκικού και του μη σαρκικού σώματος αποτελούν για τους δωρη-

ρωμένο σώμα» αποκτά έξις (hexis) τις οποίες αναγνωρίζει και αναπαράγει μέσω της δράσης του (praxis) – δείχνει την ευκολία με την οποία ο ερευνητής κινείται ανάμεσα στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία και στο εθνογραφικό παρόν (Bourdieu [1977] 1987:87-95). Ομοίως, για την ερμηνεία του *habitus* – δηλαδή του υλικού, κοινωνικού και συμβολικού περιβάλλοντος που γεννά προδιαθέσεις και υπαγορεύει στο άτομο στρατηγικές δράσης – στην ίδια κοινωνία των Καβύλων, ο P. Bourdieu κινείται συνεχώς με άνεση μεταξύ της αρχαίας ελληνικής παράδοσης και της ευρωπαϊκής φιλοσοφίας από το 18ο αιώνα και μετά (Bourdieu [1977] 1987:2,86,91).

τές οργάνων πολυ-αισθητηριακές ή σωματικές εικόνες που παράγονται σε ένα ιστορικά, πολιτισμικά και πολιτικά ενημερωμένο *habitus* (Papagaroufali 1999:305).

Για μια μεταφορά της έννοιας *habitus* στον τρόπο με τον οποίο οι σύγχρονες δυτικές κοινωνίες συγκροτούν τη συλλογική τους ταυτότητα μέσα από την αρχιτεκτονική και την κοινωνιο-σημειωτική του χώρου βλ. Λαγόπουλος (1980).